

LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS
LITUANISTIKOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

GINTARĖ ŠEŠKEVIČIŪTĖ

**KAJETONO ALEKNAVIČIAUS KNYGELĖS „PRITIKIMAI,
PASAKOS, VESELIOS IR GIESMĖS“ (1904 m.) ĮVARDIS**

Magistro darbas

Darbo vadovė doc. dr. Regina Rinkauskienė

Vilnius, 2012

Aš, Gintarė Šeškevičiūtė, patvirtinu, kad šis magistro darbas „Kajetono Aleknavičiaus knygelės „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“ (1904 m.) įvardis“ yra originalus, mano parašytas. Patvirtinu, kad visi moksliniai šaltiniai, kitų studentų rašto darbai naudoti su nuorodomis. Žinau, kad plagijavimas – šiurkščiausias akademinės etikos pažeidimas – tai svetimo darbo arba jo dalies pasisavinimas ir paskelbimas savo vardu. Esu informuota, kad, paašikėjus melui, baigiamojo bakalauro darbo įvertinimas bus anuliuotas.

Vardas, pavardė

Gintarė Šeškevičiūtė

Parašas

Data 2012-05-22

TURINYS

Pratarmė	4
Įvadas	5
Kajetonas Aleknavičius	7
Įvardis	8
Anaforos samprata	10
1. Asmeniniai įvardžiai	11
1.1. Participiniai įvardžiai	12
1.2. Neparticipiniai įvardžiai	26
1.3. Sangrąžinis įvardis	30
2. Savybiniai įvardžiai	33
3. Rodomieji įvardžiai	33
4. Skiriamieji įvardžiai	39
5. Emfatiniai įvardžiai	41
6. Kogniciniai įvardžiai	43
6.1. Klausiamieji (nekonstanciniai) įvardžiai	44
6.2. Konkretieji klausiamieji įvardžiai	47
6.3. Egzistavimo įvardžiai	50
6.4. Bendrumo įvardžiai	49
6.5. Kognicinių įvardžių diferenciacinė funkcija	52
6.6. Reciprokiniai įvardžiai	53
6.7. Neigiamieji įvardžiai	53
6.8. Reliatyviniai įvardžiai	54
Išvados	57
Literatūra	59
Santrauka	61
Priedai	62

Pratarmė

XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvoje ėmė intensyviai į viešumą kilti kalbos klausimas. Buvo svarstyta, kuri tarmė galėtų eiti bendrinės kalbos pamatu. Vieni palaikė aukštaičių tarmę, kiti siekė įteisinti kurią nors žemaičių patarmę. Kol vyko šios diskusijos, literatūriniame kontekste stengėsi įsitvirtinti vienas kitas kūrinys. To rezultatas ir Kąjeto Aleknavičiaus knygelė „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“, kuris pasirinktas kaip objektas įvardžio tyrinėjimui, kad būtų pagilintos XIX a. pab. – XX a. pr. raštijos veikalų kalbos žinios.

Kūrinys įdomus ir savitas ne tik literatūriniu rakursu, bet ir kalbiniu požiūriu. Kalbotyros specialistams naudingas tuo, kad galima darkart žvilgtelti į seniai praėjusius laikus ir pasidomėti, kaip vystėsi, formavosi to meto kalba, kaip keitėsi gramatikos dalykai, kokie kalbos faktai yra išlikę iki šių dienų. Kiekvienas užfiksuotas kalbinis atradimas tyrinėtojus skatina plačiau gilintis, ieškoti priežasčių ar pasekmių, geriau pažinti bei suprasti kalbos sistemą. Kalba priligsta mikroorganizmui – vos spėjama pajusti, kaip vienus dalykus keičia kiti, todėl svarbu užfiksuoti tai, kas dar išlikę, prie ko dar galima prisiliesti. Senieji raštai – kalbos paminklai, kuriuose vis dar apstu kalbos paslapčių.

Į priekį skubantis gyvenimo ritmas neleidžia gręžiotis atgal. Todėl tie, kurie išdrįsta tam pasipriešinti, į lietuvių kalbos pamatą įspraudžia akmenį, kuris nenudils per amžių amžius.

Įvadas

Darbo tema. Kajetono Aleknavičiaus knygelė „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ (1904 m.) jau anksčiau buvo tyrinėjama kitų studentų, kurie domėjosi senosios lietuvių kalbos morfologiniais, sintaksiniais, leksiniais reiškiniais. Šiame darbe didžiausias dėmesys skiriamas įvardžiui – labai sudėtingai kalbos sistemos daliai. Senųjų raštų, kurie išėję bendrinės kalbos formavimosi laikotarpiu, tyrinėjimas atveria naujus kalbos reiškinius arba patvirtina jau žinomus dalykus. Vis dėlto tokių kūrinų iškėlimas į dienos šviesą išplečia morfologijos, leksikos, sintaksės, net ir konteksto ribas. Kiekvieno darbo medžiaga padeda įsigilinti į archajišką lietuvių kalbos struktūrą ir iš arčiau ją pažinti. Todėl veikalai, susiję su senaisiais raštais, yra reikšmingi.

Tyrimo objektas. Šiame nedideliame veikale visa atida skiriama įvardžiui. Tad tyrimo objektas yra itin apibrėžtas – tai yra įvardis, kuris daugiausia nagrinėjamas morfologiniu aspektu. Vien morfologija neapsiribota, todėl šiek tiek dėmesio skiriama ir sintaksės, leksikos bei konteksto lygmenims. Svarbu suvokti, kokias funkcijas įvardžiai atlieka tekste ir kaip jie vartojami.

Tyrimo tikslai ir uždaviniai. Šio tyrimo tikslas – ištirti Kajetono Aleknavičiaus knygelės „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ įvardį morfologiniu, funkciniu, semantiniu, kontekstiniu aspektu. Tikslui pasiekti išsikelti uždaviniai:

- 1) ištirti XIX a. pab. – XX a. pr. rašybos ypatumus (atsižvelgiant į tarmę bei kitas kalbas);
- 2) nustatyti, kaip ir kiek pakito įvardžio formos nuo XIX a. pab. – XX a. pr. iki dabar;
- 3) parodyti, kaip tekste funkcionuoja įvardis;
- 4) išskirti įvardžių semantines grupes;
- 5) apibūdinti lietuvių paveikslą, ryškėjantį iš konteksto bei junginių su įvardžiu.

Teorinės prielaidos ir tyrimo metodologija. Teorinės prielaidos susijusios su XIX a. pab. – XX a. pr. vyravusiu kitų kalbų (ypač lenkų) poveikiu lietuvių kalbai ir nenusistovėjusia gramatika. Tyrimo pobūdis yra aprašomojo tipo darbas, kuriame remiamasi lyginamuoju metodu, t. y. knygelės „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ įvardis yra lyginamas su šia dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje funkcionuojančia kalbos dalimi. Nepamirštama atsižvelgti į autoriaus gimtąją tarmę ir nuolatinį gyvenamosios vietos keitimą (K. Aleknavičius priklausė rytų aukštaičių tarmei).

Darbo aktualumas. Įvardis – viena sudėtingiausių kalbos dalių, todėl darbų, nagrinėjančių senųjų raštų įvardį, nėra labai daug. Į įvardį vis dar žiūrima iš tradicinės pusės, todėl svarbu suvokti, kad ši kalbos dalis priklauso nuo visos kalbos funkcionavimo, ir gilinti žinias apie tai. Šiuo darbu leidžiama:

- 1) lyginti XIX a. pab. – XX a. pr. įvardį dabartiniame lietuvių kalbos kontekste;
- 2) atskleisti šio įvardžio vartojimo ypatumus Kajetono Aleknavičiaus knygelėje;
- 3) papildyti įvardžio tyrinėjimo rezultatus.

Darbo atsiribojimas. Veikale svarbiausia išsiaiškinti morfologinius dalykus, tačiau tam reikalingos ir minimalios leksikos, sintaksės bei teksto lingvistikos žinios.

Teorinė literatūra. Darbe daugiausia remtasi Alberto Rosino moksliniais darbais bei kitų kalbininkų įžvalgomis įvardžio klausimais. Taip pat neapsieita be *Lietuvių kalbos gramatikos* bei kitų veikalų iš dialektologijos, istorinės gramatikos sričių.

Darbo struktūra. Darbą sudaro Kajetono Aleknavičiaus biografija, teorinė dalis apie įvardį ir jo skyrius, į kurią įeina tekste rasti konkretūs pavyzdžiai, baigiamosios išvados bei naudotos literatūros sąrašas. Darbo pabaigoje pateikiami priedai (Nr. 1 – surinktų įvardžių rodyklė knygelėje; Nr. 2 – K. Aleknavičiaus „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“ (popierinis teksto variantas); Nr. 3 – CD (optinė duomenų laikmena), kuriame yra įrašytas magistro baigiamasis darbas „Kajetono Aleknavičiaus knygelės „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“ (1904 m.) įvardis“).

KAJETONAS ALEKNAVIČIUS

Kajetonas Aleknavičius gimęs 1804 m. sausio 14 d. (kai kur 26 d.) Terpeikų kaime, Kupiškio rajone. Jis mokėsis Troškūnų apskrities mokykloje, vėliau, t. y. 1827 m., įstojęs į Vilniaus lateraninių kanauninkų vienuolyną. O 1830–1832 m. studijavęs Vilniaus vyriausiojoje dvasinėje seminarijoje. Seminarijoje K. Aleknavičiui buvo suteiktas teologijos kandidato laipsnis. Galiausiai 1832 m. išventintas į kunigus. Po išventinimo vikaravęs Obeliuose, Panemunėlyje, Kėdainiuose, Semeliškėse, administravęs Inturkės, Strūnaičio parapijas. Po nuolatinų perkėlimų iš vienos vietos į kitą buvo paskirtas į Merkinę, kur klebonavo beveik dvidešimt metų (1848–1867 m.). Tada iškeltas į Asavą (Baltarusijoje) ir paskirtas parapijos vikaro, o vėliau – klebonu. Iškeltas į nelietuvišką parapiją, nes buvo įskustas dėl bendradarbiavimo su 1863 m. sukilėliais. Miręs Asavoje 1874 m. lapkričio 20 d. (kai kur gruodžio 2 d.) (LLI XIX a., 2001, 339).

Kajetono Aleknavičiaus darbų palikimas nėra didelis, bet reikšmingas. Dar kunigaudamas Strūnaitėje, dvasininkas 1846 m. Vilniuje išleido elementorių – *Elementorius, arba Lengvas mokslas skaityt Rašto Švento*. Antrasis leidimas 1858 m. taip pat išėjo Vilniuje. Knygelė atspindi to meto didaktinę literatūrą, kadangi mokoma ne tik skaityti ir melstis, bet ir gražiai elgtis, pateikiama biblinė pasaulio kilmės istorija. Elementorius parašytas dialogo forma, kuriai būdinga didaktinė beletristika (LLI XIX a., 2001, 339).

Apsistojęs Merkinėje, kunigas ėmėsi menininko plunksnos ir 1861 m. Vilniuje išleido savo eilėraščių rinkinį „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“. Rinkinį sudaro 61 eilėraštis. Knygelėje sudėti keturių žanrų kūriniai – pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės (LLI XIX a., 2001, 340). Dvasininko kūrinys į eiliuotą tekstą įvedė charakteringas valstiečių buities situacijas, žmonių bendravimo formas, humorą, tautosakai artimą poetinę sintaksę ir ritmiką (LLE, 2001, 391). Geresni eilėraščiai net virtę liaudies dainomis (Zinkevičius, 1990, 190). XIX a. pirmojoje pusėje buvo siekiama įteisinti kurią nors žemaičių tarmę kaip lietuvių bendrinės kalbos pagrindą. Aleknavičius manė priešingai, todėl savo knygelę parašęs rytiniu aukštaičių kalbos variantu, todėl nenuostabu, kad tekstuose nemaža tarminių ypatybių. Manė, kad rytų aukštaičių tarmė nukonkuruos žemaičių tarmę, nes esanti „gramatiškesnė“ ir „poetiškesnė“ (Zinkevičius, 1990, 190). Vis dėlto kūrinio kalba yra laikoma kelių tarmių samplaika. Tai lėmė autoriaus nuolatinis gyvenamosios vietos keitimas, žemaičių raštai ir kitos aplinkybės.

Galima tik pasidžiaugti, kad Kajetonas Aleknavičius siekė vieno paprasto tikslo – išleisti visiems prieinamą knygelę.

ĮVARDIS

Įvardis bene sudėtingiausia kalbos dalis, dėl kurios klasifikavimo kyla nemažai diskusijų ir šiomis dienomis. Nesusikalbėjimas kyla jau vien dėl to, kad neaišku, kokiais kriterijais reikėtų remtis klasifikuojant įvardžius. Iki XX a. 8 dešimtmečio Lietuvoje vyravo tradicinis įvardžių skirstymas. Jau tritomėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (1965, 637) pateikiamas dvejopas grupavimas, t. y. pagal semantines reikšmes, kuris nesiskiria nuo *Dabartinės bendrinės kalbos gramatikoje* pateikiamo klasifikavimo, bei pagal reikšmę ir vartoseną sakinyje. Pastarasis skirstymas labai paprastas – įvardžiai grupuojami į daiktavardiškus (tie, kurie pavadoja daiktavardžius), būdvardiškus (tie, kurie pavadoja būdvardžius) bei tinkamus vartoti tiek vietoj daiktavardžio, tiek vietoj būdvardžio. Kai kur dar skiriama ir skaitvardiškųjų įvardžių rūšis. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* pateikta klasifikacija taip pat remiasi nurodomaisiais santykiais. Tradiciškai įvardžiai apibrėžiami kaip apibendrinti žodžiai, nurodantys daiktus ar ypatybes, turintys giminės, skaičiaus ir linksnio kategorijas. Įvardžiais neapibūdinamas daiktų ar ypatybių turinys. Pačių įvardžių lietuvių bendrinėje kalboje nėra daug, bet jie plačiai vartojami. Įvardžių vartojimas įvairių tipų tekstuose yra būtinas, antraip kalba būtų nuobodi, statiška, negyvybinga. A. Valeckienė (1998, 135) įvardžius apibūdina kaip klasę žodžių, kurie užima daiktavardžių arba būdvardžių poziciją ir nurodo daiktą ar ypatybę. A. Paulauskienė (1994, 251) taip pat yra pastebėjusi, kad tai gramatiniai rodomieji ženklai, kurių gramatinės kategorijos visiškai atitinka tų kalbos dalių gramatinės kategorijas, kurias šie pavadoja. Jeigu įvardis vartojamas daiktavardžio pozicija, tai įgauna daiktavardžio gramatinės kategorijas, jeigu pavadoja būdvardį – tai pasižymi būdvardžio gramatinėmis ypatybėmis.

Vieni kalbininkai renkasi tradicinį įvardžių skirstymo modelį, kiti tuo nesitenkina ir žengia modernesniais gramatikos tyrinėjimo keliais. Todėl norint tirti šią kalbos dalį, reikia suvokti, kad įvardžiai yra ta kalbos dalis, kurią įsisavinti neužtenka minimalių gramatinių žinių. Būtina remtis teksto lingvistika, semantika, sintakse, net tam tikrais logikos dėsniais.

Bene drąsiausiai tirti įvardžio ėmėsi baltistas Albertas Rosinas, kuris atkreipė dėmesį ne tik į lietuvių kalbos įvardį, bet ir baltų kalbų įvardžio genezę. Suvokęs įvardžio kaip kalbos dalies naują tipologiją davė pradžią kitokiam įvardžio supratimui ir atrodo, kad šis klasifikavimas įsitvirtino ilgam. Iki to laiko įvardžio klausimais skelbtos tik pavienės pastabos, kurios į didesnius darbus nesusiformavo. Tuo domėjosi ir straipsnius šia tema įvairiuose leidiniuose publikavo P. Bikulčienė, A. Jucys, V. Labutis, L. Palmaitis, J. Senkus, V. Sirtautas, A. Valeckienė, I. Vilikanskienė, V. Žulys ir kiti.

Taigi A. Rosinas (1996, 6) įvardžius suvokia kaip ypatingą klasę kalbos elementų, kurie priklauso deiktinėms ir kognicinėms priemonėms. Tai pati ryškiausia kalbos universalija, nes

geba apibendrintai ir konkrečiai įvardyti prieš tai paminėtus dalykus nepainiojant tikrosios reikšmės. Įvardžių funkcionavimas atsiskleidžia tik pačiame kontekste, su kuriuo šie susieti sudėtingais ryšiais. Tik kontekste išryškėja semantiniai ir leksiniai įvardžių santykiai su kitais žodžiais.

Žiūrint į įvardį iš kalbos dalių hierarchijos, pastebima, kad įvardis kartais priskiriamas antrinėms kalbos dalims. Toks požiūris egzistuoja, nes įvardžiai, kaip ir kitos nekaitomosios kalbos dalys, dažnai kartojasi, todėl atlieka tarnybinę funkciją. Vis dėlto įvardžiai yra labai reikšminga kalbos dalis, nes dažnai kartodamiesi geba pavaduoti daiktavardį, būdvardį ar net predikatinę struktūras. Tai ypač svarbu nagrinėjant įvardį sintaksiniu požiūriu. Kadangi įvardžiai skyla į dvi kategorijas – daiktavardiškuosius ir būdvardiškuosius, tai jų vaidmuo sakiniuose yra dvejopas. Daiktavardiškieji įvardžiai prilygsta daiktavardžiams ir yra sintaksiškai savarankiški sakinio dalys, o būdvardiškieji susitapina su būdvardžių funkcijomis. Todėl iš esmės įvardis yra siejamas su pagrindinėmis kalbos dalimis, nes turi tokius pačius morfologinius požymius (Rosinas, 1996, 8).

Beje, įvardžiai kalbinėje komunikacijoje pasižymi funkcijomis, kurios traktuojamos kaip pagrindinės, t. y. deiksė ir anafora (Rosinas, 1996, 10). Apie deiksę sprendžiama iš įvairių situacijos elementų, t. y. adresanto, adresato, laiko, vietos ir pan. dalykų. O anafora suprantama iš situacijos ir konteksto. Taigi įvardžiai deiksine funkcija nurodo daiktus, o anaforine – konteksto žodžius (Rosinas, 1996, 10). Deiktinė funkcija įvardį susieja su dviem referento elementais – deiktiniu ženklu ir jo referentu, o anaforinė – su vienu bendru referentu, turinčiu du komunikacijos aktus (Rosinas, 1996, 10).

Įvardžių klasifikacija grindžiama paradigmniais bei sintagminiais santykiais. Sintagminiai santykiai nurodo įvardžių linksnių formas, iš kurių susideda paradigma. Paradigma suvokiama kaip vieno įvardžio visos formos, kurios atspindi kategorines (gramatines) reikšmes. Sintagminiai santykiai nurodo ir santykius su kitais žodžiais. Norint suklasifikuoti šios kalbos dalies elementus, svarbu nustatyti įvardžių tarpusavio santykius ir diferencinius požymius. Kiekvienas įvardis turi savo semantinę struktūrą, kuri aiškėja iš konteksto ir koreliacijos su kitomis sakinio dalimis. O diferenciniai požymiai nustatomi ne pagal kontrastą. Būtina diferenciškumo sąlyga – siejantys požymiai ir atskiriantis požymis. Tada tarp elementų yra galima opozija.

Taigi daroma išvada, jog įvardis yra savarankiška kalbos dalis, turinti nenutrūkstamą ryšį ne tik su sakinio dalimis sakinio ribose, bet ir kontekstu, iš kurio ryškėja pagrindinės įvardžio funkcijos.

Šiame veikle taip pat atsižvelgiama į sintagminius bei paradigminius įvardžių santykius. Trys svarbiausi aspektai – morfologinis, semantinis, kontekstinis – darbe atskleidžia Kajetono Aleknavičiaus knygelės „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ įvardžio savitumą.

Anaforos samprata

A. Rosinas (1996, 11) anaforą suvokia kaip kalbėjimo situaciją, kuri užkoduota toje situacijoje ir išryškėja tik tada, kai pasakymas remiasi į nuorodas. Anafora susideda iš mažiausiai dviejų elementų, t. y. antecedento, kuris gali būti numanomas ar suvokiamas iš platesnio konteksto, bei įvardinės konstrukcijos. Komunikacijos dalyviai savo dėmesį koncentruoja į dvi puses, t. y. retrospektyvią bei prospektyvią. Apskritai įvardžiai tris funkcijas: 1) deiktinę, 2) anaforinę ir 3) kataforinę.

Anaforos požymiai gali būti (Rosinas, 1996, 12): 1) tiesioginiai, 2) netiesioginiai arba 3) asociatyvūs.

Anaforos struktūrą sakinyje nulemia du dalykai: 1) įvardžio ir respondentto santykiai bei 2) įvardžio ir junginio, kurio sudėtyje vartojamas įvardis, santykis. Įvardžio santykis su antecedentu atsiskleidžia per sintagminius ryšius.

Anaforinės struktūros gali būti realizuojamos įvairiais būdais – sinonimais, bendriniais žodžiais, vertinamaisiais žodžiais ir pan. Todėl kartais nustatyti ryšius tarp anaforinės struktūros ir antecedento yra sudėtinga. Tokiu atveju kontekstas užima itin svarbią vietą ir ieškoma sąsajų su situacija.

T. Reinhart (1984, 141) taip pat pažymi, kad anaforinis įvardžių ryšys yra problemiškas. Jeigu anafora suvokiama tik bendrais bruožais, tai jos sistemai nepakanka vien tik semantinio aiškinimo. Todėl įvardis gali būti interpretuojamas kaip neutralus narys arba koreferentiškas situacijai.

Be anaforinės dar egzistuoja minėta deiksinė funkcija, kuri labiausiai išryškėja dialoguose (Rosinas, 1996, 15). A. Markevičius (2009, 15) mini, kad šios dvi įvardžių funkcijos – anafora ir deiksė – gali būti taikytinos ir gramatinei giminei. Daiktavardžio giminė gali būti deiktinė, nes nurodo tam tikrą daikto savybę pagal jos priklausymą tam tikrai klasei, o anaforinė būdinga būdvardžiams, nes nurodo tik daiktavardžio giminę.

Taigi anaforos pritaikymas yra gana platus ir be jos neapsieinama nagrinėjant įvardį.

1. Asmeniniai įvardžiai

Asmeniniais vadinami įvardžiai, kurie nurodo asmenis (DLKG, 2005, 256). Pirmiausia šiai grupei priskiriami *aš* (*mēs*) ir *tù* (*jūs*). Šie įvardžiai identifikuoja komunikacijos akte tikrinius ir bendrinius daiktavardžius, kurie žymi žmones (Rosinas, 1984, 12). Todėl įvardžiai *aš* ir *tu* atlieka adresanto ir adresato pozicijas. Kalbinėje situacijoje svarbu suvokti, kad tas, kuris kuria pranešimą, yra adresantas, o tas, kuriam skirtas kalbėjimas, yra adresatas. Taip sukuriamas komunikacijos aktas, kuriame vyksta asmeninių įvardžių („aš“ ↔ „tu“) kaita (Rosinas, 1996, 21). Kadangi asmeniniai įvardžiai pavaduoja daiktavardžius, jie yra vadinami daiktavardžių substitutais.

Tiesa, komunikacijoje fiksuojamas ir dar vienas dalyvis, t. y. tie kalbos aktai, kurie orientuojami ne į adresantą bei adresatą, o į objektyvią tikrovę (Rosinas, 1988, 16). Tai vadinama „trečiuoju asmeniu“ (LKG, 1965, 671). Tad prie asmeninių įvardžių grupės priskiriami *jis*, *ji*. Tik ši pora skiriasi tuo, kad nurodo ne tik asmenis, bet ir daiktus. A. Rosinas (1984, 14) yra pateikęs asmeninių įvardžių referencinį skirtumą (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Asmeninių įvardžių referencijos matrica

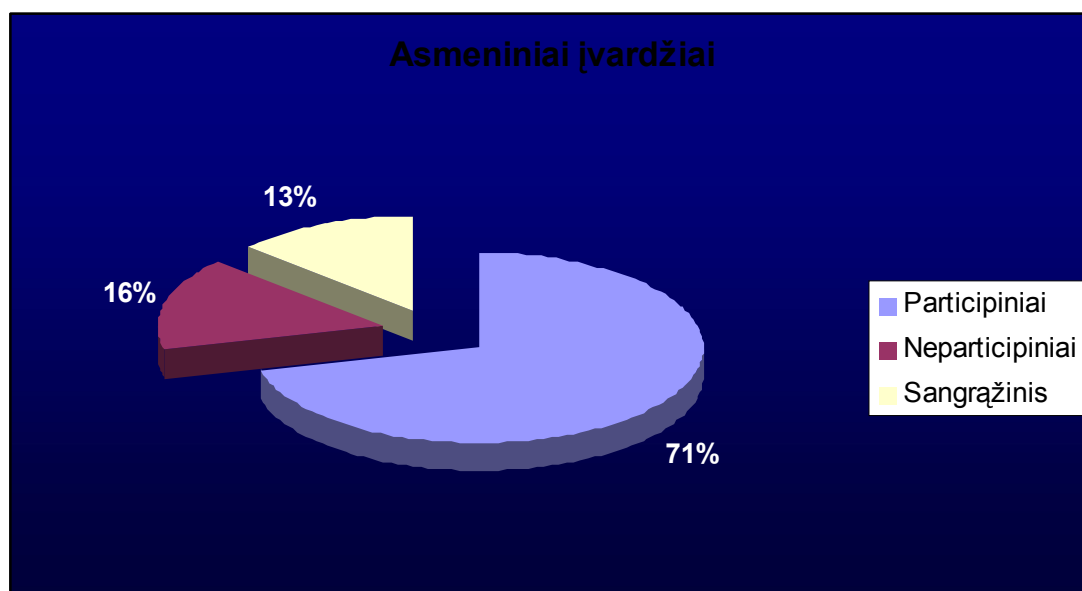
Įvardis Sema	<i>jis, ji</i>	<i>aš</i>	<i>Tu</i>
„žmogus“	+	+	+
„nežmogus“	+	–	–

Komunikacijos akte *jis*, *ji* įvardžiams yra būdingos dvi reikšmės: 1) dalyvavimas kalbėjimo situacijoje ir 2) nedalyvavimas kalbėjimo situacijoje (Rosinas, 1996, 23). Pirmuoju atveju įvardžiai *jis*, *ji* atlieka ekstralingvistinę ir intralingvistinę funkcijas. Ekstralingvistinė funkcija nurodo komunikacijos dalyvių vaidmenis, o intralingvistinė parodo įvardžių priklausymą vienam tekstui (Rosinas, 2009, 32). Antruoju atveju, t. y. nedalyvavimu kalbėjimo akte, tais įvardžiais nurodomi asmenys ar daiktai, apie kuriuos yra kalbama, todėl ir šie įvardžiai yra daiktavardžių substitutai.

Vis dėlto asmeniniai įvardžiai turi semantinį skirtumą, t. y. dalyvavimą arba nedalyvavimą kalbinėje komunikacijoje. Jiems priskirtinas participinis arba neparticipinis požymis. *Lot. particeps* reiškias „dalyvaujans, dalyvis“, todėl participiniais įvardžiais vadinami *aš* ir *tu*. O *jis* ir *ji* vadinami neparticipiniais, nes potencialiai dalyvauja arba visai nedalyvauja kalbinėje situacijoje (Rosinas, 1996, 24). Pastarieji įvardžiai priklausomai nuo konteksto gali

identifikuoti ir lokalizuoti referentą kaip rodomąjį ir anaforinį. Tai kyla iš kalbos akto dalyvių presupozicijos, t. y. tam tikro žinių fondo.

Kajetono Aleknavičiaus knygelėje „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“ (1904 m.) asmeninių įvardžių formų buvo rasta 357. Iš jų 254 participinių, 58 neparticipinių ir 45 sangražinių įvardžių formos (žr. 1 diagramą). Pastarojo įvardžio klasifikavimo problema bus aptariama atskirame poskyryje.

1 diagrama. Asmeninių įvardžių vartojimo dažnis (proc.) K. Aleknavičiaus knygelėje „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės“

1.1 Participiniai įvardžiai

Lietuvių bendrinėje kalboje participinių įvardžių nėra daug: *aš, tu, mes, mudu, mudvi, jūs, judu, judvi, tamsta*. A. Rosinas (1996, 25) teigia, kad participiniai įvardžiai būdingi dialoginiams tekstams. Tokiems tekstams būdinga greita replikų kaita. Be abejo, dialoginiai rašytiniai tekstai skiriasi nuo sakytinių dialogų formos, nes sakytinėje kalboje svarbu, kuo trumpiau reikšti mintis, adresatas ir adresantas lengvai supranta kalbamus dalykus, todėl nėra būtina laikytis nuoseklumo. Šie participiniai įvardžiai taip pat būdingi tiems tekstams, kuriems būdinga sinonimija, t. y. grožiniuose kūrinuose. Analizuojant tekstų funkcinį stilių, participiniai įvardžiai yra viena iš atpažinimo priemonių priskiriant tekstą vienam ar kitam funkciniam stiliui. Todėl įdomu pasižiūrėti, kaip yra vartojami participiniai įvardžiai įvairiuose funkcinuose tekstuose, kurie sukelti į *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* bazę

(<http://tekstynas.vdu.lt>). Participinių įvardžių vartojimo duomenys įvairių funkcinių stilių tekstuose pateikti lentelėje (žr. 2 lentelę).

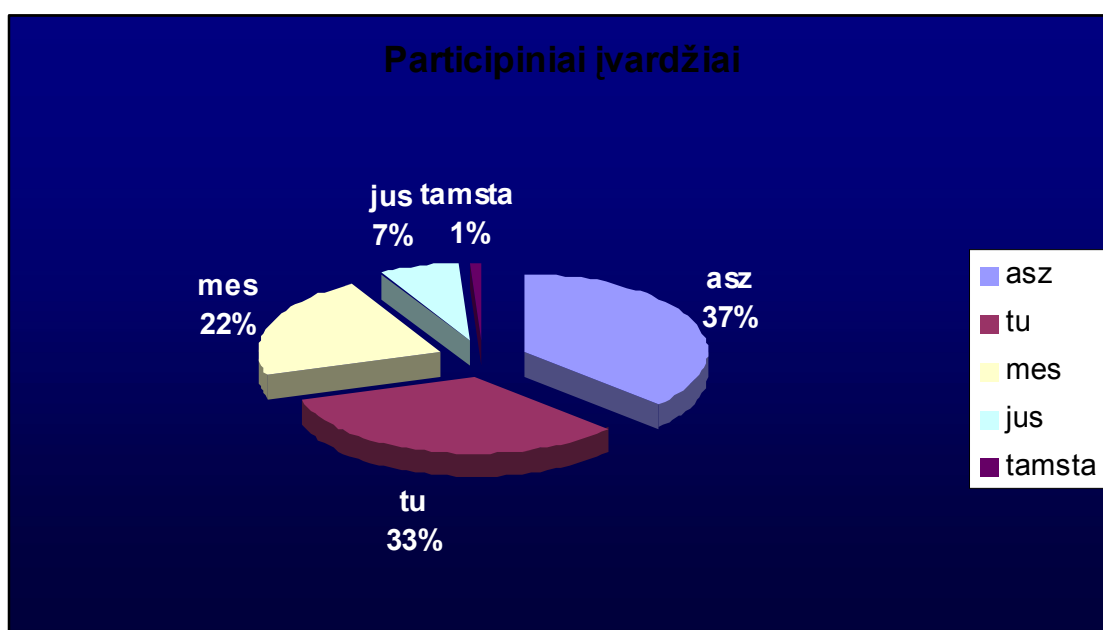
2 lentelė

Participinių įvardžių vartojimo dažnis įvairių funkcinių stilių tekstuose (proc.)¹

Įvardžiai \ Tekstyno dalys	Aš	Tu	Mes	Jūs	Mudu	Mudvi	Judu	Judvi	Tamsta
Grožinė literatūra	42,4	66,4	25,7	41,3	74,4	61,3	63,9	68,5	55,2
Negrožinė literatūra	11,3	13,8	21,0	13,4	5,5	2,9	4,9	2,9	9,0
Publicistika	11,2	0,9	9,7	7,3	19,9	35,5	30,8	28,6	26,2
Administracinė literatūra	31,2	12,8	40,3	35,8	0,1	0,0	0,4	0,0	9,4
Sakytinė kalba	3,9	6,1	3,3	2,2	0,1	0,2	0,0	0,0	0,2

Iš duomenų matyti, kad didžioji dalis participinių įvardžių vartojami grožinėje literatūroje, rečiausiai – sakytinėje kalboje. Tikslumo dar trūksta, nes ištirta tik 100 tekstų, bet ryškėja tendencija, kad participiniai įvardžiai reikalingi tuose kalbos aktuose, kuriuose yra aiškus anaforinis ryšys, svarbu išlaikyti minčių seką arba šie įvardžiai vartojami apibendrintai neįvardijant konkrečių asmenų. Sakytinėje kalboje išsiverčiama be įvardžių – apie ką pasakojama ar į ką kreipiamasi, sprendžiama iš veiksmažodžio gramatinių funkcijų. Vyksta greita frazių kaita, todėl užtenka kartą paminėti objektą, įvardytą participiniu įvardžiu, ir suprantama, į ką nukreipta kalbinė komunikacija.

K. Aleknavičiaus tekste rasti tik šie participiniai įvardžiai: *asz*, *tu*, *mes*, *jus* ir *tamsta*. Jų vartojimo dažnumas taip pat skirtingas (žr. 2 diagramą).

2 diagrama. K. Aleknavičiaus tekste rastų participinių įvardžių vartojimo dažnis (proc.)

¹ Iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno paimta 100 atsitiktinių šaltinių.

Iš pateiktų duomenų matyti, kad K. Aleknavičiaus tekste didžiausias dėmesys sutelkiamas į adresantą, kuris kuria komunikaciją, ir adresatą, kuris gauna informaciją. Įvardžio vienaskaitos formos dažnesnės negu daugiskaitos. Pastarieji užima tik trečdalį visų surastų formų. Tai leidžia manyti, kad teksto autorius siekia familiaresnio santykio su skaitytoju, apeliuoja į konkretų žmogų.

Įvardis asz. Šio įvardžio paradigma susideda iš supletyvinių formų, t. y. atskiri jų linksniai sudaryti iš skirtingų šaknų (LKG, 1965, 641). Baltistas A. Rosinas (1988, 20) mini, kad įvardį *aš* kai kurie kalbininkai vadina egocentrinium. Šis kalbininkas, remdamasis kitais kalbotyrininkais, aiškina apie vieną įvardžio *aš* diferencinį požymį – „artimasis“ (Rosinas, 1988, 21). Šis participinis įvardis sukuria asmeninę kalbėtojo sferą. Taip atsiranda privatyvinė opozicija su įvardžiu *tu*.

K. Aleknavičiaus knygelėje įvardis *asz* vartojamas dviem atvejais: 1) kaip daiktavardžio substitutas, 2) kaip daiktavardžio aiškinamoji, pabrėžiamoji dalis. Pirmuoju atveju įvardis *asz* pakeičia adresantą, pvz.: *vėlai gulti asz taisiausi; asz ant Jonu vieliai tariau; ar numiręs ar asz givas; asz pasakas, matai raszau*. Teksto kūrėjas pateikia informaciją apie save, susipažindina su savo veiksmais, įvykiais, silpnybėmis, kurios gali būti įdomios adresatui. Įvardis *asz* eina kartu su veiksmažodžių pirmojo asmens forma, pvz., *asz pirksiu, asz pasakiczia, asz puolau, asz gulėjau*. Antruoju atveju įvardis *asz* eina kartu su daiktavardžiu, pvz., *prasitarsiu asz Motiejus; praszau Žvirblis asz Motėjus; net sukaitau asz Motėjus; dėkavoju asz Motiejus*. Tiesa, tokių junginių pavyzdžių tekste yra vos keletas. Šitoks *asz* vartojimas pabrėžia įvardžio kataforinį ryšį su tikriniu daiktavardžiu. Galima manyti, kad teksto kūrėjas nori save įvardyti, pristatyti, neslepia savo asmenybės. Tai leidžia skaitytojui susitapatinti su adresantu, todėl komunikacijos aktas gali tapti veiksmingas.

Morfologiškai įvardis *asz* nuo dabartinės lietuvių kalbos įvardžio nesiskiria. Iki šių dienų pakitusi tik rašyba, t. y. vietoje dabartinės *š* raidės buvo rašomos porinės *sz*. Tam įtakos turėjo lenkų kalba.

Apskritai tekste rasta net trisdešimt keturios įvardžio *asz* formos. Šių formų vartojimas su veiksmažodžiais daug pasako apie lietuvių pasaulėvaizdį, būdą. Junginiais piešiamas toks tautiečio paveikslas:

- 1) darbštus (pvz., *knygoi vaikams asz palėku; asz sukuosi apie stalo; asz avili insitraukiau; vėlai gulti asz taisiausi; asz pas tėvu graitas buvau*);
- 2) suprantantis mokslo svarbą (pvz., *asz neradau vieno lapo; asz pasakas, matai raszau*);
- 3) pamokantis (pvz., *oi asz vaikams pasakiczia; asz arielku, mesczia gerti*).

Apibendrinant galima teigti, kad autoriui svarbu panaudoti didaktiškumą kaip priemonę, teigiamai veikiančią skaitytoją.

V. Žulys (1984, 95) akcentuoja, kad šio įvardžio morfeminė analizė didelių problemų nekelia, nes kituose linksniuose vartojamas neskaidus kamienas *man-*.

Prie asmeninių participinių įvardžių reikia priskirti ir lietuvių bendrinės kalbos tradiciškai savybiniu (LKG, 1965, 673) laikomą įvardį *mano* (Rosinas, 1996, 27). Šiai įvardžio formai taip pat priskirtinas diferencinis požymis – „artimasis“. Dėl šio įvardžio priskyrimo vienai ar kitai grupei mokslininkai yra įsivėlę į diskusiją. V. Žulys (1969, 170) tvirtina, kad tai asmeninio įvardžio savybinis kilmininkas (*mano*), sudarantis nuošalės santykius su nesavybiniu kilmininku (*manęs*). Jis tai įrodo kalbėdamas apie daugiskaitos formą *mūsų*, kuri vartojama ne tik įvardyti adresantą, bet ir parodyti savybės priklausymą. Tas matyti ir K. Aleknavičiaus knygelės pavyzdžiuose: *musu Petras taip sėdėjo; namus musu paszventino; musu vaikas, giesmes moka*. Taigi daugiau paisoma paradigminių ir sintagminių santykių, todėl šis kilmininkas (*mano*) turi dvi atmainas: savybinį ir nesavybinį. Paradigma yra dviejų pakopų, bet tai nesudaro keblumų. Be to, savybinis įvardis *manas* V. Žulio laikomas archaizmu. Ir iš tiesų patikrinus *Dabartinį lietuvių kalbos tekstyną*, įvardžio *manas* formų aptinkama vos keletas², pvz.:

grožinėje literatūroje:

1. ng tos kalbos aneivienas nepras, tuojau spės, jog **manas** čia darbas, nesa visi sako, jogei Frasketos liežu;

2. betaig nū jų nėra, ir pratrūko taip burnotie, kad **manas** kūnas pagaugais nuejo prakeikti švabai, nesulauks;

3. kui - ir vėl susitraukia. Keliesi, bandai paliest **manas** lūpas savosiomis, aš - didysis erzintojas – iškiš;

4. mušiu. "Mušk, jei nori" - pati siūlosi ar skaito **manas** mintis? Laupo nagą - niekas atseit dabar daugiau;

negrožinėje literatūroje:

1. nepalydės manęs į tuos kalnynus Pasvajokite apie **manas** oazes... Vyriui pavyko pavergti moterį, bet jis at;

publicistikoje:

1. it užmigau. Tik tas prakeiktas skrandis išbrokijo **manas** gėrybes, prievarta laukan išstūmė. O jau skausmel;

2. pvaizdoje amžiais čia stovėsi, Kas neš Kalvarijas **manas**, tas mano šventę švęs. Daugel jų, tų audrų, prauž.

V. Labutis (1980, 54–55) linkęs ši kilmininką tradiciškai skirti prie savybinių įvardžių, nes atsižvelgia į semantikos skirtumus. Ši forma atlieka savybinę semantinę funkciją, todėl posesiškumas tampa neatskiriama, individualia formos *mano* leksine reikšme. Šis požymis būdingas ir savybiniam įvardžiui *manas*. O įvardžio *asz* kitos formos neturi posesiškumo

² Duomenys paimti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* 50 atsitiktinių šaltinių.

požymio. Šiame darbe pritariama V. Žulio ir A. Rosino pozicijai, todėl savybinis kilmininkas *mano* priskiriamas prie participinių įvardžių.

K. Aleknavičiaus kūrinyje rasta tik savybinių kilmininkų pavyzdžių: *apkabino mano kojas; visas kunas Kruvoi mano; arba mano, senos akis; szirdi mano, peilieis laižo; pas ji buvo, mano kirvis*. Įvardis *mano* rodo priklausymą. Čia savybinis kilmininkas vartojamas junginiuose su daiktavardžiais. Šis asmeninis įvardis nurodo asmenį, kuris sieja antecedentą su daiktavardžiu. Posesyvumas išreiškiamas trejopai: 1) rodo daiktinį priklausymą (pvz., *knygas mano peržiūrėjo; pas ji buvo, mano kirvis; pasakos mano, daugėl czia moka; mano kluoni*), 2) rodo kūno dalių priklausymą (pvz., *apkabino mano kojas; arba mano, senos akis; szirdi mano, peilieis laižo*), 3) rodo abstrakcijų priklausymą (pvz., *dikai mindai mano szlavi; žinot tarē mano budu*). Neatskiriamosios priklausomybės sferai priskiriamos kūno dalys ir abstrakcijos, nes tai sudaro neskaidomą fizinę, dvasinę ir funkcinę vienovę (Rosinas, 1996, 30).

Albertas Rosinas (2009, 40–45) aiškina, kad su kontekstu savybiniai kilmininkai yra susiję įvairiais ryšiais. Posesyvo semantiką, įeinančią į žodžių junginį, lemia turėjimo objekto semantika ir jungia du pagrindinius komponentus: įėjimo santykį bei įjungimo predikaciją. Tai atitinka posesyvumo kategorijos aspektus. Pavyzdžiui, iš sakinio *Knygas mano peržiūrėjo / Ir pedėjens vel pradėjo* sužinoma, kad ne tik knygos yra *mano*, priklauso *man* (adresantui), bet ir tai, kad pats kalbėtojas turi knygas.

Įjungimo predikacijos neatskiriamumas gali būti absoliutinis ir santykinis (Rosinas, 2009, 42). Absoliutinio neatskiriamumo objektams priklauso kūno dalys, abstrakčios esybės, būstas, daiktai, kai kurie bendrojo pobūdžio teritorijos elementai. O santykinio neatskiriamumo objektams priklauso susiję giminystės ryšiais, asmeniniai daiktai. Taip būtų galima suskirstyti K. Aleknavičiaus tekstuose rastus objektus, susijusius su įjungimo predikacija (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Įjungimo predikacijos santykis su objektais

Absoliutinio neatskiriamumo objektai

Pasakos
Kojos
Akys
Duszia
Kunas
Szirdis
Szlavē
Budās

Santykinio neatskiriamumo objektai

Knygos
Kirvis

Įdomu tai, kad įvardžio *mano* galūnėje jau turimas *o* vietoje senojo *ā*. Galima teigti, kad K. Aleknavičius tekste stengėsi minimaliai vartoti savo tarmės ypatybes.

Šio savybinio kilmininko vartojimas su daiktavardžiais taip pat atskleidžia lietuvių pasaulėvaizdį – besirūpinantį tautosakiškumu ir švietimu (pvz., *pasakos mano, daugėl czia moka;*

knygas mano peržiurėjo), atsidavusį darbui ir priklausantį agrarinei kultūrai (pvz., *man aržuolas, mano kluoni; pas ji buvo, mano kirosis*).

Vienaskaitos naudininko forma *man* K. Aleknavičiaus tekste vartojama jau be galūnės kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje. Pasak A. Rosino (1996, 28–29), šio įvardžio naudininkui taip pat tenka posesoriaus vaidmuo. Kilmininkas ir naudininkas yra semantiškai susiję, ypač tada, kai daiktavardis, aplink kurį kuriamos perifrazės, priklauso tam tikram tipui. Tokie daiktavardžiai būna kūno dalių, įrankių, giminystės ir kt. pavadinimai. K. Aleknavičiaus tekste rasti pavyzdžiai tik patvirtina šį teiginį, pvz., *teip man senei dziusta kunas; man kojosi vaikas puola; man jau sapny pasirodė; ir jis buvo man susiedas* ir pan. Konstrukcijas su savybiniais kilmininkais ir naudininkais galima laikyti viena kitos perifrazėmis. Įvardžio formos *man* niekas nelaiiko savybinio, nors vartojamas ir posesyvine reikšme, todėl ir kilmininko forma *mano* pripažįstama participinio įvardžio paradigmos nariu.

K. Aleknavičiaus tekste vartojamos naudininko formos nesiskiria nuo dabartinės lietuvių kalbos. Sakinyje naudininkas gali būti susietas ir semantiniais, ir morfologiniais ryšiais tiek su vardažodžiu, tiek su veiksmažodžiu. Apskritai naudininkas turi paskirties reikšmę. Knygelėje daugiausia rasta įvardžio naudininko junginių su veiksmažodžiais. Šių veiksmažodžių reikšmės tiesiogiai nereikalauja naudininko linksniu vartojamų formų, todėl pasižymi tik šalutinio valdymo ryšiu, pvz., *oj man davė Geradėjus; man seneliai medi davė; man pasimate Petras musu; man pateko naszlės budas*. Čia naudininko linksnis reiškia asmenį, kuris vienokiais ar kitokiais ryšiais susietas su kalbamuoju veiksniu, todėl tokį įvardžio naudininką galima vadinti objekto naudininku. Kai kuriuose sakiniuose vartojamas įvardis atlieka stiprinamojo naudininko funkcijas ir yra beveik virtęs dalelytėmis, pvz., *ko ant akiu ji man szoka; giva czia man jau pakuta; nu – misliju man Barbora*. Todėl gali būti vartojamas kaip stilistinė priemonė, kuria sustiprinamas pasakymas, pabrėžiamas veiksmas ar būseną.

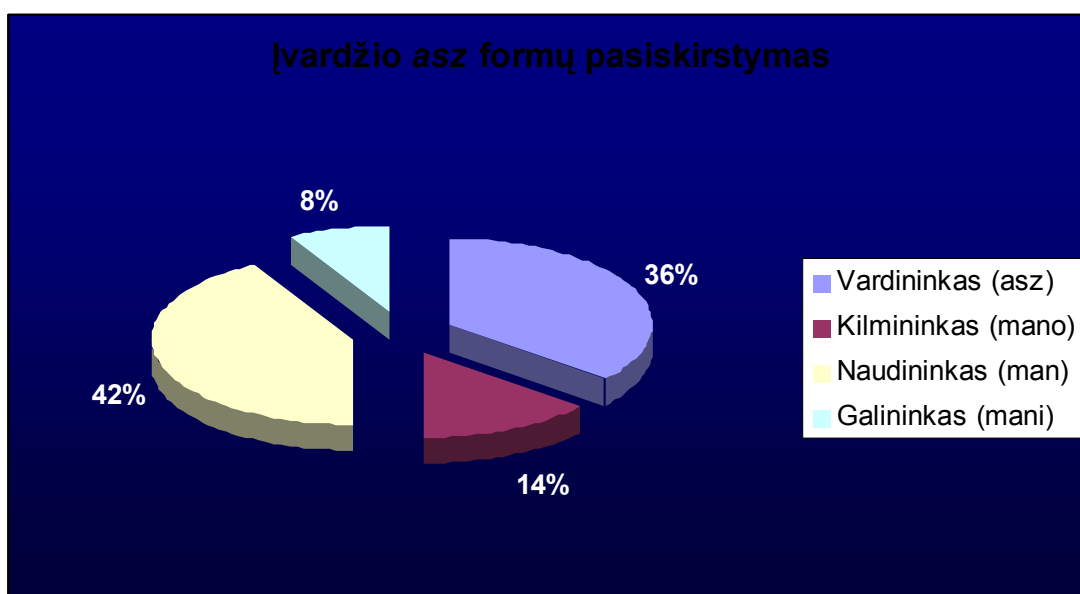
Iš objektinio naudininko pavyzdžių galima spręsti apie XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių paveikslą, kuris piešiamas niūromis vargano gyvenimo nuotaikomis, neteisybe, pvz., *man aszaros žirniais rėda; už padotkus nukapojo / vakar skuru, man artojo; vagis szelma nepaliko / man ir vieno – ti skatiko; reiks man badu czia numirti; nedaboja, kaip man gelia*.

Apie vienaskaitos galininko formas A. Rosinas savo darbuose beveik nekalba. Šio linksnio vartojimas nesiskiria nuo DLKG pateiktų duomenų. Galininku reiškiamas veiksmo objektas, į kurį nukreiptas veiksmažodžiu pasakytas veiksmas, pvz., *ir už rankos mani veda; mani givo baigia piauti*. Tekste pasitaiko ir rytų aukštaičių tarmėse vartojama sutrumpėjusi galininko forma, pvz., *pas man busit procaunykai; už man meldžia – daviau pieno; namuo vedė man Anukas*. Z. Zinkevičius (1966, 114) teigia, kad šį variantą turi rytų kupiškėnų bei kitos rytų aukštaičių tarmės. Trumpėti linkusios ir supletyvinės formos, kurių galūnė netenka morfologinės reikšmės ir ilgainiui gali būti numetama.

Iš pavyzdžių matyti, kad tekste vartojamas tarminis galūnės variantas su trumpąja *i*. Ši forma pietų ir rytų aukštaičių galėjo išsirutulioti iš **manén*. Z. Zinkevičius (1966, 299) akcentuoja, kad šios formos kupiškėnai ir panevėžiškiai neturi.

Iš negausių galininko linksnio pavyzdžių matyti, kad formuojamas daugiau neigiamas vaizdas, t. y. visokiais būdais peikiama, kenkiama adresantui, pvz., *keikia mani, vyru peikia; ir už rankos mani veda –/ kvortu, vienu – kitu – treciu / kumas mylia, mani svecziu; mani givo baigia piauti*. Kontekstas leidžia suprasti, kad lietuvis ne tik darbštus bei doras, bet ir turintis ydą – gėrimą.

Apibendrinant įvardžio *asz* vienaskaitos formas paaiškėja, kad labiausiai tekste paplitusi yra naudininko forma, o rečiausiai – galininko. Visų linksnių pasiskirstymas matyti diagramoje (žr. 3 diagramą).

3 diagrama. Įvardžio *asz* vienaskaitos linksnių pasiskirstymas tekste (proc.)

Mes. Baltistas A. Rosinas (1988, 25) pabrėžia, kad įvardžiai *aš* ir *mes* neturi kaitybinės skaičiaus kategorijos ir juos reikia vertinti kaip atskiras leksemas. Įvardis *mes* turi sintaksinę daugiskaitos reikšmę, todėl reikėtų laikyti daugiskaitiniu daiktavardiškuoju įvardžiu, o *aš* – vienaskaitiniu. Taigi daugiskaitinis *mes* reiškia kalbėtoją su kitu ar kitais asmenimis. Veiksmas priskiriamas ir kalbėtojui, taip norint pabrėžti priklausymą, sąsają bendram komunikacijos aktui. K. Aleknavičiaus knygelėje daugiskaitinis įvardis *mes* vartojamas taip pat dviem atvejais kaip ir vienaskaitinis: 1) kaip daiktavardžio substitutas (pvz., *mes rožancziu giedam gricziui; mes Priesaku mokam daugi; motka atsakē – mes darom szitu*); 2) kaip daiktavardžio aiškinamoji, pabrėžiamoji dalis (pvz., *mes mužikai viso turem; mes ubagai ir be koju; kad atejęs – mes bėduszi*). Pastaruoju atveju pabrėžiamas įvardžio *mes* kataforinis ryšys su bendrinio daiktavardžiu.

Kaip jau buvo minėta, šis įvardis derinamas daugiskaita su kitais žodžiais, pvz., *kur mes sėdziam; mes givenom; radom męs*. Įdomu tai, kad dauguma formų yra įprastos, vartojamos dabartinėje lietuvių kalboje, bet vienoje dainoje randama kitokia užrašymo forma – *męs*, pvz., *dabok – radom męs už tako; kai męs priėjom – pasibaidē; męs jai gusztu pagadinam*). Būtų galima svarstyti, kad galbūt K. Aleknavičius norėjo parodyti skiemens ilgumą, bet jo žymėjimas nėra nuoseklus, nes kituose šios dainos žodžiuose nėra *ę*. Senesniuose raštuose (ypač žemaičių tarmės) randamas *mes* su įterptiniu *n* (*mens*) prieš ilgąjį balsį, todėl norėta parodyti, kad šis garsas iš tiesų yra tariamas ilgai.

Ištyrus įvardžių kontekstą galima teigti, kad lietuviai vaizduojami tikintys (pvz., *susilaukēm ir mes savo / Kalėdninkai atvažiavo / <...> namus musu paszventino; mes ir vaikai, pirczoi savo / Dievo kojas pabuczavo; mes rožancziu giedam griczioi; mes Priesaku mokam daugi*), pamokantys kitus (pvz., *motka atsakē – mes darom szitu / ir kad neklauso ir kad nevingia / ir nēsimokia, mokities tingia; mes mužikai viso turem / ir in szlechtas nelab žiurim*), krečiantys eibes (pvz., *kai męs priėjom – pasibaidē / labai rēkē, aplink skraidē; męs jai gusztu pagadinam / ravan vaikus susodinam; jusu szitom mes zabovom / daugis smerti ravi gavom*).

Daugiskaitos kilmininko forma – *musu* – jau nekelia tiek diskusijų, kiek vienaskaitos. Ši forma suvokiama kaip daiktavardžio substitutas. Tai matyti ir Kajetono Aleknavičiaus tekste, pvz., *szalin musu sėdas; sėdi laiksvei, musu lauki; jis dēl musu procavoja* (vadinamasis nesavybinis kilmininkas). Vis dėlto ta pati forma vartojama ir savybės (posesyvumo, priklausymo) reikšme, pvz., *musu Petras teip sėdėjo; keliai musu, dabar sausi; musu vaikas, giesmes moka* (savybinis kilmininkas), bet prie savybinių įvardžių neskiriama dėl tų pačių priežasčių, kurios aptartos prie vienaskaitos kilmininko formos *mano*.

Šis įvardis įdomus tuo, kad tiek galūnėje, tiek šaknyje rašomas trumpasis balsis *u*. Trumpojo *u* vartojimas galūnėje primena nenusistovėjusią lietuvių kalbos rašybą, o šaknies trumpumas tikriausiai suvienodintas su visa paradigma. Taip pat nagrinėjamame tekste rasta sutrumpėjusi forma, pvz., *szvoiesi tapo mus griczia*. Lietuvių kalbai būdingas toks formų trumpėjimas, kuris nepakeičia reikšmės, pvz., *jum* (jums), *veikt* (veikti) ir pan.

Iš surinktų sakinių su įvardžiu *musu* ryškėja tam tikri santykiai tarp adresanto ir antecedento, t. y. nurodo giminytės ryšius (pvz., *mokint tarē musu vaikus; teip seneliai musu darē; raudonuoja mergos musu; musu sunus – ejin' griczion*), priklausymą vietai (pvz., *apsilenkia musu kiemą; musu namai tikrai nu to; musu grinczion insigrudo*), abstrakcijų priklausymą (pvz., *vardus musu pasiraszē; burnoi musu džiusta kvapas; musu szlovi da apszauki*). Iš įvardinių atributinių junginių matyti ir lietuvių socialinis statusas – tai kaimo žmogus, pvz., *priegtam buvo, musu duona; garbē Dievo, duona duoda / musu szimet ir nejuoda; kai nusipirkism – musu arkliukas; kur sermēga musu juoda*.

Daugiskaitos naudininko vartojimas beveik nesiskiria nuo dabartinės lietuvių kalbos šio linksnio įvardžio formos. K. Aleknavičiaus tekste rastas gana įprastas pavyzdys – *koki liko mum pamenklai / neiszmanot toliaus sakē / sziantdien knyga yra žvakē*. Tokia trumpesnė forma be galūninio –s yra tarminis variantas. Iš konteksto galima spręsti, kad kalbama apie mokslo svarbą adresantui ir su juo susijusiems. Kitas pavyzdys – *mumis likus, viena koja* – įvardžio forma *mumis* vartojama kai kuriose tarmėse ar senesniuose raštuose. Tai daugiskaitos įnagininko forma, kuri retkarčiais vartojama ir naudininkui reikšti.

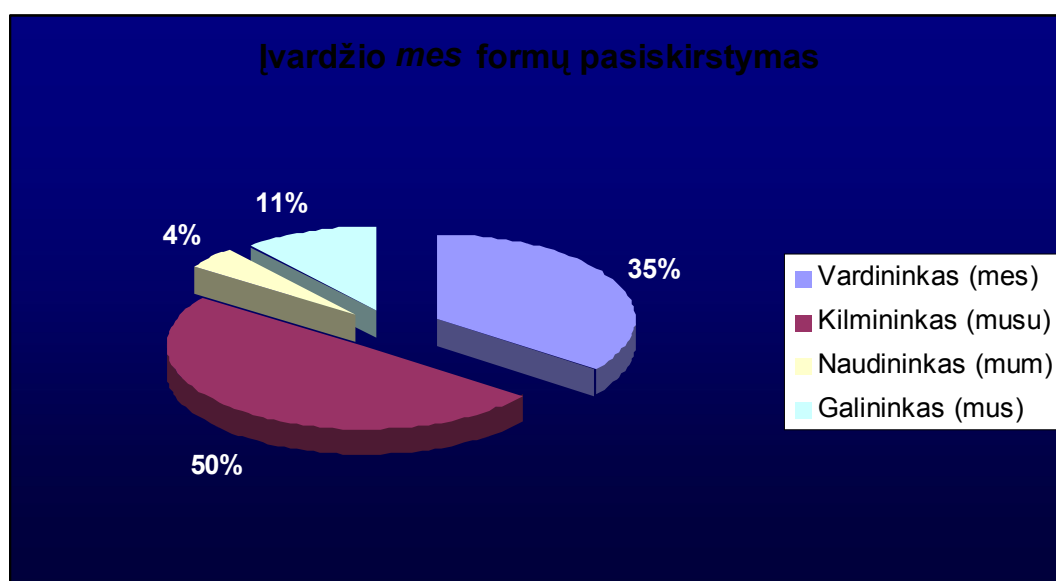
Daugiskaitos galininko formos K. Aleknavičiaus knygelėje aptinkamos trim variantais:

- 1) *mus*, pvz., *jo mylista pats numanai / pas mus Mokslas da neseniai*;
- 2) *mums*, pvz., *laiksve pas mums daiktas naujas*;
- 3) *mumis*, pvz., *kasgi mumis dabar veikia; o pas mumis neteip girdis*.

Pirmoji galininko forma – *mus* – vartojama dabartinėje lietuvių kalboje. Antrasis linksnio variantas pasitaiko rytų aukštaičių tarmėse. Greičiausiai ši forma atsirado iš sutrumpėjusio *mumis* dėl skiemenų skaičiaus vienodinimo linksniavimo paradigmoje. O formos *mumis* galūnė –*is* taip pat randama tarmėse, atitinka *i* kamieno daiktavardžių daugiskaitos galininko galūnę.

Sakiniuose fiksuojami nauji dalykai lietuvių gyvenime, t. y. mokslas bei laisvė, pvz., *jo mylista pats numanai / pas mus Mokslas da neseniai; laiksve pas mums daiktas naujas*. Tai tik paliudija, kad kaimo žmogus po truputį išsivaduoja iš baudžiavinių laikų ir ima siekti išsimokslinimo.

Apibendrinant daugiskaitos formas reikia pastebėti, kad knygelėje daugiausiai vartojamos kilmininko formos, o mažiausiai – naudininko (žr. 4 diagramą). Beveik atvirkščias vienaskaitos linksnių formų vartojimas (plg. 3 diagrama).

4 diagrama. Įvardžio *mes* daugiskaitos linksnių pasiskirstymas tekste (proc.)

Įvardis tu. Šis įvardis, kaip ir *aš* – dalyvauja kalbėjimo akte ir užima adresato poziciją. Vykstant kalbinei komunikacijai, keičiamasi *aš* ↔ *tu* vaidmenimis. Šis įvardis yra vartojamas tik su veiksmoždžių antrojo asmens forma. Tai matyti ir K. Aleknavičiaus tekste, pvz., *sakik praszom – ko tu nori?; vargui Tievus tu palieki*. Apie įvardį *aš* jau buvo užsiminta, kad šis vadinamas egocentrinium ir jam priskiriamas požymis „artimasis“, todėl įvardis *tu* turi požymį „tolimasis“. Taip išryškėja opozija tarp šių dviejų participinių įvardžių.

Įvardžiu *tu* kreipiamasi dviem atvejais: 1) į konkretų žmogų, 2) ne į konkretų asmenį, bet į neaiškų adresatą, reiškiant samprotavimus, tinkančius kiekvienam žmogui. Tada *tu* individuali reikšmė yra neutralizuojama ir *tu* tampa apibendrinamuoju įvardžiu (Rosinas, 1996, 26). Skaitytojas taip pat gali identifikuotis su komunikacijos akte dalyvaujančiu apibendrintu asmeniu. Todėl yra svarbus kontekstas, iš kurio paaiškėja *tu* reikšmė.

Kajetono Aleknavičiaus knygelėje įvardžiu *tu* kreipiamasi į asmenis (pvz., *teip tai Dieve senam vieki / vargui Tievus tu palieki* – kreipiamasi į Dievą; *gaspadine bernu tarē; / žiurėk tarē ką tu veiki?* – kreipiamasi į berną) arba į gyvius (pvz., *sakik praszom – ko tu nori?; tu pas mumis apturėsi / <...> ar pauksztytē – motka tarē / kada bloga ką padarē?* – vaikai kreipiasi į paukštį). Dauguma šių pamokymų ir kreipimųsi yra didaktiniai, todėl riba tarp konkretaus ir apibendrinto asmens yra tarsi reliatyvi, pvz., *ir tu žmogau darbininkas*. Atrodo, kad adresantas kreipiasi ne tik į tą žmogų, kuris yra vienas iš veikėjų, bet ir į skaitantįjį. Tokiu būdu kiekvienas žmogus gali susitapatinti su tais, kurie dalyvauja komunikacijos akte. Kūrinyje atsiskleidžia švietėjiška kryptis – parodomos ydos, kurias pastebi autorius (pvz., *tu pragėriei mano kirvi; a tu peiki gaspadini*) ir moko žmogų gerbti kitus (pvz., *tu da Dievui dėkavoti / gali sveikas procavoti; daugis basu – ne tu vienas*).

Participinio įvardžio *tu* morfologinės ypatybės nesiskiria nuo dabartinės bendrinės lietuvių kalbos.

Kajetono Aleknavičiaus knygelėje taip pat rasta savybinio kilmininko (kaip ir *mano*) forma – *tavo*. Šios kilmininko formos priskyrimo problema jau yra aptarta prie *mano* formos, t. y. analogiška situacija. Tekste savybinis *tavo* kilmininkas vartojamas junginiuose su daiktavardžiais. Šis asmeninis įvardis nurodo asmenį, kuris sieja antecedentą su daiktavardžiu. Posesyvumas gali būti išreikštas keliais variantais. Šiame tekste posesyvumas reiškiamas keliais būdais:

1) nurodomas kūno dalių priklausymas (pvz., *ir be tavo jis czia burnos; pasilaidus tavo szirdis; ilgas tavo, teip liežuvis; nesimėge tavo nosėi*);

2) nurodomas abstrakčių esybių, „esančių kūno viduje“, priklausymas (pvz., *sapnis tavo bus malonės; sulauks Duszia kada tavo; kokis liko tavo budas*);

3) nurodomas daiktinis priklausymas (pvz., *tavo medis pagadintas; namus tavo, tegul taiso; bus namuosi tavo žimė; arklis tavo ir Tamosziaus*);

4) nurodomas giminystės priklausymas (pvz., *gerai sako tavo pati; tavo diedo – diedo didas; iszmokisim tavo draugi*).

Įvardžio *tavo* konteksto nagrinėjimas parodo, kaip savybinis kilmininkas susijęs įvairiais ryšiais su daiktavardžiais. K. Aleknavičiaus tekste įjungimo predikacijos aspektu įvardžio *tavo* objektai yra skirstytini pagal absoliutinį bei santykinį neatskiriamumą. Sugrupuoti objektai pateikiami lentelėje (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Įvardžio *tavo* įjungimo predikacijos objektai

Absoliutinio neatskiriamumo objektai	Santykinio neatskiriamumo objektai
Sapnas Burna Duszia Medis Namai Žemė Szirdis Liežuvis Krasztas Budus Nosis	Pati (žmona) Arklis Diedas Draugas

Sakiniai su įvardžiu *tavo* liudija lietuvių buitį, pvz., *tavo medis pagadintas; namus tavo, tegul taisy; bus namuosi tavo žimė; kur mes sėdziam, tavo krasztas; arklis tavo ir Tamosziaus*. Taip pat primenamos nuodėmės, pvz., *pasilaidus tavo szirdis; ilgas tavo, teip liežuvis; bloga szirdis yra tavo*.

Kilmininko reikšmę turi ir konstrukcijos, einančios su prielinksniais *ant, isz*, kurie prisijungia naudininko formą, pvz., *vyresnybe, ant tau pyksta; isz tau gera, nėra nieko*. Abu prielinksniai – *ant, isz* – žemaičių tarmėse gali eiti kartu su *(i)ā, ē, i* bei priebalsinio kamienų vienaskaitos naudininku.

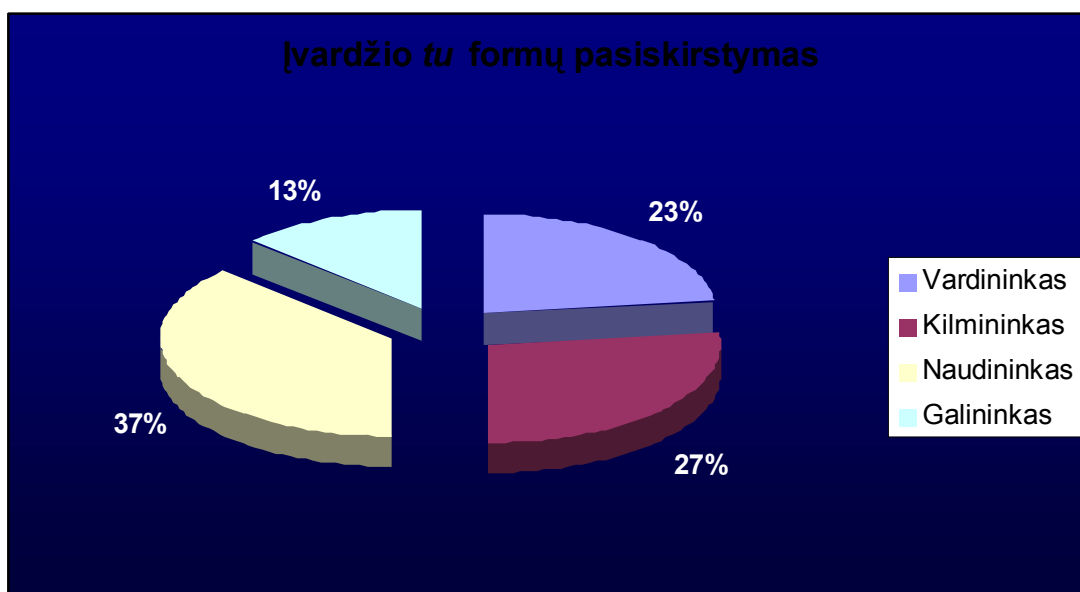
Vienaskaitos naudininko forma *tau* K. Aleknavičiaus knygelėje vartojama kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje. Šis objektinis naudininkas gali eiti junginiuose ir su vardažodžiu, ir su veiksmažodžiu. Tekste naudininkas vartojamas junginiuose su veiksmažodžiais, pvz., *nors neduoda tau pirago; dekavojam tau kas dieną; ką virtinieji tau padarė*. Šiuose junginiuose įvardžiai su veiksmažodžiais yra susieti šalutinio valdymo ryšiu, nes veiksmažodžiai *dėkoti, duoti, matyti, padaryti, sakyti* gali laisvai jungtis ir su kitais linksniais. Įvardis *tau* taip pat atlieka posesoriaus vaidmenį, pvz., *karvės liko, tau be pieno; ko tau arklis czia paparė*. O kai kuriuose sakiniuose gali eiti ir kaip stiprinamasis naudininkas, virtęs dalelyte, pvz., *neiszmanai – asz tau duosiu*. Šis naudininkas vertinamas kaip stilistinė priemonė pabrėžti veiksmui ar pasakymui suteikti didesnę įspūdį.

Iš pavyzdžių matyti, kad lietuviams svarbus tikėjimas, pvz., *Szventas Jurgi! Visi szventē / <...> dekavojam tau kas dienę; tau Apvieizda datirt davę; bus tau szlove ir danguosi*. Vaizduojamas ne tik laimingas, bet ir skriaudžiamas žmogus, pvz., *ar už knygas tau pakliuvo; nors neduoda tau pirago*. Linkima pikto, pvz., *kad tau vilkai sudraskitu; prėjo pekloi tau pražuti; neiszmanai – asz tau duosiu / skuru gerai nugaruosiu*.

Vienaskaitos galininko formos bene įvairiausios – rasti keturi variantai. Pati dažniausia forma – *tavi*, pvz., *kas protingu tavi daro; ar pas tavi diedu kraujas; girdēs tavi už upelio*. Kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse, taip pat ir senuosiuose raštuose vartojama forma su trumpuoju baigmeniu *-i*, kuris galėjo išsivystyti iš formos su baigmeniu **-én*, bet dėl to dar nėra išsiaiškinta. Kita forma – *tavę*, pvz., *miliu tavę, kad Jokubo; tavę myliam – nesimėgi*. Ši forma aptinkama rytų aukštaičių tarmėse. Baigmuo *-ę* išsivystęs iš **-en*. Greičiausiai *n* pridėtas nusižiūrėjus daiktavardžių formas. Trečioji forma – *tavęs*, pvz., *antra pamokins czia tavęs vaikia*. Iš formos primena nesavybinį kilmininką, bet semantiškai priskirtinas prie galininko. Baigmuo *-ę* išsivystęs iš **-en*, bet kodėl pridėta *-s*, neaišku. Dar viena rytų aukštaičių tarmėse vartojama galininko forma – *tau*, pvz., *girdžiam bariens tau klebonas!; kaip ant kilpos tau pagavo?; daugis ture – pas tau nēra*. Tai tikriausiai sutrumpėjusi forma iš *tavi*.

Pavyzdžiuose kalbama apie meilę, pvz., *miliu tavę, kad Jokubo; tavę myliam – nesimėgi, baramasi*, pvz., *dulkia menka, menko garo / kas protingu tavi daro!; ar pas tavi diedu kraujas / <...> kad pasauli ir už mariu / szendien peikia gspadoriu?; girdžiam bariens tau klebonas!*

Apibendrinant įvardį *tu* pastebima, kad dažniausias vienaskaitos linksnis – naudininkas, o rečiausias – galininkas (žr. 5 diagramą).

5 diagrama. Įvardžio *tu* vienaskaitos linksnių pasiskirstymas tekste (proc.)

Jus (jūs). Šis participinis įvardis yra daiktavardžio substitutas, kuris susideda iš ne mažiau dviejų asmenų. Todėl vadinamas daugiskaitiniu įvardžiu ir turi požymį „tolimasis“. Tai

skiria *mes* ir *jūs* reikšmes ir sudaro opoziciją. Įvardis *jūs* vartojamas su veiksmažodžio daugiskaitos antrojo asmens forma, pvz., *ir Bažniczoi jus meluojat; ar jus geidžiat isz nameliu.*

K. Aleknavičiaus tekste randama forma su trumpuoju *u* vartojama tik kai kuriose tarmėse. Ši forma sudaryta pagal analogiją *mes* – su trumpuoju balsiu *e*.

Tekste kreipiamasi šiuo įvardžiu dviem atvejais: 1) į vieną žmogų (pvz., *turgui sveikas nusiplikai / gerai kad da givas likai; / ir Bažniczoi jus meluojat / kai melstisi nuvažiuojat*), 2) į kuopinį veikėją (pvz., *ar jus geidžiat isz nameliu / but atimti <...> / kaip sudraskēt gusztu szitu*). Kai įvardžiu *jūs* kreipiamasi į vieną žmogų, išreiškiami pagarba grįsti kalbėtojo ir klausytojo santykiai, atskleidžiamas tam tikras socialinis statusas. Vis dėlto šio teksto pavyzdys nurodo, kad yra susiklostę kitokie santykiai, t. y. priešingi. Norima pasišaiptyti iš žmogaus, kuris priklauso bažnytinei bendruomenei, kadangi situacija neatitinka tikrovės. Įvardžiu *jūs* pabrėžiama žmogaus menkybė, tuštybė. Toks kreipimasis įgauna ironijos ir didaktiškumo prasmį.

Daugiskaitos kilmininko forma taip pat atlieka dvi funkcijas – daiktavardžio substituto ir posesyvumo. K. Aleknavičiaus knygelėje ši forma vartojama posesyvumo raiškos priemone, pvz., *tēvas jusu neulioja; apsodino jusu pievas; kokieis buvo jusu diedai*. Vartojama forma *jusu* nesiskiria nuo įvardžio *musu* formos – galūnėje esantis trumpasis *u* yra nenusistovėjusios rašybos dalykas, o šaknyje esantis trumpasis *u* greičiausiai rašomas dėl paradigmos suvienodinimo.

Knygelėje rasti šie įvardžių posesyviniai santykiai:

1) giminystės ryšių priklausymas, pvz., *vaikai jusu ar jau skaito?; diedai jusu, kai giveno; tēvas jusu neulioja;*

2) vidinių ir išorinių abstrakcijų priklausymas, pvz., *jusu naudai paraszitas; man be vaiku jusu uko³; galvoi jusu zababonai⁴; iszkur jusu to atvoga⁵; jusu szitom mes zobovam⁶.*

Dominuoja vyriškosios arba apibendrintos giminės veikėjai, kurie vaizduojami kaip lengvabūdžiai. O keletas pavyzdžių iš buities apibūdina lietuvių kasdienį gyvenimą, pvz., *užtai duona jusu juoda; skrudēmisi Ponas Dievas / apsodino jusu pievas.*

Galininko įvardžio pavyzdžių rasta vos pora, pvz., *užką jumis szito procę; pas jums ilgai nesuminta*. Nei viena forma dabartinėje lietuvių kalboje nėra vartojama galininko pozicijoje. Pirmoji forma, vartojama tarmėse, *jumis* sudaryta iš apibendrintos daugiskaitos šaknies *jum-* ir galūnės *-is*. Galūnė *-is* atitinka *i* kamieno daiktavardžių daugiskaitos galininko galūnę. Kita rasta forma – *jums* – galėjo taip pat susidaryti iš apibendrintos šaknies *jum-* ir pridėto galūninio *-s*, būdingo tik daugiskaitos galininkui. Kita vertus, galbūt tai sutrumpėjusi *jumis* forma, kurios

³ Ūkas (sl.?) – 1. ūžimas, ūžesys, gausmas, triukšmas (www.lkz.lt)

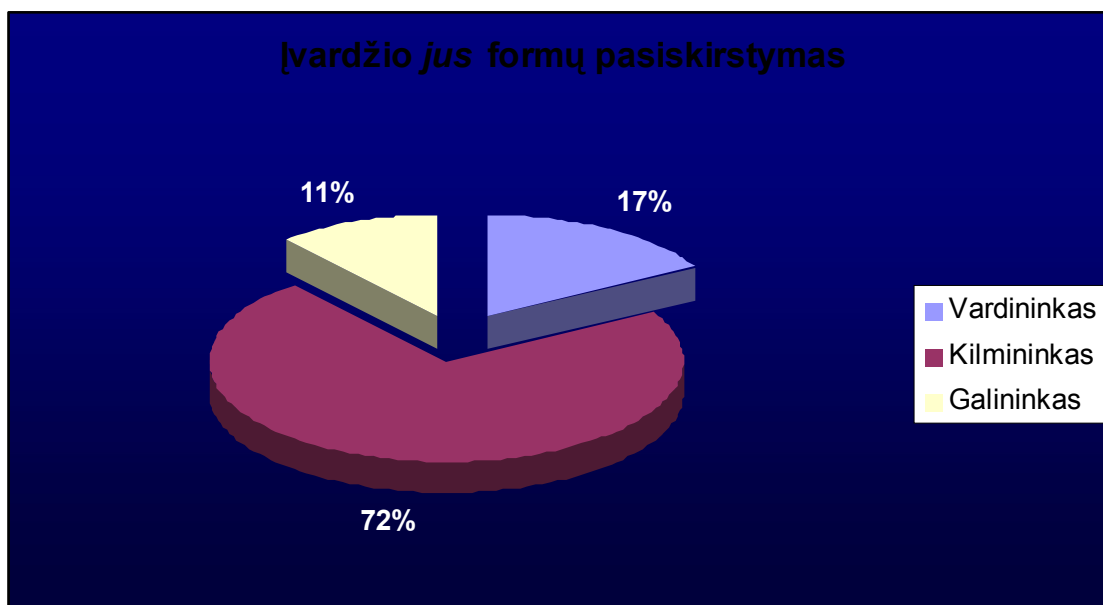
⁴ Zababonas (l.) – 2. prietaras (www.lkz.lt)

⁵ Atvoga (sl.) – draša (www.lkz.lt)

⁶ Zobova, zabova (brus., l.) – 2. žaidimas, pramoga (www.lkz.lt)

trumpėjimas atsirado dėl skiemenų skaičiaus vienodinimo linksniavimo paradigmoje (LKG, 1965, 646).

Daugiskaitos įvardžio *jus* linksnių formų tekste nėra itin daug. Knygelėje nebūdinga kreiptis į kolektyvinį adresatą. Paveikesnė vienaskaitos forma – *tu*, tiesiogiai apeliuojama į konkretų dalyvaujantį komunikacijos akte. Iš visų įvardžio *jus* linksnių labiausiai išsiskiria savybinis kilmininkas, kuris užima net 72% visų knygelėje vartojamų formų, o rečiausiai vartojamos galininko formos (žr. 6 diagramą).

6 diagrama. Įvardžio *jus* daugiskaitos linksnių pasiskirstymas tekste (proc.)

Tamsta. Prie participinių įvardžių priskiriamas ir įvardis *tamsta*, kuris laikomas *jūs*, o kartais ir *tu*, sinonimu ir reiškia pagarbų kreipimąsi į žmogų (žr. Senkus, 1963, 37). Tai mandagumo įvardis, kuris priešinamas indiferentiškam *tu* (DLKG, 2005, 258). Šis įvardis vartojamas rečiau nei *jūs*, dažniausiai senesnės kartos žmonių kreipiantis į nepažįstamą asmenį oficialiai ar į pažįstamą su pagarba, nefamiliariai. Jaunesnės kartos žmonės suvokia jį kaip archajišką ir nevartoja. *Tamsta* dažnai dar randamas grožinės literatūros, ypač senesnės kartos rašytojų, kūrinuose. Nurodant vieną asmenį (vienaskaitos reikšme) *tamsta* vartojamas su veiksmažodžių ir vardažodžių vienaskaitos formomis (DLKG, 2005, 259).

K. Aleknavičiaus tekste *tamsta* vartojamas itin retai. Šio participinio įvardžio paskirtis – pagarbus kreipimasis, pvz., *praszau tamstai prisisėsti, / gavedinos duosim ēsti; asz Tamistai pirksiu dėdē / ir už rankos mani veda*. J. Senkus užsimena, kad įvardžio *tamsta* vartojimas kartais įgauna ir neigiamą prasmę. Tokį neigiamą atspalvį galima išvelgti ir viename K. Aleknavičiaus knygelės pavyzdyje – *nor tamsta – vienok plikas: / mes muzikai viso turem*. Iš konteksto aiškėja, kad vadeliotojas kalbasi su muziku ir giriasi drabužiais, kuriuos gavo iš savo pono. Tarsi muzikui pridera kreiptis pagarbiai į aukštesnes pareigas užimantį žmogų, bet kartu jam

primenama, kad šis turintis mažiau negu paprastas mužikas, t. y. reikia rūpintis ne apranga, o vidine laime, kuri pasiekama per darbą.

Įvardis *tamsta* vartojamas kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje, tik dar rečiau. *Jūs, tu* ir *tamsta* konkurencingumą rodo *Dabartinis lietuvių kalbos tekstynas* – iš 50 atsitiktinių šaltinių *tu* pavartotas 26184 kartus (iš viso žodžių 2468538), *jūs* – 24819 kartų (iš viso žodžių 2223535), *tamsta* – 1087 kartus (iš viso žodžių 2247054) (žr. 7 diagramą).

7 diagrama. Įvardžių *tu*, *jūs* ir *tamsta* konkurencija dabartinės lietuvių kalbos tekstuose

1.2. Neparticipiniai įvardžiai

Participinių ir neparticipinių įvardžių santykiai buvo trumpai apžvelgti asmeninių įvardžių skyriuje, todėl čia dėmesys bus sutelkiamas tik į *jis* ir *ji* analizę.

A. Rosinas (2009, 53) teigia, kad įvardžiai *jis* ir *ji* eina daiktavardžio frazių substitutais. Šių įvardžių pozicija gali būti retrospektyvinė arba prospektyvinė, todėl anaforos gali būti dviejų krypčių (Ambrasas, 1974, 7–14). Svarbu suvokti, kad, nustatant žodžių sintagminius santykius sakinyje, reikia nustatyti, kokio tipo junginius sudaro žodžiai, kaip jie funkcionuoja ir pan. Nustatant referentiškumą, būtinas situacinis kontekstas. Tiriant sakinius neįmanoma atsieti sintaksės, semantikos bei konteksto – visi šie elementai yra glaudžiai susiję vienas su kitu (Rosinas, 1996, 47).

Neparticipiniai įvardžiai individualizuoja referentą. Individualizacija vyksta remiantis kontekstu, presupozicija. A. Rosinas (1996, 48) išskiria du substitucijos būdus – tikrąją substituciją ir pakeitimą. Kalbininkas aiškina, kad substitucija realizuojama pakeitimo būdu

tada, kai neparticipinis įvardis nei pakeičia, nei pakartoja kito teksto elemento. Tokiu atveju įvardis gali nurodyti tik objekto tipą. A. Rosinas (1996, 48) tokius įvardžius vadina pakaitiniais. Vis dėlto šio įvardžio antecedentą galima atpažinti iš platesnio konteksto, todėl neparticipinis įvardis vis tiek yra substitutas. Įvardžiais *jis, ji* perduodama tik sena informacija ir toliau jie eina kaip tema.

„Tikraisiais“ substitutais neparticipiniai įvardžiai vadinami tai atvejais, kai jie pakartoja jau minėtus teksto elementus ir turi aiškų antecedentą, kitaip tariant, kai jie toje pačioje teksto atkarpoje turi koreferencinį elementą (Rosinas, 1966, 49). Neparticipinio įvardžio antecedentai gali būti tikriniai ir bendriniai daiktavardžiai, įeinantys į įvairius kontekstus ir turintys semą „žmogus“; prie jų priskirtinas ir daiktavardis *Dievas* (Rosinas, 2001, 19). Šie neparticipiniai įvardžiai laikomi daiktavardiškaisiais, nes junginiuose su daiktavardžiu nevartojami. Taip pat įvardžiai *jis, ji* niekada neina būdvardžio pozicijoje (Valeckienė, 1971, 139).

Įvardžiai *jis, ji* gali turėti ir „nežmogaus“ semą bei būti traktuojami kaip rodomieji, bet apie tai bus kalbama tolesniame skyriuje.

Neparticipiniai įvardžiai sakiniuose eina kartu su trečiojo asmens veiksmažodžiais. Tarp participinių ir neparticipinių įvardžių vardininko formų yra papildomosios distribucijos santykiai.

A. Rosinas (1988, 30) taip pat sprendžia šių įvardžių giminės problemą, kadangi sunku suvokti, ar giminės kategorija suponuoja skirtingus įvardžius, ar ši kategorija determinuojama gramatikos taisyklių. Jau yra žinoma, kad neparticipiniai įvardžiai yra daiktavardžio substitutai. Atitinkamos giminės daiktavardžiai yra keičiami įvardžių, kurie automatiškai pakartoja giminę, todėl suvokiama, kad įvardis yra sintaksiškai priklausomas nuo daiktavardžio. O giminės atkartojimas ir yra gramatikos taisyklių determinacija. Todėl įvardžio giminė yra anaforinė ir traktuojama kaip tos pačios formos variantai, turintys papildomąją distribuciją (Valeckienė, 1974, 140). Vis dėlto kiti mokslininkai mano, kad įvardžių derinimas gimine su antecedentais nėra sintaksinis, o semantinis. Todėl įvardžiai *jis, ji* yra laikytini skirtingais įvardžiais. Šie įvardžiai tik referuoja antecedentų vyriškąją arba moteriškąją giminę.

Įdomu tai, kad neparticipiniai įvardžiai ir siejasi, ir skiriasi nuo participinių įvardžių. Participiniai įvardžiai nenurodo, kokios giminės esti, išskyrus dviskaitos formas ir įvardžius *pats, pati*. Todėl participinius įvardžius dar galima vadinti negimininiais, nors jau minėtos dviskaitos formas ir *pats, pati* nurodo pakeičiamų daiktavardžių gramatinę giminę (Rosinas, 1996, 52).

Lietuvių bendrinės kalbos neparticipinių įvardžių skaičiaus kategoriją sudaro vienaskaitos ir daugiskaitos opozicija (Rosinas, 1996, 52). Neparticipinių įvardžių daugiskaita reiškiami: veikėjų grupė, susidedanti bent iš dviejų asmenų, bei daiktavardžiai, žymintys klasės elementus ar net klases (Rosinas, 1996, 52).

K. Aleknavičiaus tekste rastų neparticipinių įvardžių skaičiaus kategorijos konkurencija aiški – daugiausia pastebima vienaskaitos formų (88%). Daugiskaitos forma vartojami įvardžiai pakeičia daiktavardžius, kurie žymi klases (pvz., *ku jiems sako ju bobutė* – kalbama apie vaikus; *ju ir kaulai jau supuvo* – kalbama apie senelius).

Įvardis jis. Šio įvardžio vartojimas, morfologija K. Aleknavičiaus tekste nesiskiria nuo dabartinės lietuvių kalbos įvardžio. Įvardis jis – vyriškosios giminės daiktavardžio substitutas (pvz., *daugel vaiku jis iszmoki* → suprask *tevėlis ant knygos skaitė*; *tesuruksta jis ant dumo* → suprask *susivieju turgui kumu*; *juku srėbė jis begalo* → suprask *antritojus bernas vienas*), vartojamas su trečiojo asmens veiksmažodžiais, pvz., (*jis Bažnyčio knyga skaito*; *jis veselio gražiai szoka*; *lietuviszkai jis nemoka*).

Iš surinktų pavyzdžių ryškėja pagarba žmogui, pvz., *daugel vaiku jis iszmoki*; *jis Bažnyčio knyga skaito*; *ir veselios jis už stalo*, vaizduojama Dievo galybė, pvz., *Ponas Dievas visus mato* / *Jis iszardo*, *Jis istato*. Be gražius tarpusavio santykius atskleidžiančių pasakymų (pvz., *ir jis buvo man susiedas*) apstu ir pikta linkinčių, pvz., *ir be tavo jis czia burnos* / *prisiklauso kalbos durnos*; *susivieju turgui kumu* / *tesuruksta jis ant dumo*; *senai Žydo duszia juoda* / *jis arielkos*, *man neduoda*.

Vienaskaitos kilmininko formos taip pat priskirtinos prie dabartinėje lietuvių kalboje vartojamo įvardžio, pvz., *ant kapines jo senelio*; *ir jo vardas, buvo Jurgis*.

Visos rastos formos vartojamos kartu su daiktavardžiais, todėl pagal sintaksinius ryšius galima priskirti savybiniam kilmininkui, pvz., *jo senelio*, *jo vardas*, *jo poteriusi*, *jo mylista*. Tiesa, pastarajame junginyje įvardis *jo* vartojamas kartu su neteiktinos vartosenos žodžiu *mylista*⁷ ir sudaro frazeologizmą⁸, kuris užfiksuotas dar Fr. Kuršaičio *Vokiečių – lietuvių kalbų žodyne*, II t. 1874 m. Frazeologizmų, kurių junginiuose būtų vartojami neparticipiniai įvardžiai, vos vienas kitas. *LKŽ* įvardžio *jis* straipsnyje neiškirtas nė vienas frazeologizmas. Kalbant apskritai apie frazeologizmus, į kurių sudėtį įeina ir įvardžiai, pasitaiko vos vienas kitas. *Frazeologizmų žodyne* yra tik vartojami frazeologizmai tik su participiniais įvardžiais, pvz., *aš tau*, *ne aš būčiau*, *kad man*, *kad tave kur*, *o kad tu raistais ir pan*. Visi kiti įvardžio *jo* atributinių junginių objektai yra absoliutinio neatskiriamumo (pvz., *jo vardas*, *jo poteriusi*) bei santykinio neatskiriamumo (pvz., *jo senelio*) (pl. žr. 6 psl.).

Vienaskaitos naudininkas taip pat turi posesyvumo požymį ir semantiškai artimas kilmininkui, pvz., *jam krutine guzikuota*; *jam paszonei kabo ginklas*; *but nupėszęs kad jam akis*. Kaip matyti, vartojimas nesiskiria nuo dabartinės lietuvių kalbos įvardžio. Iš konteksto aiškėja, kad įvardžiu *jam* pakeičiami daiktavardžiai, kuriais reiškiami tam tikri socialiniai statusai

⁷ Mylista (l., brus.) – 1. malonė, 2. meilė (www.lkz.lt).

⁸ Jo mylista – jo didybė, jo malonė (sakoma pagarbiai kreipiantis į aukštesnį asmenį ar apie jį kalbant) (www.lkz.lt)

visuomenėje, pvz., *jam krutine guzikuota*; *teip: atsakė jam mužikas* ← suprask *važniczia*⁹ *urėdo*; *ko jam reikia* – *neinspieti*; *jam paszonei kabo ginklas* ← suprask *saldotas*¹⁰ – *bus ladoka*.

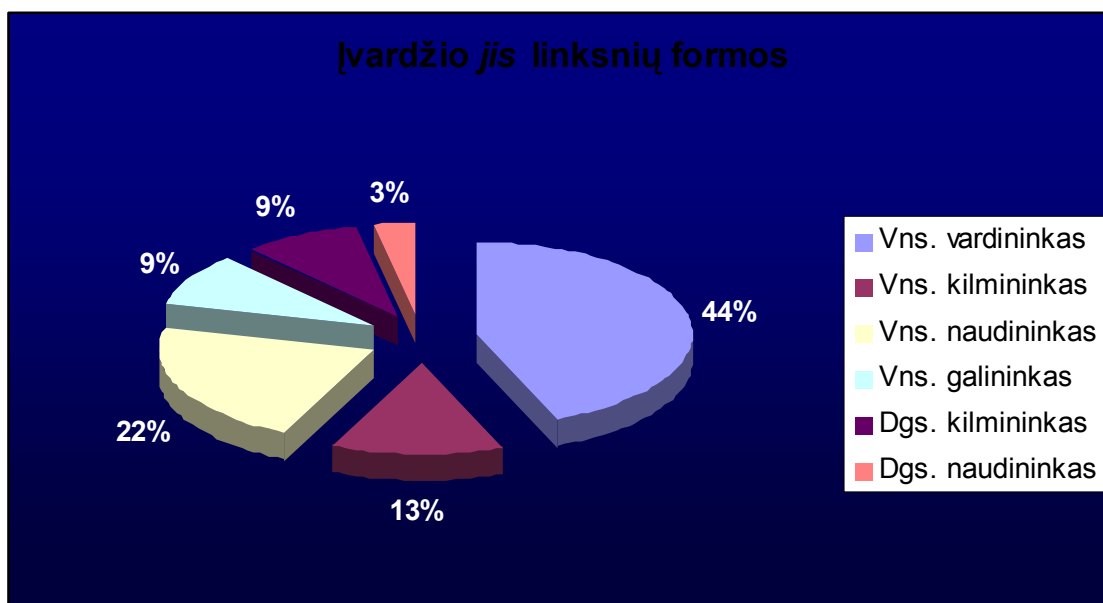
Vienaskaitos galininko rasti tik trys pavyzdžiai, pvz., *bet pinigų, pas ji nėsu*; *pas ji buvo mano kirois*; *kad ir vogia* – *kas ji žino*. Tuo laiku dar nebuvo nusistovėjusi nosinių *į, ą* raidžių rašyba, todėl ir įvardžiai čia rašomi be nosinės *i*.

Iš konteksto suprantama, kad lietuvis vargingai gyvena, užsiima nedorais darbais, pvz., *bet pinigų, pas ji nėsu*; *kad ir vogia* – *kas ji žino*.

Šio įvardžio daugiskaitos formų vos viena kita. Knygelėje randama kilmininko ir naudininko formų. Tekste yra vartojamas savybinis kilmininkas, pvz., *užtai buitį ju laduoka*; *ju ir kaulai jau supuvo*; *ku jiems sako ju bobutė*. Įjungimo predikacijos absoliutinio priklausomumo objektai – kaulai, buitį, o santykinio priklausomumo objektas – bobutė. Daugiskaitos kilmininko formos taip pat dar nebuvo rašomos su nosinėmis raidėmis. O naudininko forma niekuo nesiskiria nuo dabartinės lietuvių kalbos įvardžio formos, pvz., *ku jiems sako ju bobutė*.

Iš daugiskaita vartojamų atributinių junginių konteksto susidaro kontrastas tarp dabarties ir praeities, t. y. *užtai buitį ju laduoka*¹¹ – nurodo dabarties situaciją ir *regiu ženklus da senieliu / iszmingingi kitąkart buvo / ju ir kaulai jau supuvo* – piešiamas praeities vaizdas.

Taip atrodo įvardžio *jis* linksnių pasiskirstymas (žr. 8 diagramą):

8 diagrama. Įvardžio *jis* linksnių formos

Įvardis *ji*. K. Aleknavičiaus knygelėje rastas neparticipinis įvardis *ji* niekuo nesiskiria nuo dabar vartojamo įvardžio. Šis įvardis pavaduoja moteriškosios giminės daiktavardžius, pvz.,

⁹ „Važnyčia (l., brus.) – 1. vežėjas, vežikas, 2. vadelėtojas (www.lkz.lt).

¹⁰ „Saldotas (rus., brus.) – kareivis (www.lkz.lt).

¹¹ Laduoka – toks likeris, kmyninė degtinė (www.lkz.lt).

meldžia Dievo ji kasdiena ← *givananaszle* ir *neviena*; *ji lasziniu, man neduoda* ← *kur netikus gaspadine*; *kaip veselion ji vaziavo* ← *bernas merga, pravardziavo*. Įvardžiais pristatomos moterys iš įvairių socialinių sluoksnių, t. y. gyvenašlė, šeimininkė ir samdinė. Jų gyvenimas sudėtingas, bet jos yra pavyzdys kitiems, pvz., *ji pamokia ji papeikia* (apie šeimininkę); *meldžia Dievo ji kasdiena, ir ji szirdiei dziauksma gavo* (apie našlę).

Probleminis atvejis yra daugiskaitos forma pavartotas įvardis, pvz., *priseina jom vazuoti*. Morfologiniu aspektu tai gali būti trumpesnė naudininko forma, be galūninio -s, kuri suprantama kaip tarminė ypatybė. Taip pat gali būti sutrumpėjusi įnagininko forma. Žvelgiant į teksto lingvistikos lygmenį, sunku suvokti, kurio daiktavardžio pozicijoje eina šis įvardis, ar apskritai pavadoja kurį nors daiktavardį. Platesnis kontekstas leidžia daryti prielaidą, kad galbūt šis įvardis susijęs su moteriškosios giminės daiktavardžiais – *sesuo*, pvz., *sesuo lauki, nepagauna*, arba *sterva*¹², pvz., *man su stervu – giva beda*. Žodis *sesuo* turi semą „žmogus“, o *sterva* (šiam konkrečiame kontekste kalbama apie arklį) – „nežmogus“. Kylant dviprasmybėms sunku išsiaiškinti šio įvardžio priskyrimą asmeninių ar rodomųjų įvardžių klasei. Jeigu įvardis *jom* yra išreikštas naudininko linksniu, tai šis pavadoja daiktavardį *sesuo* ir esti asmeninių įvardžių klasės elementas. Jeigu įvardžio išraiška – įnagininko linksnis, tai šis yra daiktavardžio *sterva* pakaitalas ir priskirtinas rodomųjų įvardžių klasei. Bet tiek pirmas, tiek antras daiktavardis reiškia vieną kalbamą elementą, ne kelis, todėl įdomu ir tai, kodėl įvardis išreikštas daugiskaitos forma. Galbūt šis įvardis nėra nė vieno nurodyto daiktavardžio substitutas, o tik nurodo objekto tipą, t. y. du ir daugiau moteriškosios giminės veikėjų, todėl substitucija išreiškiama pakeitimo būdu ir šis įvardis galėtų būti vadinamas pakaitiniu. Įvardžio *jom* „pirminis šaltinis“ galėtų būti tik numanomas ir diskutuotinas.

1.3 Sangražiniai įvardžiai

Sangražinis įvardis yra ypatingas tuo, kad nurodo asmens, kuris sakinyje suvokiamas kaip veiksmo ar būsenos subjektas, santykį su pačiu savimi (LKG, 1965, 672). Šis įvardis niekaip nenurodo veiksmo ar būsenos subjekto, o tik santykį su pačiu savimi, tad jis neturi vardininko (subjekto) linksnio (DLKG, 2005, 260). Asmuo, išryškinantis santykį su savimi, gali būti ir participinis, ir neparticipinis (Rosinas, 1988, 41), kadangi santykiu su savimi vienodai susijęs ir adresantas, ir adresatas, ir asmuo, apie kurį kalbama.

¹² .Sterva – 1. maita, dvėseną, 2. tinginys, nevikrus žmogus ar gyvulys (www.lkz.lt).

A. Rosinas jau įrodė, kad *mano, tavo* yra savybiniai kilmininkai, o ne savybiniai įvardžiai, todėl ir sangražinis įvardis *savo* eina toje pačioje paradigmoje kartu su nesavybinio kilmininko forma *savęs*.

Sangražinis įvardis vartojamas tada, kai veiksmas nukreipiamas į veiksmo atlikėją, o subjekto vardininkas yra identiškas su objektiniu linksniu (Rosinas, 1996, 53). Sangražinis įvardis negali eiti pats sau vienas, jis paklūsta sintaksei, t. y. kontroliuojamas sintaksės taisyklių tik tame sakinyje.

Kitas įdomus dalykas – skaičiaus ir giminės nežymėtumas, arba neutralumas, skaičiui ir giminei (Rosinas, 1996, 54). Sangražiniu įvardžiu galima keisti participinių ir neparticipinių įvardžių vienaskaitos ir daugiskaitos netiesioginių linksnių formas. Besikeičiantys kalbėjimo akto dalyvių vaidmenys negeba keisti sangražinių įvardžių paradigmos (Rosinas, 1996, 55). Todėl sangražinis įvardis teturi vienaskaitos formas.

Dauguma K. Aleknavičiaus tekste vartojamų sangražinių įvardžių formų esti ir dabartinės lietuvių kalbos sistemoje. Skiriasi vos viena kita forma.

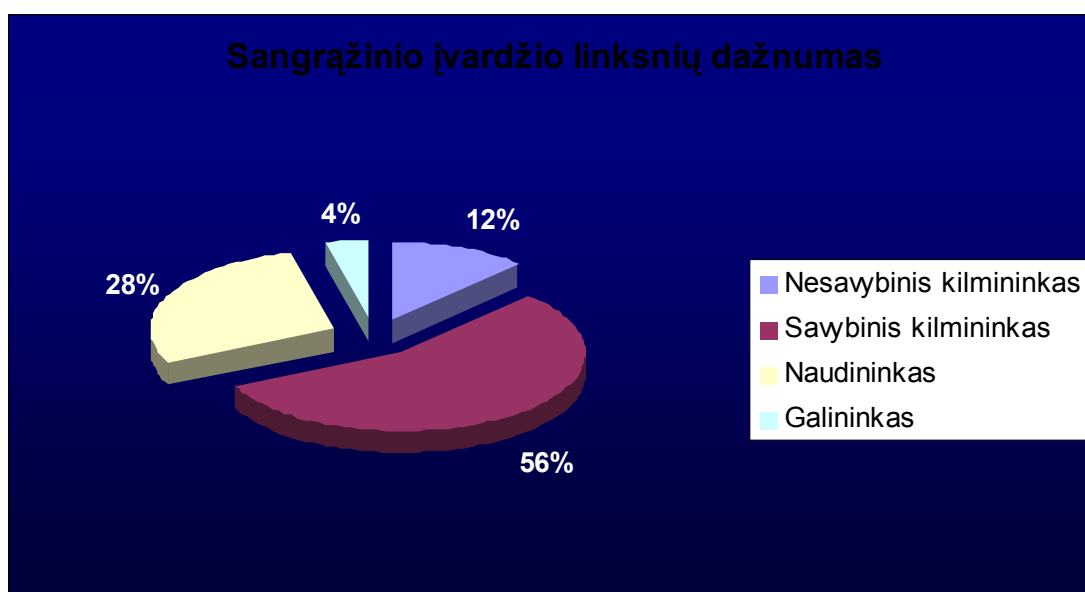
Knygelėje „Pritikimai, pasakos, veslios ir giesmės“ gausiausią dalį užima kilmininko formos, kurios skirtinos į du poklasius: nesavybinį ir savybinį kilmininką. Nesavybinio kilmininko formų pavyzdžiai: *žmogus saves testa bijo / kaip negolei pats krutėtu; kad raizguosę pasigavi / laikit noret jau prie savi; kotik dėl sau panorėsi*. Pirmasis nesavybinio kilmininko formos variantas tikriausiai dar turi išlikusį senąjį trumpą *-e*, o *s* jau buvo pridėtas prie vienaskaitos kilmininko galūnės tada, kai formavosi pašalio einamasis vietininkas – aliatyvas (LKG, 1965, 642). Tai susiklostė dar ir dėl to, kad norėta atskirti kilmininką nuo galininko (Rosinas, 1995, 23). Kitas šio kilmininko variantas – *savi*, vartojamas prielinksnine konstrukcija *prie*. Galūnėje esantis trumpasis *i* yra tarminė ypatybė, bet forma daugiau būdinga galininko linksniui. Dėl to galima daryti prielaidą, kad prielinksnio *prie* vartojimas yra tarminis ir reikalauja tam tikros fleksijos, nors semantiškai šis junginys priskirtinas nesavybinio kilmininko reikšmei. O trečioji forma, turinti naudininko linksnio formą *sau*, tikriausiai taip pat tarminis kilmininko variantas, nes kilmininko reikšmę suteikia prielinksnis *dėl*.

Savybinio kilmininko vartojimas nesiskiria nuo dabartinės lietuvių kalbos įvardžio, pvz., *tais žodžiais maldie savo berniuku; purtyk žvirbli sparnus savo; Petro savo susilaukiet; pasistatė kluoni savo*. Šio sangražinio įvardžio savybinio kilmininko forma su daiktavardžiais yra susijusi įvairiais ryšiais. Galima išskirti absoliutinio neatskiriamumo objektus, pvz., *pasikasiau galvu savo; apsilopei savo szonus / tau ant rankos žiba žiedas; ir priglaudęs burną savo*; ir santykinio neatskiriamumo objektus, pvz., *savo vaikus gan daėdė; tais žodžiais maldie savo berniuku; susilaukus vyro savo*. Kajetono Aleknavičiaus knygelėje daugiausia rasta tokio tipo atributinių junginių – „daiktas, t. y. kūno dalių pavadinimai, + požymis“, pvz., *burną savo; galvu savo; savo szonus; savo nagais*.

Naudininko formų taip pat gausu K. Aleknavičiaus knygelėje. Naudininko linksnis sutampa su dabartinėje lietuvių kalboje vartojama šio linksnio forma, pvz., *dyki laukia sau malonės; eik sau namo dabar gultu; kaip ir Ponas sau karietioi; ir dangaus naudu czia sau turėsi*. Daugiausia su šiuo įvardžiu siejamas naudos siekimas, pvz., *ir dangaus naudu czia sau turėsi; susilaukie sau žipona¹³; kaip ir Ponas sau karietioi; už posuni sau turėsiu*. Be abejo, reikšmė neatsiejama ir nuo paties linksnio reikšmės, t. y. dauguma kūrinyje vartojamų įvardžių *sau* eina kartu su veiksmažodžiais. Tie veiksmažodžiai tiesiogiai nereikalauja naudininko linksnio, todėl su įvardžiu siejami tik šalutinio valdymo ryšiu, pvz., *ir dangaus naudu czia sau turėsi; dyki laukia sau malonės; kokiū naudu sau turėsi*. Be abejo, ir čia įvardis *sau* kai kuriuose sakiniuose yra stiprinamasis naudininkas, kuris virsta dalelyte, pvz., *eik sau namo dabar gultu; tie botago sau pintini*. Tokių įvardžių, tampančių dalelytėmis, funkcija – išskirti pasakymą, sustiprinti veiksmą ar būseną.

K. Aleknavičiaus tekste sangražinis įvardis yra vartojamas ir galininko forma, pvz., *žiegnok jėmęs savę Križiu; atsiziurėk tu ant savi*. Pirmasis variantas – *savę* – vartojamas rytų aukštaičių tarmėse su galūne *-ę* iš **-en*, o *n* pridėtas nusižiūrėjus daiktavardžio formas. Antrasis variantas – *ant savi* – prielinksninė konstrukcija, o įvardžio fleksija – tarminė, vartojama su trumpuoju *-i*. Be abejonės, dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje ši prielinksninė konstrukcija nevartojama, o keičiama – *į save*. Visi morfologiniai dalykai susiję Kajetono Aleknavičiaus tarmės ypatybėmis.

Apibendrinant matyti, kaip įvairuoja sangražinio įvardžio linksnių vartojimas Kajetono Aleknavičiaus tekste (žr. 9 diagramą). Dažniausias – savybinio kilmininko linksnis, o rečiausias – galininko linksnis.

9 diagrama. Sangražinio *savęs* įvardžio linksnių dažnumas (proc.)

¹³ Žiponas – 1. ilgas susagstomas viršutinis moteriškas ar vyriškas drabužis; 2. švarkas (www.lkz.lt).

Apskritai asmeniniai įvardžiai turi dichotominius požymius ir pagal juos skirstytini į poklasius. Atsižvelgiant į Alberto Rosino klasifikaciją, čia pateikiama lentelė, kurioje atsispindi asmeninių įvardžių pagrindinių formų diferenciniai požymiai, kurie susiklostė iš bendrų bei atskiriančių požymių visumos (žr. 5 lentelė¹⁴). Lentelėje pateikiami tik tų įvardžių diferenciniai požymiai, kurie buvo rasti K. Aleknavičiaus knygelėje.

5 lentelė

Asmeninių įvardžių dichotominių požymių lentelė

Požymis Įvardis	Participinis	Neparticipinis	Artimasis	Tolimasis	Sangražinis	Nesangražinis
Aš (mes)	+	-	+	-	-	+
Tu (jūs)	+	-	-	+	-	+
Jis	-	+	0	0	-	+
Savęs	0	0	+	-	0	0

2. Savybiniai įvardžiai

Šie įvardžiai daugiausia būdingi grožinės literatūros kūriniam ir grupuojami į tokias grupes: 1) *manas, -a, tavas, -a, savas, -a*; 2) *manasis, -oji, tavis, -oji, savasis, -oji*; 3) *maniškis, -ė, taviškis, -ė, saviškis, -ė, mūsiškis, -ė, jūsiškis, -ė*; 4) *mūsis, -oji, jūsis, -oji*. A. Rosinas (1996, 55) teigia, kad grožinės literatūros kalba yra heterogeniška ir priklauso tik vienam bendrinės kalbos funkcinių stilių, todėl kalbamuosius įvardžius reikėtų laikyti dialektizmais. Tai, kad šie įvardžiai perėję į dialektizmų sluoksnį, įrodo ir K. Aleknavičiaus knygelė, kurioje savybinių įvardžių nerasta. Savybiniai įvardžiai daugiausia vartojami rytiniuose lietuvių kalbos ploto pakraščiuose (Zinkevičius, 1966, 308).

3. Rodomieji įvardžiai

Rodomieji įvardžiai, arba demonstratyvai, yra pagrindinė anaforinių ryšių įforminimo ir deiktinio rodymo priemonė (Rosinas, 2009, 72). Tai reiškia, kad šie įvardžiai identifikuoja prieš

¹⁴ Sutartinių ženklų žymėjimas: požymis, kurį turi įvardis, žymimas pliuso ženklu, požymis, kurio neturi įvardis, žymimas minuso ženklu, o neutralumo ženklu (0) žymimas tas požymis, kurio priskyrimas yra niekaip negalimas.

tai aptartus dalykus ir juos diferencijuoja. Todėl galima išskirti dvi funkcijas: anaforinę ir deiktinę.

Lietuvių bendrinėje kalboje yra vartojami specifiniai anaforiniai įvardžiai predikatams reikšti, t. y. *šita(i)*, *tai*, *tat(ai)*. Šie įvardžiai visada eina tik daiktavardžio pozicijoje, todėl juos galima vadinti daiktavardiškaisiais, o visus kitus – būdvardiškaisiais (Rosinas, 1981, 17).

Rodomieji įvardžiai sudaro du poklasius: vieni iš jų gali būti vadinami tiesioginio rodymo įvardžiais, arba turinčiaisiais požymį „tiesioginis“. Tiesioginio rodymo įvardžiai, arba demonstratyvai, tiesiog nurodo, identifikuoja, individualizuoja referentus ir dažnai gali būti lydimi paralingvistinių elementų. Rodomieji įvardžiai, turintys požymį „tiesioginis“, yra priešinami netiesioginio rodymo įvardžiams, turintiems diferencinį požymį „netiesioginis“ (Rosinas, 1996, 57). Pastarieji įvardžiai susideda iš samplaikinių įvardžių konstrukcijų – *tas pats*, *toks pat*. Šių samplaikinių junginių K. Aleknavičius savo knygelėje nevartojo, todėl plačiau bus aptariami tik tiesioginio rodymo įvardžiai.

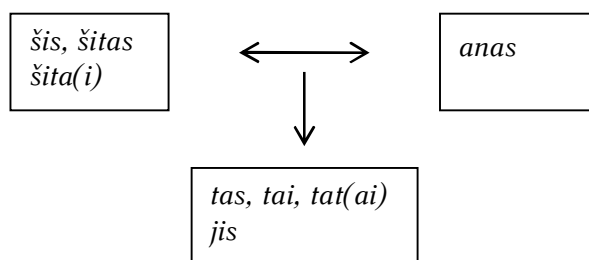
Apskritai rodomieji įvardžiai yra reikalingi prikaustyti adresato dėmesį į referentą, taip pat šie įvardžiai lokalizuoja, identifikuoja asmenis, objektus, įvykius, procesus. Todėl rodomųjų įvardžių paskirtis – išryškinti referentą. Kai kurie mokslininkai, pavyzdžiui, Revzin (Rosinas, 1996, 57), tokius įvardžius vadina komunikaciniais lokalizatoriais, nes šie išaiškėja tik konkrečiame kalbėjimo akte arba rišliame tekste.

Tokių tiesioginio rodymo įvardžių nėra daug. Šiais demonstratyvais reiškiami tokie požymiai: artumas/neartumas, dabartis/praeitis, apibrėžtumas/neapibrėžtumas. Artumo/neartumo opozicija lietuvių bendrinėje kalboje reiškia trinare demonstratyvų sistema (Rosinas, 2009, 73). Kaip priešprieša yra laikomi šie demonstratyvai: *šis*, *šitas* ↔ *anas*. Jie abu yra priešinami vienas kitam, nes įvardžiai *šis*, *šitas* reiškia artimą objektą, o *anas* – tolimą. Demonstratyvas *tas* gali nurodyti tiek artimą, tiek tolimą objektą. Todėl visi demonstratyvai: *šis*, *šitas*, *anas* ir *tas*, sudaro opoziciją ir jiems priskiriamas diferencinių požymių pora distancinis/nedistancinis. Įvardis *tas* turi požymį „nedistancinis“, o *šis*, *šitas* ir *anas* – „distancinis“. Įvardžiai, turintys požymį „distancinis“, pagal atstumą dar turi vieną požymių porą – artimasis (*šis*, *šitas*) ir neartimasis (*anas*). Daiktavardiškieji demonstratyvai turi tokius požymius: „artimasis“ (*šita(i)*) ir „nedistancinis“ (*tat(ai)*, *tai*). Todėl jų opozicija yra neutralizuojama (Rosinas, 2009, 74).

Prie rodomųjų įvardžių priskiriamas įvardis *jis*, kuris yra daiktavardžių substitutas, turintis reikšmę „nežmogus“. Įvardžius *jis* ir *tas* galima laikyti sinonimiškais, todėl jie laikytini poziciniais variantais.

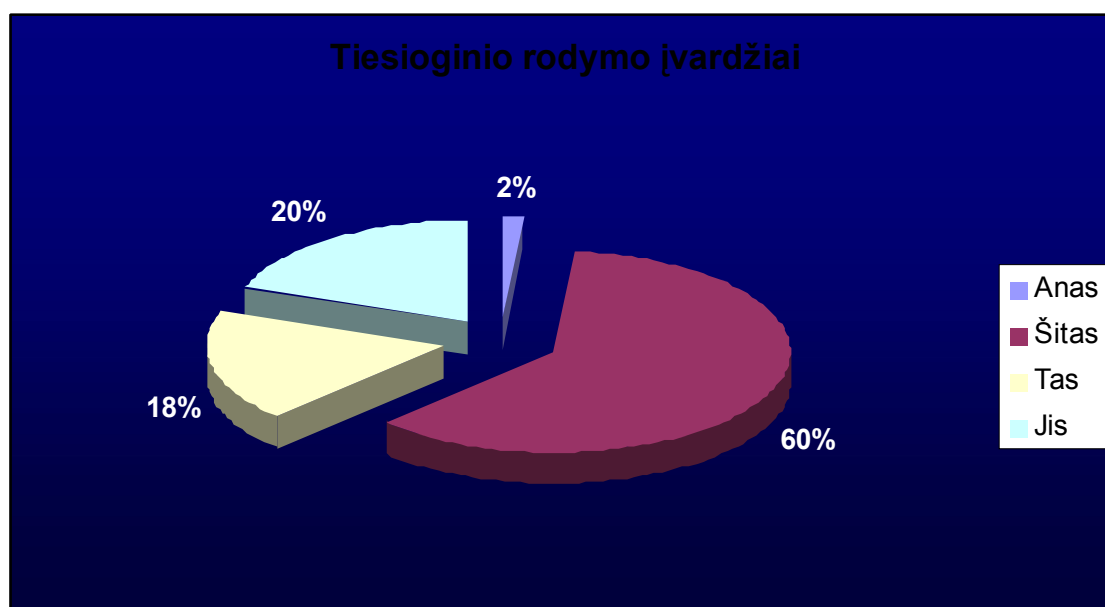
A. Rosinas (1988, 51) pateikia tokią įvardžių schemą (žr. 1 schemą).

Semantinė trinarė lietuvių bendrinės kalbos rodomųjų įvardžių sistema

J. Kuryłowicz'ius šioms įvardžiams yra suteikęs kiek kitokius terminus: pozityvūs narys (*šis, šitas*), negatyvūs (*anas*) ir neutralūs, arba žymėtasis (*tas, jis*) (Rosinas, 1996, 59). Pastebėta, kad lietuvių bendrinė kalba yra viena iš nedaugelio Rytų ir Šiaurės Europos kalbų, turinčių trinarę deiktinę sistemą (tokią sistemą turi vokiečiai: *dieser* „šis“/*jener* „anas“ ir *der* „tas“, islandai: *þessi* „šis“/*hinn* „anas“ ir *sa* „tas“) (Rosinas, 1996, 59). Sudėtingos tipologinės įvardžių sistemos buvo būdingos ankstyvajai kalbos raidos stadijai, o per ilgą evoliucijos laikotarpį tos sistemos pamažu supaprastėjo, o dabar formuojasi dar paprastesnės (Rosinas, 1996, 59).

K. Aleknavičiaus knygelėje „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ rasti tiesioginio rodymo įvardžiai sudaro jau aptartą trinarę sistemą. Tekste daugiausia vyrauja neutralūs narys – *tas* (žr. 10 diagramą).

10 diagrama. Tiesioginio rodymo įvardžių vartojimo dažnumas tekste

K. Aleknavičiaus tekste daugiausia vartojama deiktinių įvardžių. Deiktiniai įvardžiai išskiria, identifikuoja, diferencijuoja daiktus, reiškinius, asmenis, požymius komunikacijos akte. Tai – situacijos elementų (adresanto, adresato, laiko, vietos ir kt.) nurodymas (Balčiūnienė, 2005, 46). Šie įvardžiai eina junginiuose su daiktavardžiais ir daiktavardiškaisiais žodžiais bei veiksmažodžiais. K. Aleknavičiaus knygelėje dauguma deiksės sferoje vartojamų demonstratyvų eina kartu su daiktavardžiais, pvz., *aną nakti, asz gulėjau; sveikas auga, kai ta ruta; keno yra szitas Dvaras!; ir vartoti tais pinigais*. Rodomųjų įvardžių, einančių kartu su veiksmažodžiu, randamas vos vienas kitas pavyzdys – *motka atsakē – mes darom szitu; neiszmanai vienok szito*.

Anaforinėse struktūrose demonstratyvai taip pat vartojami junginiuose su daiktavardžiais ir daiktavardiškaisiais žodžiais bei veiksmažodžiais. Šie demonstratyvai eina kaip teksto elementų siejimo priemonė. Kajetono Aleknavičiaus tekste tokių demonstratyvų nerasta.

Apskritai rodomieji įvardžiai yra glaudžiai susiję su presupozicija, todėl svarbu sekti sakinio semantiką, nes taip kuriamas adresanto ir adresato bendrų žinių fondas, kuris sieja kalbamus dalykus ir su ankstesniu kontekstu.

Frazėse vartojami asmenų ir daiktų pavadinimai eina kaip sintaksiniai aktantai. Aktantas suvokiamas kaip daiktas, veikiantis pats ar veikiamas kitų veiksmų. Aktantų substitutais tokiose anaforinėse struktūrose gali eiti neparticipiniai įvardžiai arba konkretieji rodomieji įvardžiai (Rosinas, 1996, 61). Taip pat aktantai gali būti keičiami į samplaikas, kurios susideda iš daiktavardžio ir konkrečiojo rodomojo įvardžio.

Šie demonstratyvai, įeidami į samplaikas su daiktavardžiais anaforinėse struktūrose, sieja konteksto elementus. Toks siejimas su kontekstu apima daiktavardžio ir kitų teksto elementų semantinius santykius. Be demonstratyvo neišsiverčiama, kai sunku remtis kontekstu ir atpažinti vidinius teksto ryšius, pvz., *Bet kiapurē! praszau sveiku, / Baig ant svieto vienu laiku, / Kur numiriēns tau padēsiu / Asz ant galvos nesidēsiu: / Bijau – kad už blinu szitu / Man isz dangaus nevaritu arba priejo senis – kai teip sakē / Ilgu nosiu, kai tą Žvakē*. Antecedentas ir pakartojimas čia yra skirtingi daiktavardžiai, susieti konotacinių požymių bendrumu, todėl rodomasis įvardis tampa siejamuoju elementu.

Pastebima ir tai, kad demonstratyvas nevartojamas su pirmąkart tekste minimu daiktavardžiu – jis vienaip ar kitaip turi būti pakartotas. Vis dėlto teksto pradžioje demonstratyvas galimas dviem atvejais, kai: 1) rodo prospektyvinę anaforą, 2) atlieka kitas funkcijas (pvz., artroido). Po to, kai identifikacija įvyksta, demonstratyvas yra nereikalingas ir kituose pakartojimuose nebevartojamas (Rosinas, 1996, 63), pvz., *Kokis klausē tas bernaitis? / Oj kaip gražus jaunikaitis*. K. Aleknavičiaus knygelėje yra ir demonstratyvų vartojamų artroido funkcija.

A. Rosinas mini, kad artroido¹⁵ problema susijusi su tais rodomaisiais įvardžiais, kurie pasižymi artikelio savybėmis. Baltų kalbose įvardžiams *šis*, *šitas* ir *tas* yra priskiriamos būdingiausios artikelio reikšmės, t. y. daiktavardžio reikšmės individualizavimas bei generalizavimas (žr. Rosinas, 1996, 66). Įvardis yra laikomas artroidu tada, kai pozicijoje prieš daiktavardį jis negali būti pakeistas artimojo arba tolimojo rodymo įvardžiu, nes artroidas lemia bendro pobūdžio frazę (Rosinas, 1996, 67). Taip pat artroidas neturi kirčio, nėra akcentiškai pabrėžiamas.

Pateikiamos kelios artroido savybės, kurios atskiria jį nuo demonstratyvo (Rosinas, 2009, 85–87):

- 1) adresato informavimas apie daiktavardį. Daiktavardis nėra lokalizuojamas, todėl negali būti pakeičiamas artimojo arba tolimojo rodymo įvardžiais;
- 2) kirčio neturėjimas;
- 3) identifikacijos patvirtinimas;
- 4) paprastųjų formų vartojimas;
- 5) artroido fiksuota vieta vardažodžio frazėje.

Artroidą Kajetono Aleknavičiaus knygelėje galima įžvelgti vos viename kitame pavyzdyje. Ribos tarp demonstratyvo bei artroido yra menkos, todėl svarbu suvokti artroido atliekamas funkcijas sakinyje. K. Aleknavičiaus tekstuose būtų galima išskirti šiuos artroidus, pvz., *kai kialtuovės kas ta rytu; sveikas auga, kai ta ruta; susivitom kai tas lapas; kaip ir koke ta tę uola; arba dripso, kai ta uola; prisiriszē kai tas szuva; ir vartoti tais pinigais* ir pan. Šiuose pavyzdžiuose esantys artroidai atlieka tokias funkcijas (Rosinas, 2009, 88–93):

- a) reiškia apibrėžtumą/neapibrėžtumą. Atkreipiamas dėmesys į po artroido einančią informaciją (pvz., *ta rytu*);
- b) nurodo vienintelį galimą situacijos objektą. Artroidu žymimas pirmąkart vartojamas daiktavardis, bet iš konteksto yra aišku, kad tas daiktavardis paminėtas motyvuotai (pvz., *ta Žvakė*);
- c) žymi klasę, t. y. pabrėžiamas daiktas ar žmogus apskritai (pvz., *tais pinigais*);
- d) objekto išskyrimas iš kitų klasės elementų (pvz., *ta ruta*);

Artroidas atlieka ir daugiau funkcijų, kurių nerandama Kajetono Aleknavičiaus knygelėje.

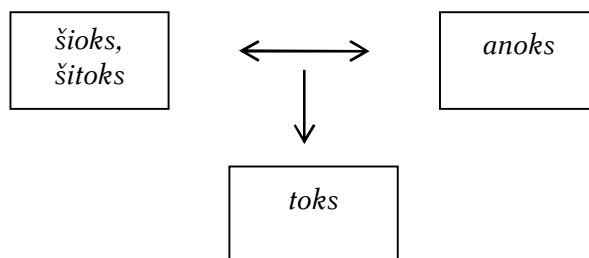
Įvardžio *tas* formos nesiskiria nuo dabartinėje lietuvių kalboje vartojamo įvardžių formų. Kiek neįprasta yra įvardžiutinė forma – *toji*, pvz., *toji knygoji sveikas rasi dvė naudas*. Ši forma suderinta su daiktavardžiu giminės, skaičiaus bei linksnio kategorijomis. Įdomu tai, kad šis junginys yra vartojamas vietininko linksniui išreikšti. Fleksijoje esanti balsė *i* atliepia dabartinį *e*.

¹⁵ Artroidas – suvokiamas kaip įvardinis artikelis (pl. žr. Rosinas, 1984, 48 ir Rosinas, 1980, 96).

Tiesioginio rodymo demonstratyvams dar priskiriamas vienas įvardžių poklasis, kurio nariams būdingos kokybinės charakteristikos. Tokia sistema taip pat trinarė (žr. 2 schemą):

2 schema

Trinarė lietuvių bendrinės kalbos kokybinių demonstratyvų sistema

Įvardžiai *šioks*, *šitoks* ir *anoks* turi požymį „distancinis“: *šioks* ir *šitoks* reiškia arti esančio objekto ypatybę, o *anoks* – tolimesnio objekto ypatybę (Rosinas, 1996, 85). Todėl tarp šių įvardžių yra opozicija, kuri nustatoma pagal požymį artimasis/tolimasis. Įvardis *toks* pasižymi požymiu „nedistancinis“, todėl juo galima keisti distancinius įvardžius. Kajetono Aleknavičiaus knygelėje kokybiniai demonstratyvai nėra populiarūs – rasti trys pavyzdžiai, iš kurių vienas įvardis *szioks* yra subūdvardėjęs samplaikloje *szokia diena*, pvz., *snaud nueję bažniczioji, / nedielia, szvente ir sziokia diena*. Kiti du pavyzdžiai – įvardis *toks*, turintis požymį „nedistancinis“, pvz., *tokiu knygu, kitkart likis / pas seniali pilnas sikis; užtai bernas usikliuvo / tokiam bernui, nedaug reikia*. K. Aleknavičiaus tekste kokybiniai demonstratyvai atlieka tam tikras funkcijas, kurios padeda suvokti šių įvardžių specifiškumą ir reikalingumą (Rosinas, 1996, 86–87):

1) kokybiniai demonstratyvai bendrus teiginius priskiria prie individualizuotų objektų teiginių, pvz., *Buvo knygos – kur prapuolo? / <...> Bet jau visos kaip supuvę; / Senos, juokui paraszitos / Ir supliszi labai kitos, / Tokiu knygu, kitkart likis*. Jeigu neliktų įvardžio *tokiu*, tai frazės apie knygas nebūtų galima sieti su ankstesniu kontekstu (žr. Rosinas, 1996, 86).

2) tapatumo nustatymas tarp pakartojamo daiktavardžio bei antecedento, pvz., *užtai bernas usikliuvo / tokiam bernui, nedaug reikia*.

3) įvardis *toks* gali apibendrinti predikato frazę, pvz., *Bet jau visos kaip supuvę; / Senos, juokui paraszitos / Ir supliszi labai kitos, / Tokiu knygu, kitkart likis*.

4) prospektyvinėse anaforoose kokybiniai demonstratyvai sieja tam tikrus teksto elementus su prepozicijiškai einančiomis konstrukcijomis, pvz., *tokiam bernui, nedaug reikia / Gaspadorius kiek papeikia / Tuoi nemėgia, neatseina*. Iš veiksmožodžių aiškėja, kad kalbama apie tokį berną, kuris bent kiek papeiktas lieka nepatenkintas.

Iš pavyzdžių matyti, kad kokybiniai demonstratyvai, einantys su daiktavardžiais, atlieka teksto siejamą funkciją ir yra būtini. Pirmuoju atveju įvardis *toks* vartojamas neutralioje pozicijoje (*tokiu knygu*), o antruoju – pastebima daugiau neigiama konotacija (*tokiam bernui*). Be abejo, konotacija priklauso ir nuo šalia einančio daiktavardžio, ir nuo konteksto. Čia kokybiniai demonstratyvai vartojami su pirminiais vardažodžiais ir juos pakartoja, taip susisiedami su ankstesniu ar vėlesniu kontekstu.

Tiesa, morfologiškai šio įvardžio formos nėra labai ypatingos: vienaskaitos naudininkas *tokiam* vartojamas ir dabartinėje lietuvių kalboje, o daugiskaitos kilmininko *tokiu* fleksijoje nerašoma nosinė raidė dėl nenusistovėjusios rašybos. Kaip matyti iš junginio su daiktavardžiu, tai dėsninga rašyba – *tokiu knygu*.

4. Skiriamieji įvardžiai

Šiam skyriui priskirtini įvardžiai, kurie turi požymį „skiriamasis“. Tai būtų: *kìtas, kità, kítkas, kíta kas, kitóks*. Šie įvardžiai visiškai neindividualizuoja, o skiria nuo individualizuojamųjų (Rosinas, 2009, 125). Skiriamieji įvardžiai sudaro opoziciją su deiktiniais įvardžiais ir parodo skirtumą tarp žinomų ir nežinomų elementų. Kontekstas yra ta dimensija, kurioje geriau atsiskleidžia šio įvardžio savybės ir funkcijos. K. Aleknavičiaus kūrinyje rastas tik vienas įvardis – *kitas*. Įvardis *kitas* eina kaip referento substitutas bei būdvardžio pozicijoje. Junginiai su daiktavardžiais gana reti. Pirmuoju atveju įvardis vartojamas ir vienaskaitos (pvz., *arklis buvo labai senas / <...> nusipirkčia jėmęs kitu; kita luika dėga jiemėns*), ir daugiskaitos formomis (pvz., *vargamistra usu kraipo / kiti slugos; juokais szaiपो; kiti sako kad szpižyni*). Vienaskaitos forma nurodo skirtingą nežinomą elementą, kontrastuodama tiems deiktiniams įvardžiams, kurie nurodo žinomą elementą (Rosinas, 1996, 98). O daugiskaitos formomis kalbami įvardžiai nurodo elementų grupę, kuri turi reikšmę „visi be žinomų“ (Rosinas, 1996, 98). Kontekste ryškėja ir tai, kad įvardžio *kitas* galimi referentai daiktavardžio pozicijoje – aktyvieji ir pasyvieji daiktavardžiai (Rosinas, 1996, 99). Knygelėje įvardžio *kitas* pozicijoje daugiausia eina aktyvieji daiktavardžiai, pvz., *arklis buvo labai senas / <...> nusipirkčia jėmęs kitu; iszkraipyti kitus moka; reiks Daratai kitas gauti*. Todėl įvardį *kitas* galima laikyti konkrečiuoju (Rosinas, 1996, 99).

Būdvardžio pozicijoje įvardis vienaskaitos forma išskiria vieną elementą ir taip pat turi reikšmę „nežinomas“, pvz., *kita luika dėga jiemėns*. Pastebima, kad šis skiriamasis įvardis įeina į junginius su laiko reikšmės daiktavardžiais, pvz., *turtus glaudziam kitai dienai*. Iš konteksto suvokiama, kad galima praeities/dabarties ir ateities opozicija. Junginys *kitai dienai* nereiškia nei

praeities, nei dabarties, o nukelia į tolimesnį laiką, kuris vyks kažkada ateityje, bet tiksliai nenurodoma kada. Šis junginys visiškai priklauso nuo konteksto, nes pasakymas gali reikšti ir neapibrėžtą ateities laiką, ir tikslią nuorodą į rytojų.

K. Aleknavičiaus knygelėje šis įvardis dažnai vartojamas opozicijoje su kogniciniu įvardžiu, pvz., *inspėjai vaikia, vienu ir kitu / motka atsakē – mes darom szitu; visos kruta, kruvas krauna / kitos grudu koki gauna; vieni tingia, kiti kruta; vieni sakē – Dagilēlis / kiti – musu Rudilēlis*. Čia antecedentas yra tik numanomas, suvokiamas iš presupozicijos, realiai jis nežinomas ir neidentifikuojamas. Tokie pavyzdžiai parodo neidentifikuojamų įvykių egzistavimą (Rosinas, 1988, 97).

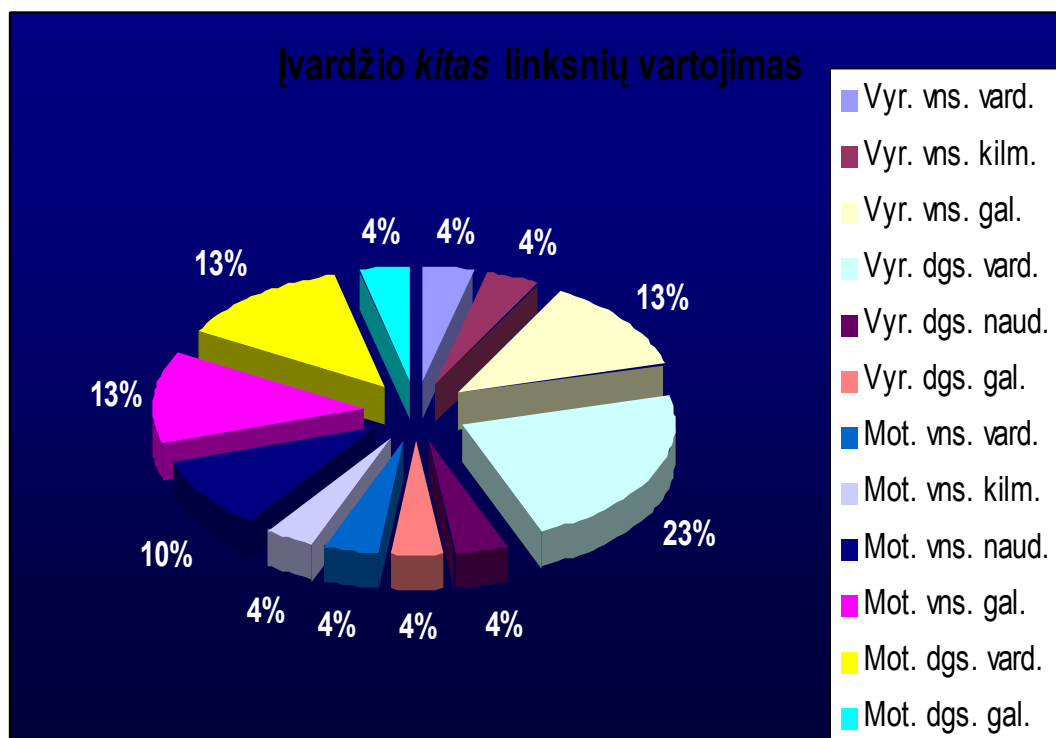
Tekste vartojamos tiek moteriškosios (pvz., *senos, juokui paraszitos / ir supliszi labai kitos; ir be kojoes, macziau szaucziu / ir be kitos – geru Kriaucziu*), tiek vyriškosios (pvz., *inspėjai vaikia, vienu ir kitu / motka atsakē – mes darom szitu; vieni sakē – Dagilēlis / kiti – musu Rudilēlis*) giminės įvardžio *kitas* formos. Beveik visos skiriamojo įvardžio formos vartojamos šiandienėje lietuvių kalboje, pvz., mototeriškosios giminės vienaskaitos kilmininkas – *ir be kojoes, macziau szaucziu / ir be kitos – geru Kriaucziu*; moteriškosios giminės vienaskaitos naudininkas – *turtus glaudziam kitai dienai*; moteriškosios giminės daugiskaitos vardininkas – *kitos grudu koki gauna; senos, juokui paraszitos / ir supliszi labai kitos*; vyriškosios giminės daugiskaitos vardininkas – *vargamistra usu kraipo / kiti slugos; juokais szaipo*.

Vieninteliai netolygumai pastebimi vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos galininko formose, pvz., *inspėjai vaikia, vienu ir kitu; dienu, kitu, procavoja*. Šio linksnio galūnėje nerašomos nosinės raidės dėl to meto nesustovėjusios rašybos. Problemiškesnė forma – *kitiemis*, pvz., *o kitiemis isz nenoro / Žvalgo jemen man ant oro*. Būtų galima manyti, kad tai vyriškosios giminės daugiskaitos naudininko forma su įsiterpusiu balsiu *i*. Taip pat galima daryti prielaidą, jog tai įnagininko linksnis, kuris padarytas nusižiūrėjus į moteriškosios giminės paradigmą. Gilinantis į kontekstą aiškėja, kad tai naudininko linksniu vartojamas įvardis. Daugiskaitos naudininko forma su *-mis* – gana sena vidurio aukštaičių tarmės ypatybė. Ši ypatybė pastebėta XVI–XVII a. raštuose, t. y. J. Morkūno Postilėje, „Knygoje Nožbanystės“, taip pat M. Daukšos, M. Petkevičiaus raštuose. Viduriniojo raštų kalbos varianto normas įtvirtinančioje 1737 m. gramatikoje *Universitas Lingvarum Litvaniae* daugiskaitos naudininko formos su daugiskaitos įnagininkui būdinga galūne *-mis* pateikiamos kaip norminės lytys (dažnai greta atitinkamų formų su *-ms*) (Lučinskienė, 1998, 148–149). Vienąkart pavartota forma leidžia manyti, kad ši galūnė nebuvo būdinga rytų aukštaičiams.

Iš pavyzdžių galima spręsti apie darbštumą, kuriam netrukdo negalės, pvz., *vieni tingia, kiti kruta; visos kruta, kruvas krauna / kitos grudu koki gauna, ir be kojoes, macziau szaucziu / ir be kitos – geru Kriaucziu; sveika ranka, kreiva koja / viena kitu usistoja*. Sakinio kontekstas nurodo mokslo ir religijos svarbą, kurią autorius norėjo atskleisti didaktiniuose kūrinėliuose, pvz.,

vienos mokia tarė knygos / kaip gydyti reikia ligos, / kitos mokia kaip gyventi; viena kitai sako graito / Jis Bažnyczio knygą skaito.

Apibendrinant pastebimas toks skiriamąjį įvardžio *kitas* linksnių vartojimas (žr. 11 diagramą).

11 diagrama. Įvardžio *kitas* linksnių vartojimas K. Aleknavičiaus knygelėje

Iš vyriškosios giminės labiausiai išsiskiria daugiskaitos vardininko linksnis, o moteriškosios giminės teksto dominantiniai linksniai – vienaskaitos galininkas bei daugiskaitos vardininkas. Knygelėje išsiskiria įvardžio *kitas* subjektiniai ir objektiniai ryšiai su kitomis sakinio dalimis.

5. Emfatiniai įvardžiai

Emfatiniai įvardžiai pasižymi individualizacijos patvirtinimu, pabrėžimu, veiksmo subjekto ar objekto išskyrimu iš kitų (Rosinas, 1996, 102). Todėl čia priskirtinas įvardis *pats*, *pati*. Šie įvardžiai įeina į junginius su vardažodžiais, įvardžiais ir veiksmažodžiais ir turi įvairių reikšmių. Todėl jie priklauso polisemantinių žodžių klasei (Rosinas, 1996, 102). *LKŽ* žodžiai *pats*, *pati* nurodomi kaip homonimai. Į pirmąją vietą iškeliamas homonimas su vyro žmonai/žmonos vyrui reikšme. Kitas homonimas nurodo asmenį, kuris yra tiesioginis veiksmo, būsenos subjektas arba pasižymi, kad veiksmą atlieka subjektas, savo jėgomis. Pirmąją reikšme

vartojamas įvardis pastebimas ir K. Aleknavičiaus knygelėje, pvz., *pati pirczoi aslu szluoja; ar padėjai pati tarē; paczios vaiku ar negailē; matau kaiszo pati pirsztais*. Čia žodis *pati* neina nei daiktavardžio, nei jokio asmeninio įvardžio substitutu, todėl laikytinas daiktavardžiu, reiškiančiu „žmoną“. Junginiuose su veiksmažodžiais šie emfatiniai įvardžiai gali tapti ir asmeninių įvardžių substitutais (Rosinas, 1996, 102). Todėl substitucijos laukas dar labiau išsiplečia.

Šie įvardžiai gali sudaryti ir samplaikas su asmeniniais įvardžiais. Tada emfatiniai įvardžiai pabrėžia, patvirtina asmeniniais įvardžiais reiškiamą asmens individualizaciją (Rosinas, 1996, 102). Tokios samplaikos gali būti keičiamos vienais emfatiniais įvardžiais, kurie sudarytų tokią formulę: „nulinė morfema“ + *pats, pati* (Valeckienė, 1971, 142–143). Tokiu atveju įvardžiai *pats, pati* gali būti laikomi kaip „nulinės samplaikos forma“. Įvardžiai su „nuline morfema“ eina daiktavardžio pozicijoje. Kaip jau buvo minėta anksčiau, jie taip pat yra ir asmeninių įvardžių pakaitalai (Rosinas, 1996, 102).

Emfatinis įvardis, einantis kartu su kitais žodžiais ar kurios nors kalbos dalies pozicijoje, turi keletą reikšmių. K. Aleknavičiaus tekste įvardis *pats* vartojamas įvairiose pozicijose. Kaip buvo minėta anksčiau, šis emfatinis įvardis eina kaip asmeninių įvardžių substitutas (pvz., *oi asz vaikams pasakiczia / ir pats sziteip nedariczia*) bei randamas daiktavardžio pozicijoje (pvz., *zmozus saves testa bijo / kaip negolei pats krutėtu*). Tekste aptikta ir tokia konstrukcija – daiktavardis (arba įvardis) + *pats* + veiksmažodis, pvz., *jo mylista pats numanai*. Rosinas (1996, 103) mini, kad toks įvardžio *pats* vartojimas gali turėti spontaniškumo reikšmę.

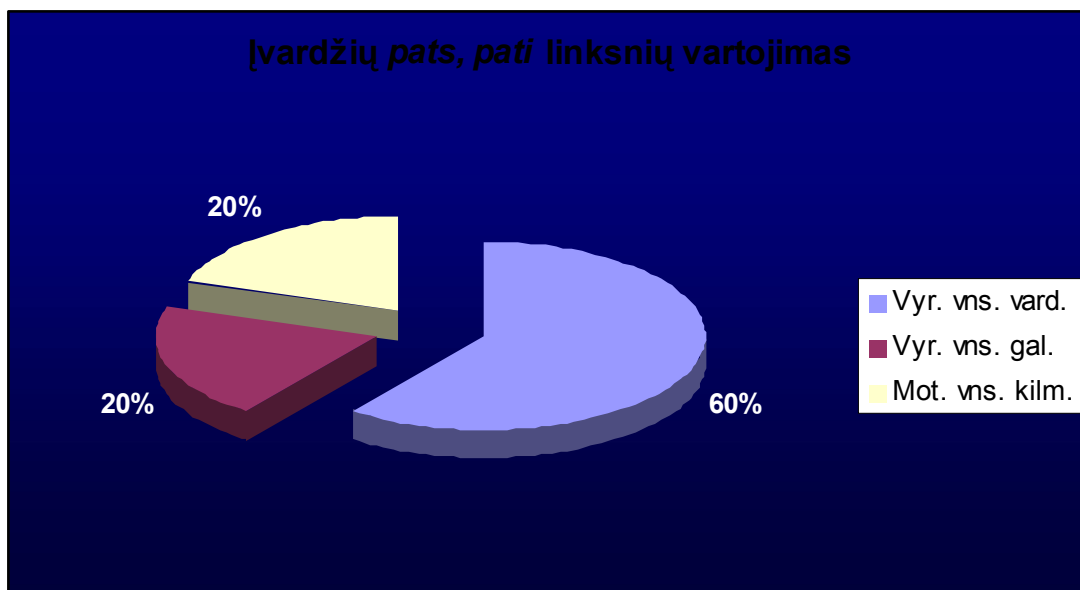
Emfatinio įvardžio buvimas būdvardžio pozicijoje pabrėžia daiktavardį, sudarydamas sąlygas jam tapti pasakymo centru, pvz., *klausai paczios tu Daratos; matem, varē kruvas jaucziu / ti ant pati Karaliaucziu*. Čia pabrėžiamas asmuo, įvardytas tikriniu daiktavardžiu. Šio asmens išskirtiniai požymiai yra žinomi kalbėtojui iš bendrų žinių fondo. Antrajame pavyzdyje įvardis vartojamas su erdvės reikšmės daiktavardžiu, žyminčiu vietos tikslumą. Todėl išaiškėja dar viena įvardžio reikšmė – „tikslumas“. Tai nurodo, sukonkretina tikslesnes erdvės ribas, lokalizuoja vietą.

Įvardžių *pats, pati* pagrindinė funkcija – pabrėžiamoji, t. y. kalbamojo dalyko patvirtinimas, paaiškinimas bei laiko ar vietos patikslinimas. Todėl šiam įvardžiui priskirtinas požymis „emfatinis“. Visi kiti įvardžiai turi požymį „neemfatinis“ ir sudaro opoziciją. Emfatiniai ir neemfatiniai įvardžiai sudaro vieną poklasį, vadinamą deiktiniais įvardžiais, kurių integralinis požymis yra „deiktinis“ (Rosinas, 1996, 104).

Kajetono Aleknavičiaus knygelėje rasti įvardžiai savo morfologija niekuo nesiskiria nuo dabartinėje lietuvių kalboje vartojamo įvardžio. Išskirti tik du atvejai, kurie susiję su rašyba, pvz., *klausai paczios tu Daratos; ti ant pati Karaliaucziu*. Pirmuoju atveju vartojama dviejų raidžių samplaika *cz* – tai lenkiškos rašybos įtaka, o antruoju atveju – to meto nenusistovėjusi

nosinių raidžių rašyba galūnėse. Be to, konstrukcija *ant pati Karaliauciu* dabartinėje lietuvių kalboje yra netaisyklinga ir yra keičiama – *į patį Karaliaučių*.

Diagramoje pateikiamas įvardžių *pats, pati* linksnių vartojimas tekste (žr. 12 diagramą). Apskritai emfatiniai įvardžiai nėra itin vartojami K. Aleknavičiaus knygelėje.

12 diagrama. Įvardžių *pats, pati* linksnių vartojimas tekste

6. Kogniciniai įvardžiai

Albertas Rosinas (1988, 104) teigia, kad komunikacinės reikšmės yra būdingos deiktiniams įvardžiams. Natūralioje kalboje yra ir grupė įvardžių, kuri perteikia loginio bendrumo bei loginio egzistavimo reikšmes. Ši grupė laikytina nedeiktiniais, arba kogniciniais, įvardžiais. Tokie įvardžiai turi požymį „nedeiktinis (kitaip „kognitinis“). Prie kognicinių priskiriami įvardžiai, kurie išskiria poaibį arba neaiškią aibę. Į šią grupę taip pat įeina ir klausiamieji įvardžiai.

Kogniciniai įvardžiai skirstomi į daiktavardiškuosius bei būdvardiškuosius. Visi daiktavardiškieji įvardžiai žymi ne tik daiktavardžius, bet ir predikatus ar jų struktūras, todėl laikytini absoliutiniais. O būdvardiškieji įvardžiai žymi aktyviusius ir pasyviuosius objektus ar savybes, todėl šie laikytini konkrečiais. Taip pat kogniciniai įvardžiai skirstomi į klausiamuosius ir neklausiamuosius. Neklausiamieji vadinami neapibrėžiamaisiais įvardžiais (LKG, 1965, 692), nors neapibrėžtumas būdingas ir klausiamiesiems.

Klausiamieji įvardžiai vartojami, kaip ir neklausiamieji, tiek klausiamuosiuose, tiek neklausiamuosiuose sakiniuose. Klausiamųjų/neklausiamųjų neutralizacija rodo, kad

neklusiamieji yra opozicijos žymėtieji nariai, o klausiamieji – nežymėtieji (Rosinas, 1996, 106).

Taip pat A. Rosinas (1996, 106) nustatė, kad neklausiamųjų įvardžių turinys susijęs su santykinė kiekybine informacija, kurios neturi klausiamieji, reiškiantys apeliaciją nurodyti tą informaciją. Todėl įvardžius, kuriems būdinga kiekybinė informacija, galima vadinti konstanciniais. Tokie įvardžiai turi požymį „konstancinis“, o įvardžiai, kurie neperteikia tos informacijos – „nekonstancinis“, arba „klausiamasis“.

Neklausiamieji įvardžiai dar skirstomi į teigiamuosius ir neigiamuosius. Pastarieji įvardžiai vartojami kaip neigiamųjų teiginių elementai. Neigiamaisiais įvardžiais neigiami teigiamieji bendrieji arba daliniai teiginiai.

Įvardžius, vartojamus būdvardžio pozicijoje, reikia laikyti ypatingais semantiniais elementais, teikiančiais daiktavardžiams įvairių reikšmių (Rosinas, 1996, 107).

6.1. Klausiamieji (nekonstanciniai) įvardžiai

Pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, koks yra klausiamųjų įvardžių inventorių ir kaip jie skirstomi. Dažniausiai klausimuose vartojamas įvardis *kas*, kuris įeina į tiesioginių ir netiesioginių klausimų struktūrą. A. Rosinas (2009, 137) teigia, kad klausimai yra ypatingos rūšies prašymai. Įvardis *kas* klausimuose gali užimti trejopą poziciją, t. y. eina pačioje klausimo pradžioje, po prielinksnio ar dalelytės bei po pagrindinio dėmens. Sakinio pradžioje einantis įvardis *kas* paprastai nurodo elementą, į kurį apeliuojama. Antruoju atveju, t. y. po prielinksnio ar dalelytės, žymimas nežinomas elementas, kurio buvimu šiek tiek abejojama. O po pagrindinio dėmens einantis įvardis nesukelia abejonių, kad nežinomas elementas iš tiesų egzistuoja. Kadangi apeliuojamąją reikšmę turi tik klausimo pradžioje vartojamas įvardis, tai jis ir atlieka klausiamąją funkciją. Visi kiti neturi klausiamosios funkcijos.

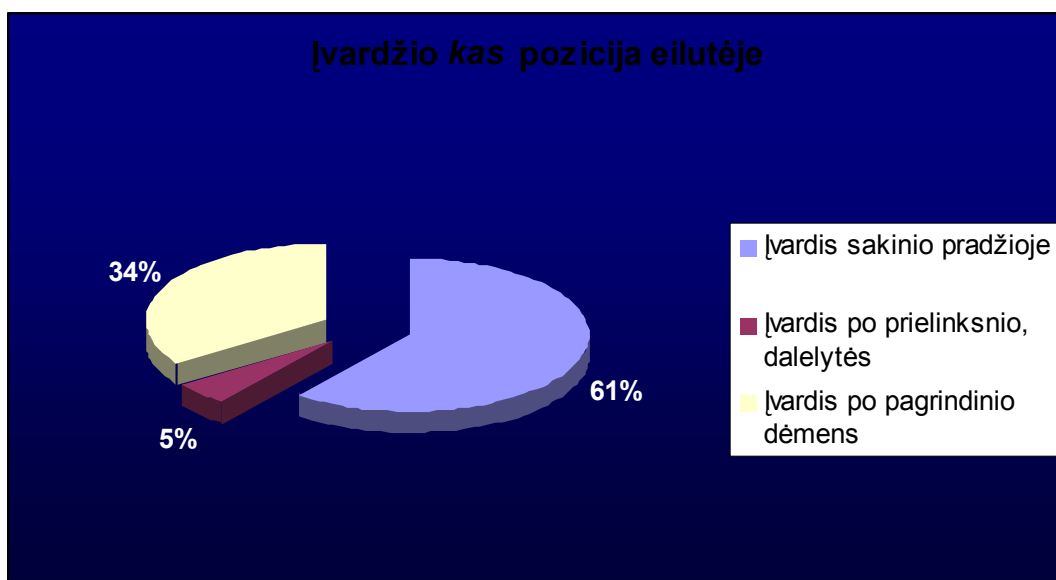
Įvardžiu *kas* gali būti reiškiama atsakymai, kurie įvardija vieną ar kelis elementus, vyriškosios bei moteriškosios giminės daiktavardžius, predikatus ar jų grupes. Todėl kalbamąjį įvardį galima vadinti absoliutiniu klausiamuoju, o būdvardiškuosius (*kuris, katras, koks*) – konkrečiais (Rosinas, 2009, 138).

Kalbant apie įvardžio *kas* paradigmą susiduriama su dviem kilmininko formomis – *ko* bei *kieno*. Pastarasis kilmininkas traktuojamas kaip savarankiškas įvardis (LKG, 1965, 686). Vis dėlto ši forma reikalinga reikšti posesoriui. V. Žulys (1969, 167–173) įrodo, kad *kieno* priklauso *kas* paradigmai. Kilmininkas *kieno* vartojamas aktyviesiems daiktavardžiams žymėti ir įeina į junginius su neveikiamaisiais dalyviais bei daiktavardžiais, o *ko* žymi tiek daiktavardžius, tiek

predikatinės struktūras ir įeina į junginius su neveikiamaisiais dalyviais ir veiksmažodžiais. Įvardžio forma *kieno*, kaip ir asmeninių įvardžių savybiniai kilmininkai *mano*, *tavo savo*, nurodo posesorių, t. y. įeina į junginius su daiktavardžiais (Rosinas, 1996, 109). O *ko* nesudaro tokių junginių. Taigi galima teigti, kad *kieno* laikytinas savybiniu kilmininko, o *ko* – nesavybiniu.

Be to, A. Rosinas (1996, 109) mini, jog įvardis *kas* bendrinėje kalboje neturi vietininko linksnio. Ši ypatybė būdinga visiems daiktavardiškiesiems absoliutiniams įvardžiams. Forma *kur* laikoma prieveiksmiu, o *kame* – tarmybė ar žargonizmas. Taip pat šis įvardis įdomus tuo, kad neturi moteriškosios giminės bei daugiskaitos paradigmos formų. Tik pateikus atsakymą išryškėja giminės ir skaičiaus kategorijos.

Kajetono Aleknavičiaus knygelėje įvardis *kas* randamas gana dažnai. Rastos 62 visų linksnų formos. Kalbant apie poziciją sakinyje reikia pastebėti, kad dažniausiai šis įvardis eina sakinio pradžioje, bet beveik visi sakiniai yra konstatuojamojo tipo, pvz., *kas pradžiuo, kas tebėsu; kam ant svioto reikalinga; kas ant knygos skaityt moka*. Įvardžio pozicija eilutėje aiškiai matoma diagramoje (žr. 13 diagramą).

13 diagrama. Įvardžio *kas* pozicija eilutėje

Be abejo, ne visai tikslu vartoti sakinio apibrėžimą, nes K. Aleknavičiaus tekste sakinių ribos kai kur aiškesnės, kai kur išnykusios, kai kur net nelogiškos, todėl paprasčiau remtis eilute, iš kurios aiškėja vienokia ar kitokia prasmė ir tai nepakenkia bendrai minčiam. Todėl dažniausiai eilutė gali būti priskirta sakinio matmeniui.

Nagrinėjant sakinius pagal tipą aiškėja, kad knygelėje vyrauja konstatuojamieji sakiniai¹⁶, pvz., *visi vienok paliei suolo, / ko atvežė, veizēt puolo; kad isz girto ko neatimtu / arklis – maiszo – arba ratu*. Sakinių klausiamąja intonacija vos vienas kitas, pvz., *ką virtinieji tau*

¹⁶ Knygelėje sakiniai, kuriuose vartojamas įvardis *kas*, yra pasiskirstę taip: a) konstatuojamieji – 69%, b) klausiamieji – 26%, c) šaukiamieji – 5%.

padarė?; ko tau arklis czia paparė?; kas ti? stena – diena auszta; ko uloji dažnai dykas? Konstancinis įvardis būdingas konstatuojamojo tipo sakiniams. Įvardis *kas* parodo tiek nežinomą elementą, kurio egzistavimu abejojama, tiek nežinomą elementą, kurio buvimas yra patvirtintas.

Įvardžio vardininkas *kas* K. Aleknavičiaus tekste nesiskiria nuo dabartinės lietuvių kalbos vardininko linksnio. Ši forma yra universali ir kategorijos, kurios užkoduotos įvardyje, matomos tik nurodant konkrečius asmenis, daiktus ir pan. Todėl žvelgiant į atsakymų tematinį turinį, klausiamuoju įvardžiu įvardijami įvairūs dalykai gali būti grupuojami taip:

1) konkretūs asmenys (pvz., *kas? važniczia sztai urėdo; ko neskaito barė vaikus / kas Velyki tarė žino*).

2) daiktai (pvz., *supliszo sudubo / kas! kiapurę Jokubo; tris deszintis yra metu / kaip ir szimtu kas turėtu / skylės tarė*).

3) abstraktūs reiškiniai (pvz., *knyga rodzia senu czesu / kas pražuvo, kas tebėsu*).

4) nekonkretūs asmenys (pvz., *kas namuose tēveliu / palikimu senieliu / gyvendamas neužlaiko / tas be vardo yra vaiko; duona sako bus nejuoda / kas ant darbo atsiduoda; daug prizada – kas nežino / mergavežiuos leist ketino*).

Dėl visų įmanomų įvardijimo elementų kalbantieji įvardžiai apibūdinami kaip absoliutiniai klausiamieji įvardžiai.

Antrąją vietą pagal gausumą užima nesavybinio kilmininko linksnis. Tekste dažniausiai vartojama dabartinė jo forma – *ko*, pvz., *ko jam reikia – neinspieti; ko czia bobai kisztės reikia; cit susiedai – ko czia pikti*. Bet pasitaiko ir neįprastų formų, pvz., *kuo tu verki? tarė broli*. Pastarosios formos *kuo* fleksija būdinga dabartiniam įnagininkui. Tai greičiausiai tarminis kilmininko variantas arba rašybos netolygumas.

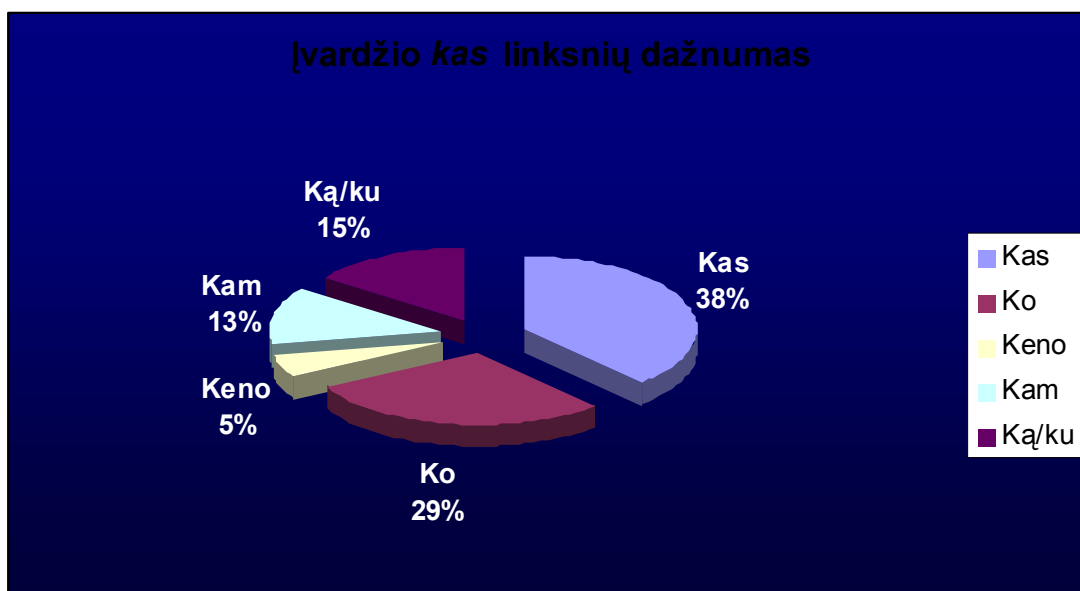
Kūrinyje rasti trys savybinio kilmininko pavyzdžiai: *keno yra szitas Dvaras!; keno rankoi yra knyga*. Ši forma išsiskiria dvibalsio *ie* vienbalsinimu. Įvardis *keno* jungiasi su absoliutinio neatskiriamumo (t. y. *dvaras, ranka*) objektais.

Įvardžio *kas* naudininko forma tekste yra tokia pati kaip ir šių dienų kalboje, pvz., *kam czia mokslo vaikams reikia; kam ant svieto reikalinga; ar kam tarė dovanojei?* Įdomu tai, kad kūrinyje įvardis *kam* rašomas kartu su dalelyte *gi*, pvz., *gerai juka – kamgi koszė?* Be abejo, šis rašybos atvejis yra dėl nenusistovėjusių gramatikos taisyklių.

Šio įvardžio galininko linksnio formos labiausiai variuoja. Toks vartojimo variantiškumas greičiausiai susiklostė dėl tarminių ypatybių. Keliuose sakiniuose aptinkama ir mums įprasta forma, pvz., *ant ku ligit budas tavo?; kada bloga ką padarė?; ką jus sakot – dyka vieta; ką virtiniei tau padarė?; žiurėk tarė ką tu veiki?* Beveik visi sakiniai – klausiamieji, o įvardis užima sakinio pradžios poziciją. Taip pat randamas atvejis be nosinės raidės, pvz., *girdi kniga ka tau sako!* Nosinės raidės nebuvimas tikriausiai rašybos riktas. Kitas variantas – *ku* – siejamas su

autorius tarmės ypatybe – kirčiuotas *q* atliepia *u* ir dar sutrumpėja, pvz., *ku jiems sako ju bobutė*; motka vienok *ku beveikus*. Pati neįprasčiausia forma – *kuo*, pvz., *kuo milista basas veikia?* Tai tikriausiai taip pat tarminis kilmininko variantas, nes iš konteksto aiškėja, kad čia vartojamas būtent šis linksnis.

Diagramoje puikiai matomas įvardžio *kas* linksnių vartojimo dažnumas procentais (žr. 14 diagramą).

14 diagrama. Įvardžio *kas* linksnių vartojimas kūrinėje

6.2. Konkretieji klausiamieji įvardžiai

Šiam pogrupiui priskirtini būdvardiškieji klausiamieji įvardžiai. Jų nėra daug: *katras*, *keleri*, *keli*, *koks* ir *kuris*. Lietuvių bendrinėje kalboje šio poklasio įvardžiai dar grupuojami į dvi sekcijas pagal požymį suskaičiuojamasis/nesuskaičiuojamasis. Požymį suskaičiuojamasis turi įvardžiai *keli* ir *keleri*, o nesuskaičiuojamąjį – *katras*, *koks*, *kuris*. Klausiamaisiais įvardžiais, kurie yra suskaičiuojamieji, parodomas tikslus elementų skaičius. Į klausimus dažniausiai atsakoma tiksliais skaičiais. Kitais įvardžiais reiškiamos dvi reikšmės: a) prašoma nurodyti objektų aibės elementą (*katras*, *kuris*), b) nurodyti požymių, savybių aibės elementą (*koks*) (Rosinas, 1996, 110).

Lietuvių bendrinėje kalboje įvardžiu *kuris* prašoma nurodyti vieną elementą aibės, kurią sudaro daugiau nei du elementai. Įvardžiu *katras* nurodomas vienas aibės elementas, kurios dalyviai yra tik du. Kalboje pastebima, kad daugelyje situacijų dažniau vartojamas įvardis *kuris*,

net ir tais atvejais, kai reikia išskirti vieną iš poros, todėl įvardis *katras* po truputį stumiamas iš gyvos vartosenos.

Kitu klausiamuoju įvardžiu – *koks* – siekiama nurodyti požymius. Tarp įvardžių *koks* ir *kuris* yra pastebima neutralizacija, nes aibės elementai gali būti nurodomi abiem įvardžiais. Dėl to įvardis *koks* traktuojamas kaip nežymėtasis narys, o *kuris* – žymėtasis, nes juo galima nurodyti tik objektų aibės elementus (Rosinas, 1996, 111).

Šaukiamuosiuose sakiniuose įvardis *koks* gali atlikti ir vertinamąją funkciją. Tada šis įvardis vartojamas būdvardžio pozicijoje arba eina kartu būdvardžiu. Einantis junginyje su būdvardžiu įvardis *koks* gali pabrėžti pažymimojo žodžio teigiamus arba neigiamus požymius: didumą/mažumą, puikumą/prastumą, gausumą/menkumą ir t. t. (Rosinas, 1996, 111). Taip pat gali ypatingai pabrėžti ypatybę ar savybę, požymius.

K. Aleknavičiaus knygelėje vartojami beveik visi įvardžiai, turintys požymį „nesuskaičiuojamasis“ (98%). Vienintelis tekste rastas įvardis, turintis požymį „suskaičiuojamasis“ (2%), yra *keli*, pvz., *preina kada dienos kėlois*. Įvardis eina konstatuojamojo tipo sakinyje, vartojamas moteriškosios giminės daugiskaitos vardininko linksniu. Jo rašyba neįprasta dabartinei kalbai dėl ilgojo *e* raiškos – *ē*. Tekste šiuo rašmeniu žymima ir balsė *é*. Taip siekta išreikšti balsio ilgumą. O galūnėje vietomis susikeitusios balsės – greičiausiai rašybos riktas.

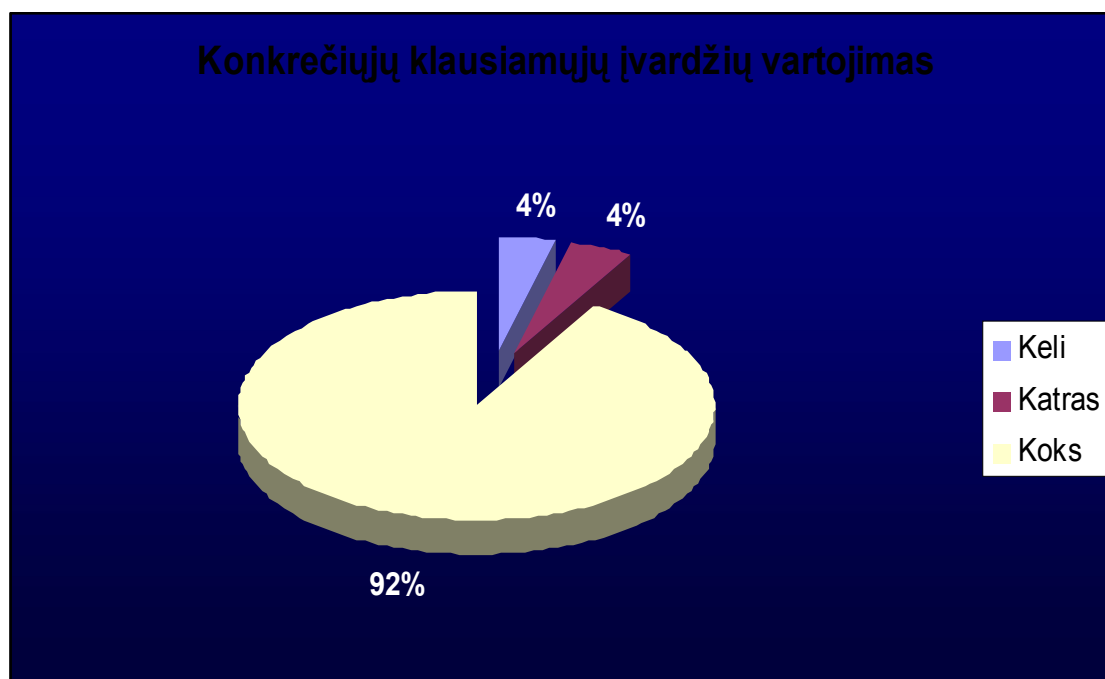
Iš „nesuskaičiuojamąjį“ požymį turinčių įvardžių rečiausiai vartojamas – *katras*, pvz., *nors neduoda tau pirago / bet nerodžia ir botago / katro svietai gan pakako*. Iš konteksto aiškėja, kad kalbama apie du elementus, kurių nesuteikia knyga (tai suvokiama iš platesnio konteksto) – pyragą ir botagą. Pastarasis elementas yra pakeičiamas įvardžiu *katro*, kuris ir reiškia vieną elementą iš dviejų aibės. Ši morfologinė forma yra ir šiandienėje lietuvių kalboje.

Įvardis *koks* nurodo požymius, pvz., *kokis klausė tas bernaitis? / oj kaip gražus jaunikaitis*. Konkretieji klausiamieji įvardžiai *koks* ir *kuris* gali vienas kitą neutralizuoti. Vis dėlto nežymėtuju nariu laikomas *koks*, o žymėtuju – *kuris*, nes juo nurodomi tik objektų aibės elementai (Rosinas, 1996, 111). Skyriaus pradžioje jau buvo minėta, kad įvardis *koks* gali būti vartojamas tiesioginiuose sakiniuose ir atlikti stiprinamąją funkciją (Rosinas vartoja intensifikatoriaus terminą), pvz., *kokiu naudu sau turėsi; sapnavosi kokis dyvas*. O šaukiamuosiuose sakiniuose svarbu pabrėžti pažymimojo žodžio teigiamus arba neigiamus požymius: didumą/mažumą, puikumą/prastumą, gausumą/menkumą (Rosinas, 1996, 111).

Dauguma šio įvardžio formų skiriasi nuo dabartinės lietuvių kalbos įvardžio formų. Iki šių dienų nepakitę linksniai yra tik vyriškosios giminės vienaskaitos kilmininkas (pvz., *kolei galo kokio negaus; ar izz kokio tavi Dvaro*) ir moteriškosios giminės daugiskaitos vardininkas (pvz., *kaipir kokios palaistuvės*). Mums neįprastai atrodo vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma, pvz., *kokis žmogus tvirto budo; eina griczion – kokis divas*. Ši forma (kaip ir įvardžio

forma *tokis*) būdinga pietų aukštaičiams bei rytų aukštaičių vilniškiams (Zinkevičius, 1966, 318). Kita įvardžio forma *koki* yra ne visiškai aiški, nes ta pati fleksija gali nurodyti net dviejų linksnių formas, pvz., *koki liko mum pamenklai; kai skatiku, koki blogu; kitos grudu koki gauna*. Tik iš šalia esančių daiktavardžių paaiškėja linksnio kategorija: pirmajame pavyzdyje – vyriškosios giminės daugiskaitos vardininkas, kituose dviejuose – vyriškosios giminės vienaskaitos galininkas. Galininko forma vartojama su trumpuoju *i* tikriausiai dėl nosinių *i, u* nenuoseklios rašybos. O daugiskaitos vardininkas pasižymi vienbalsinimu. Šis vardininkas turi kitą variantą – *kokē*, pvz., *kadu javai kokē sėti; kokē buvo amžiu ženklai*. Tai tikriausiai senesnioji galūnės forma **-ė́*, iš kurios išsivystė dabartinis *ie*. Neįmanoma nepastebėti ir įvardžio su ta pačia galūne **-ē*, einančio kartu su moteriškosios giminės daiktavardžiu, pvz., *kaip inpuolau – kokē ailē*. Greičiausiai įvardis derintas prie daiktavardžio, todėl pakinta net įvardžio kamienas į *ē*. To paties linksnio formų variantų yra ir daugiau, pvz., *bus czia kokie jau nedora; kaip ir koke ta tę uola*. Šiuose junginiuose įvardis nederinamas kamieniu su daiktavardžiais. Toks moteriškosios giminės įvardžio kamieno pasikeitimas turi įtakos ir kai kuriems linksniams (daugiskaitos vardininkas), pvz., *kaip ir triobos kokies sēnas*. Likęs įvardžio pavyzdys priskiriamas vyriškajai giminei, pvz., *kokieis buvo jusu diedai*. Čia taip matyti moteriškosios giminės įtaka. Įdomu dar ir tai, kad viename pavyzdyje moteriškosios giminės įvardis priskiriamas dabartinėje lietuvių kalboje vartojamai formai, tik su tarmine ypatybe, pvz., *kokiu naudū sau turēsi*. Peršasi išvada, kad šio įvardžio paradigma yra visiškai nenusistovėjusi, o fleksijų išraiškos yra gana senos.

Apibendrinant matyti, kaip pasiskirstęs konkrečiųjų klausiamųjų įvardžių vartojimas knygelėje (žr. 15 diagramą). Vienareikšmiškai dominuoja įvardis *koks*.

15 diagrama. Konkrečiųjų klausiamųjų įvardžių vartojimas (proc.) tekste

6.3. Egzistavimo įvardžiai

Egzistavimo įvardžiai perteikia tik santykinę kiekybinę informaciją ir žymi objektų bei įvykių (reiškinių) egzistavimą (Rosinas, 1988, 113). Todėl šiems įvardžiams priklauso „egzistavimo“ požymis. Šiuo požymiu sudaroma opozicija tiems įvardžiams, kurie pasižymi „bendrumo“ požymiu. Egzistavimo įvardžiai dar yra skirstomi į du tipus: nežymimuosius bei žymimuosius įvardžius. Toks grupavimas atsiranda dėl to, kad vieni įvardžiai žymi apibrėžtus elementus, o kiti – neapibrėžtus. Nežymimųjų įvardžių grupę sudaro nesamplaikiniai *kas, koks, kuris, katras* ir samplaikiniai suaugtiniai. Nesamplaikiniai įvardžiai paprastai vartojami su dalelyte *nors*. K. Aleknavičiaus tekste tokių įvardžių neaptinkama. Kitas tipas – žymimieji įvardžiai. Šiais įvardžiais žymimi egzistuojantys elementai. Fiksuojami daiktavardiškieji (*kai kas, kas ne kas, daug kas* ir pan.) ir būdvardiškieji (*kai kurie, kuris ne kuris, vienas kitas* ir pan.) šio tipo įvardžiai. Kūrinyje šio skyriaus įvardžių taip pat neaptikta.

6.4. Bendrumo įvardžiai

Daugumos skyrių įvardžiai skirstomi į daiktavardiškuosius bei būdvardiškuosius įvardžius, todėl ir bendrumo įvardžiai paremti šiuo klasifikavimu. Daiktavardiškieji įvardžiai arba jų funkcijas atliekantys būdvardiškieji įvardžiai gali būti traktuojami kaip absoliutiniai, nes žymi ir daiktavardžius, ir predikatinės struktūras. Būdvardiškieji bendrumo įvardžiai, žymintys daiktavardžius ar savybes, gali būti vadinami konkrečiais (Rosinas, 1996, 121).

Įvardžiai *viskas* ir *visa* vartojami, kai įvardijami du ir daugiau elementų. Įvardis *bet kas* žymi tik nevienarūšius objektus. Bendrumo įvardžiams taip pat skirtini *visi, visa, viskas* bei *abu*. Iš jų K. Aleknavičiaus tekste yra vartojami šie įvardžiai: *visi, visa* bei *abu*. Pastarasis įvardis kai kurių kalbininkų laikomas skaitvardžiu. A. Rosinas (1996, 125) įrodo, kad tai ne skaitvardis, o įvardis, nors ir reiškia elementų aibę, susidedančią iš dviejų. Jis aiškina, kad skaitvardis *du* yra ne visai apibrėžtas ir gali reikšti daugiau elementų negu jų pateikta, t. y. palygina du sakinius: *Jonas atsivežė du vaikus* ir *Jonas atsivežė abu vaikus* (Rosinas, 1996, 125). Pirmuoju atveju suvokiama, kad galbūt *Jonas* turi daugiau vaikų, bet atsivežė tik du, o antruoju – *Jonas* atsivežęs visus savo vaikus ir daugiau nebeturintis. Iš pavyzdžių aiškiai atsiskleidžia žodžių *du* ir *abu* semantika, todėl lengvai galima nustatyti kuriai kalbos daliai skirti vieną ir kitą.

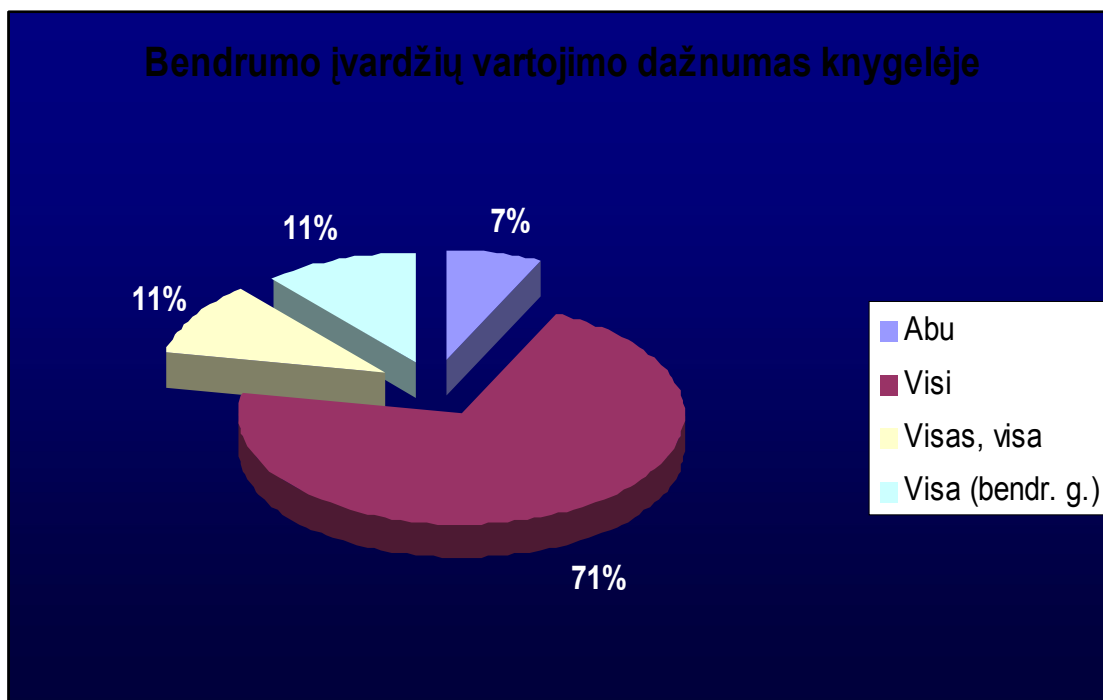
Semantinis skirtumas tarp *visi* ir *abu* yra labai aiškus, nes įvardis *visi* parodo tris ir daugiau elementų. Todėl vengtina vartoti įvardį *visi*, jeigu kalbama daugiau nei apie vieną elementą, nes tada šis įvardis praranda savo reikšmę ir gramatinį aprašą. Įvardis *visi*, vartojamas būdvardžio reikšme, daugiskaitos forma tik pakartoja daiktavardžio daugiskaitos gramatinę kategoriją (vadinamoji anaforinė daugiskaita) (Rosinas, 1996, 125). Bendrumo įvardžiai *visi* ir *abu* modeliuoja daugiskaitą, kurią sudaro du leksiniai vienetai. *Abu* yra dviskaitos forma. Šio įvardžio semantinė struktūra paveldėta iš baltų prokalbės, t. y. kai dar tebebuvo vartojama dviskaita (Rosinas, 1996, 125). Be abejo, daiktavardžio daugiskaita bendrinėje kalboje jau yra praradusi dviskaitos formas, todėl dabar reiškia daugiau nei vieną elementą, o bendrumo įvardžiai dar išlaikę šią savitą morfologinę ypatybę. K. Aleknavičiaus kūrinys vartojamos formos išlikusios iki šių dienų, pvz., *baigsim vieku abu draugi; tiestą kalba czią palieka / sziandien abu mes užnieka*.

Įvardis *visi* paprastai susijęs su egzistavimo prielaida (pvz., *gaspadines, visi klauso* (klauso tie, kurie susiję su šeimininke); *visos kruta, kruvas krauna* (tos, kurios dirba) arba bendrumo reikšme, kuri apima visus klasės elementus (pvz., *Szventas Jurgi! visi szventē; tei ne visi sakai kalti Ponas Dievas visus mato*). Šis įvardis vartojamas ir daiktavardžio pozicijoje (pvz., *szirdin naudū visiems deda; visi vienok paliei suolo*), ir būdvardžio pozicijoje (pvz., *visais keliais turtus velka*). Beveik visos linksnių formos vartojamos ir dabartinėje lietuvių kalboje: vardininkas – *visi geri ir geresnei; bet jau visos kaip supuovę*; naudininkas – *szirdin naudū visiems deda*; galininkas – *Ponas Dievas visus mato*; įnagininkas – *visais keliais turtus velka*. Išsiskiria moteriškosios giminės daugiskaitos vardininkas, kuris yra pakitęs į *visos*, o šiame kūrinys rasta *visas*, pvz., *krutam visas mes ant vienai*. Vietoje nekirčiuoto ilgojo *o* vartojamas ilgasis *a*. Tai „žalininkavimas“ – ypatybė, būdinga rytų aukštaičiams uteniškiams. „Žalininkavimas“ apibūdinamas kaip sena baltų ypatybė, kurios relikty randama ir latvių kalboje bei kitose rytų aukštaičių tarmėse. Kita skirtybė matyti vyriškosios giminės daugiskaitos kilmininko linksnyje, pvz., *reikia loskos, visu Szventu*. Įvardžio galūnė suderinta su daiktavardžio ir nosinės raidės čia nerašomos dėl tradicijos nebuvimo.

Knygelėje randama ir vienaskaitos forma *visas, visa*. Vienaskaita nuo daugiskaitos skiriasi tuo, kad žymi ne kiekybinę informaciją, o apimtį arba masę (Rosinas, 1996, 126). Savo semantika šis įvardis darosi panašus į būdvardžius *pilnas, išstis, sklidas* ir pan. Iš šių pavyzdžių atsiskleidžia apimties reikšmė, pvz., *mokint turē visą žiemą; visas kunas Kruvoi mano*. Gali būti papildomos tiek visumos, tiek laiko reikšmės. Moteriškosios giminės vienaskaitos galininko ir vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko linksniai visiškai nesiskiria nuo dabartinėje lietuvių kalboje vartojamų linksnių formų, pvz., *mokint turē visą žiemą; visas kunas Kruvoi mano*.

Tekstuose nevenengiama vartoti ir šio įvardžio bendrosios giminės formos – *visa*, pvz., *mes muzikai viso turem; ji pas vaikus, visa rado; visa daro, Žmoniu nagai*. Šiuo įvardžiu išreiškiama absoliutinė bendrumo reikšmė. Kūrinyje vartojama įvardžio forma – *visa* – įprasta dabartinei lietuvių kalbai.

Bendrumo įvardžių pasiskirstymą knygelėje galima matyti diagramoje (žr. 16 diagramą). Pati dažniausia – daugiskaitos forma, paprastai užimanti daiktavardžio pozicijas ir apibendrinanti daugiau nei du egzistuojančius elementus. Rečiausiai vartojamas bendrumo įvardis – *abu*.

16 diagrama. Bendrumo įvardžių vartojimo dažnumas knygelėje

6.5. Kognicinių įvardžių diferenciacinė funkcija

Kogniciniai įvardžiai, sudarantys poras: *vienas ... kitas, vienas ... antras, kitas ... kitas*, dar išsiskiria tuo, kad aibę diferencijuoja į elementus (Rosinas, 1996, 131). Ši diferenciacija galima keliais būdais, t. y. 1) vien skaitiniais kvantoriais, 2) vien kogniciniais įvardžiais, 3) ir skaitiniais kvantoriais, ir kogniciniais įvardžiais. Kognicinių įvardžių funkcijas gali atlikti rodomieji ir deiktinis skiriamasis įvardis *kitas*.

Knygelėje „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ kognicinių įvardžių, kurie sudaro poras, taip pat yra. Visi pavyzdžiai priklauso vienam modeliui – reiškiami ir skaitiniais kvantoriais, ir kogniciniais įvardžiais, pvz., *vienos mokia tarė knygos / kaip gydyti reikia ligos, /*

kitos mokia kaip gyventi; vieni sakē – Dagilēlis / kiti – musu Rudilēlis; vaikai vieni baimi matē / <...> kiti dyki kulnais raitē. Pirmoji dalis – diferencijuoja elementus, o antroji dalis apibendrinama įvardžiu *kiti*. Pavyzdžiuose matyti, kad aibė skaidoma tik į du poaibius, todėl tam išreikšti vartojama viena įvardžių pora. Šios įvardžių poros gali eiti daiktavardžių substitutais ir sieti konteksto elementus. Tokiu atveju svarbesne funkcija eina identifikacinė, o tik po to diferenciacinė, pvz., *vienos mokia tarē knygos / kaip gydyti reikia ligos, / kitos mokia kaip gyventi*. Tekste nepasitaiko kitokių įvardžių porų, kaip tik pavaduojančių tą patį referentą, kuriam priskiriami skirtingi požymiai, pvz., knygos: *vienos moko gydyti ligas, kitos – kaip gyventi; vaikai: vieni matē baimę, kiti – tinginiavo*.

6.6. Reciprokiniai įvardžiai

Šiam poskyriui priskirtini tie įvardžiai, kurie sudaro samplaikas iš dviejų elementų: įvardžio *vienas* vienaskaitos arba daugiskaitos vardininko bei įvardžio *kitas* arba *antras* netiesioginių linksnių formos (Rosinas, 1996, 134). Šie įvardžiai pasižymi aibės elementų suskaidymu. Sakinyje esančios tokios samplaikos suskaido visumą, reiškiamą įvardžiu *visi*, į dalis ir kartu nurodo jų tarpusavio santykius. Reciprokiniai įvardžiai priešinami visiems įvardžiams, kurie neturi šio požymio. Taip susidaro opozicija. Beje, reciprokiniai ir nereciprokiniai įvardžiai vartojami skirtinguose kontekstuose (Rosinas, 1996, 135).

Kajetono Aleknavičiaus knygelėje reciprokinių įvardžių rasti tik du pavyzdžiai – *viena kitai sako graitō / Jis Bažnyczio knygą skaitō; sveika ranka, kreiva koja / viena kitu usistoja*. Čia pavartotos abi vienaskaitinės formos, kurios susideda iš dviejų elementų ir rodo tik jų tarpusavio santykius. Pirmuoju atveju iš konteksto ryškėja, kad moterų (merginų) santykiai yra pakankamai artimi, nes dalijamasi žiniomis apie kitą žmogų. Antruoju atveju kalbama apie žmogaus kūno dalis, kurios viena kitą papildo. Pirmuoju įvardžiu *viena* pakeičiamas ankstesnis daiktavardis *ranka*, o antruoju – *kitu* – vėlesnis daiktavardis *koja*. Be to, galūnėje matyti skiriamoji rytų aukštaičių ypatybė – *q* atliepimas *u* – bei nosinės raidės nebuvimas.

Reciprokiniai ir nereciprokiniai įvardžiai siejami požymiu „teigiamasis“. Jie visi atskiriami nuo tų įvardžių, kurie turi požymį „neigiamasis“ (Rosinas, 1996, 135).

6.7. Neigiamieji įvardžiai

Neigiamieji įvardžiai vartojami konstatuojamuosiuose sakiniuose bei reakcijose į klausimus ir išskiria tuščią aibę (Rosinas, 1996, 136). Daiktavardiškuoju neigiamuoju įvardžiu yra laikomas *niekas*, o būdvardiškaisiais eina *joks, nė vienas*.

K. Aleknavičiaus kūrinyje rastas tik vienas daiktavardiškojo neigiamojo įvardžio pavyzdys – *niekas girtas nepatiko*. Gana įdomi sintaksinė struktūra, kurią galima suprasti taip: *niekam girtas nepatiko*. Aišku yra viena, kad neigiamasis įvardis transformuoja ir predikato neigiamumą. Tai būtų galima pamatuoti teigiamuoju sakiniu – *visiems patinka blaivus (žmogus)*. Čia įvardžio *niekas* kontekstas rodo labai apibendrintą reikšmę. Paprastai *niekas* nevartojamas kontekstuose, kuriuose neigiami konkretūs elementai. Gramatiniai dalykai niekuo nesiskiria nuo dabartinėje lietuvių kalboje vartojamo įvardžio.

Neigiamieji priešinami teigiamiesiems įvardžiams, bet juos visus jungia integralinis požymis „konstancinis“. O šiuo požymiu įvardžiai priešinami tiems įvardžiams, turintiems požymį „nekonstancinis“, arba „klausiamasis“ (Rosinas, 1996, 139).

6.8. Reliatyviniai įvardžiai

Jungiamasis žodis parodo sakinio „skilimo“ vietą, kai pagrindinis sakinyje prisijungia šalutinį dėmenį. Jungiamieji žodžiai yra sintaksinė kategorija, kuriai priklauso jungtukai bei reliatyviniairieveksmiai, taip pat reliatyviniai įvardžiai (Rosinas, 1996, 139). Reliatyvinis įvardis eina šalutinio dėmenio pradžioje ir yra jungiamasis elementas su pagrindiniu dėmeniu. Kalbamieji įvardžiai tampa šalutinio dėmens dalimi. Reliatyviniai įvardžiai vartojami dviejų tipų sakiniuose: aiškinamuosiuose ir pažymimuosiuose (Rosinas, 1996, 139).

Aiškinamieji sakiniai yra tie, kurių šalutiniuose dėmenyse eina aiškinamosios reikšmės veiksmažodžiai, dalyviai,rieveksmiai ir yra jungiami reliatyviniais įvardžiais. Reliatyvinis įvardžiu pradėti šalutiniai dėmenys turi netiesioginio klausimo atspalvį.

Pažymimųjų sakinių dėmenys su įvairių reikšmių daiktavardžiais jungiami reliatyviniais įvardžiais *kuris, koks, kas* ir pan. Šalutiniai dėmenys gali būti siejami su daiktavardžiu, todėl pažymimasis sakinyje pagal santykį su atraminio žodžiu gali būti vadinamas būdvardiniu, o jeigu šalutinis dėmuo siejamas su įvardžiu, tai pažymimasis sakinyje yra laikomas įvardiniu. Šalutiniame dėmenyje pasikartojantis žodis keičiamas įvardžio forma.

K. Aleknavičiaus knygelėje daiktavardiškasis *kas* vartojamas tiek aiškinamuosiuose (pvz., *kam plakty turiam klausė berniukas; keikė vaikas ko jis stenas; taip bobutė ku beveikus, / ko neskaito barė vaikus*), tiek pažymimuosiuose (pvz., *biedni Dievė tie siratos, / keno Tėvas be sarmatos*) sakiniuose.

Pažymimuosiuose sakiniuose reliatyvinis įvardis tarpusavyje siejasi su rodomuoju įvardžiu, pvz., *kas namuose tėveliu / palikimu senieliu / gyvendamas neužlaiko / tas be vardo yra vaiko*.

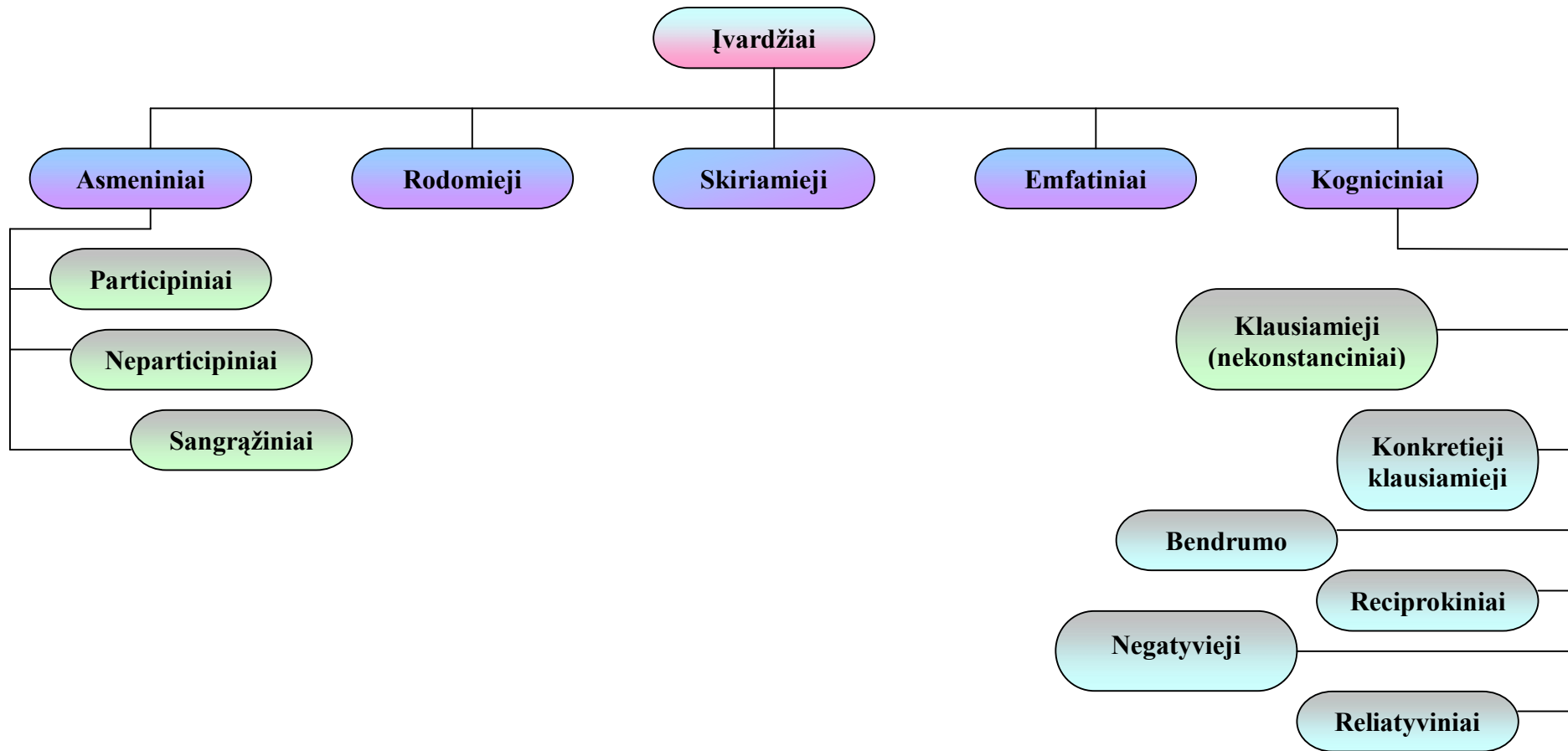
Dauguma įvardžio *kas* formų yra vartojamos ir šiomis dienomis, pvz., *kam plakty turiam klausė berniukas; kas ant darbo atsiduoda; keikė vaikas ko jis stenas*. Kūrinyje rastos tik dvi formos, kurios aptartos klausiamųjų (nekonstancinių) įvardžių skyriuje¹⁷, t. y. *ku jiems sako ju bobutė; keno Tėvas be sarmatos*.

Šiek tiek dažniau tekste pasitaiko įvardis – *kuris*. Įvardis *kuris* prijungia šalutinį dėmenį. Kajetono Aleknavičiaus knygelėje šis reliatyvinis įvardis dažniausiai vartojamas pažymimuosiuose sakiniuose, pvz., *ir ketvirtas pasirodė / kuriam koja kaip kaladė; ir Ciecoriui kuris davė*. Dažnumu išsiskiria vyriškosios giminės vienaskaitos vardininkas, kuris niekuo nesikeičia nuo dabartinėje lietuvių kalboje vartojamos formos, pvz., *ir Ciecoriui kuris davė; nebuk praszau, budu vilko / kuris ēda dažnai vienas; dažnai už vienu – kuris moka*. Niekuo nesiskiria ir vienaskaitos naudininko linksnis, pvz., *ir ketvirtas pasirodė / kuriam koja kaip kaladė*. Kūrinyje yra ir dvi formos, išreiškiančios moteriškosios giminės kategoriją – vienaskaitos vietininkas (pvz., *Žiuriek sodo, uliczioi / kurioi nėra jau griczioi*) ir daugiskaitos vardininkas (pvz., *musu vaikas, giesmes moka / kurios stacziai Dangun szoka*). Pastaroji forma niekuo neypatinga, o pirmoji skiriasi sutrumpėjusio vietininko galūnės rašyba. Kaip matyti iš sakinio, įvardis derinamas su daiktavardžiu – *kurioi griczioi*. Abiejų žodžių galūnėse priebalsį *j* keičia balsis *i*. Tai fonetinė raidės išraiška.

Koreliacija su kitais įvardžiais įvyksta tik šioje situacijoje, pvz., *dažnai už vienu – kuris moka*. Kitais atvejais įvardis *kuris* pažymi arba daiktavardį, arba skaitvardį.

¹⁷ Žr. 42 psl.

Kajetono Aleknavičiaus knygelės „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ (1904 m.) įvardžiai

IŠVADOS

1. Visi tekste rasti įvardžiai, paveldėti iš baltų ir lietuvių prokalbės, vartojami iki šių dienų.

2. XIX a. pab. – XX a. pr. rašomoji kalba jau buvo mažiau veikiama kitų kalbų, todėl tekste randama raidžių samplaikų, kurios nebūdingos lietuvių kalbai, pvz., *cz* – *č*, *sz* – *š*.

3. Įvardžio formos įvairuoja dėl autoriaus gimtosios tarmės bei nuolatinio gyvenamosios vietos keitimo. Rasti šie tekste ir dabartinėje lietuvių kalboje vartojamų įvardžių skirtumai:

a) participiniai įvardžiai skiriasi galūnių trumpinimu, pvz., *mum* (mums), fleksijomis, neturinčiomis nosinių raidžių, pvz., *jusu* (jūsų), senosiomis tarminėmis formomis, pvz., *mumis*, *mums* (mus), *tavi*, *tavę* (tave).

b) neparticipiniai įvardžiai skiriasi galūnėmis, neturinčiomis nosinių raidžių, pvz., *pas ji* (pas jį), *ju* (jų), galūnių numetimu, pvz., *jom* (joms).

c) sangražinis įvardis skiriasi galūnėmis, neturinčiomis nosinių raidžių, pvz., *saves* (savęs), tarmine ypatybe, pvz., *prie savi* (prie savęs), *savę* (save), *ant savi* (į save).

d) savybiniai įvardžiai tekste apskritai nevartojami.

e) rodomieji įvardžiai skiriasi fleksijomis, neturinčiomis nosinių raidžių, pvz., *tokiu* (tokių).

f) skiriamieji įvardžiai pasižymi skiriamąja rytų aukštaičių ypatybe, pvz., *kitu* (kitą).

g) emfatiniai įvardžiai skiriasi fleksijomis, neturinčiomis nosinių raidžių, pvz., *pati* (patį).

h) kognicinių įvardžių galūnėse taip pat galūnėmis, neturinčiomis nosinių raidžių, pvz., *kuri* (kurį), ryškėja skiriamoji rytų aukštaičių ypatybė, pvz., *ku* (ką), fonetinis rašymas, pvz., *kurioi* (kurioj), perėjimą į kitą kamieną, pvz., *kokė* (kokia), „žalininkavimo“ ypatybė, pvz., *visas* (visos).

4. Įvardžio funkcijos Kajetono Aleknavičiaus knygelėje:

a) anaforinės arba deiktinės funkcijos atlikimas.

b) daiktavardžių, būdvardžių ar predikacinių struktūrų pakeitimas, įgaunant tų elementų gramatines kategorijas.

c) posesyvinių santykių reiškimas asmeninių įvardžių savybiniu kilmininku ir naudininko linksniu.

d) rodomųjų įvardžių tapimas artroidu.

5. Kajetono Aleknavičiaus knygelės įvardžių semantinės grupės (žr. 3 schemą):

a) gausiausia dalis – asmeniniai įvardžiai, kurie užima 1/2 visų teksto įvardžių ir įvardija asmenis, susijusius su dalyvavimu kalbėjimo situacijoje.

b) kogniciniai įvardžiai, nuo kurių priklauso konstatuojamieji loginiai pasakymai ir klausiamieji sakiniai.

c) rodomųjų įvardžių grupė – identifikuojanti ir diferencijuojanti referentus.

d) skiriamieji įvardžiai, galintys nurodyti neapibrėžtą referentą, jo neidentifikuoti, bet išskirti iš individualizuojamųjų įvardžių.

e) emfatinė įvardžių grupė – pati mažiausia. Prieštaraujanti prieš tai buvusių grupių semantikai, nes svarbiausias požymis – identifikacijos, individualizacijos pabrėžimas, tikslesnis nurodymas, išskyrimas.

6. Įvardžių kontekstas išryškina lietuvių pasaulėvaizdį:

a) žmogus, atsidavęs valstietiška buičiai ir darbui.

b) varganame gyvenime randantis Dievo prieglobstį.

c) mažai pažinęs mokslą, bet suprantąs jo reikšmę.

d) ne tik pats pasimokantis iš įvairių gyvenimo realių, bet ir kitus pamokantis.

Ambrasas K. J., 1974, Substitucijos reiškiniai. – *Kalbotyra* 26 (1), 7–14.

Balčiūnienė I., 2005, Parodomųjų įvardžių įsisavinimas. – *Lituanistica* 4 (64), 45–54.

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centras. – <http://tekstynas.vdu.lt> (žiūrėta 2012-01-27; 2012-03-05).

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrasas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2005.

Frazeologijos žodynas, red. J. Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Labutis V., 1980, Kilmininkas ir savybiniai įvardžiai. – *Baltistica* 16 (1), 53–57.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. – www.lkz.lt (žiūrėta 2012-02-18; 2012-04-27; 2012-05-11).

LLE – *Lietuvių literatūros enciklopedija*, red. V. Kubilius, V. Rakauskas, V. Vanagas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

LLI – *Lietuvių literatūros istorija XIX amžius*, vyr. red. J. Girdzijauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Lučinskienė M., 1998, Morfologinių formų kaita J. Jaknavičiaus evangelijų leidimuose. – *Baltistica* 5 priedas, 147–151.

Markevičius A., 2009, *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Paulauskienė A., 1994, *Lietuvių kalbos morfologija*. Paskaitos studentams. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Reinhart T., 1984, *Anaphora and semantic interpretation*. Chicago: University of Chicago Press.

Rosinas A., 1988, *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslas.

Rosinas A., 1995, *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Rosinas A., 2009, *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra*. Sinchronija ir diachronija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Rosinas A., 1981, Kelios pastabos parodomųjų ir nežymimųjų įvardžių evoliucijos klausimu. – *Baltistica* 17 (1), 16–26.

Rosinas A., 1996, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rosinas A., 1984, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija.

- Rosinas A., 2001, *Mikalojaus Daukšos tekstų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Senkus J., 1963, Jūs, tamsta ir tu. – *Kalbos kultūra* 5, 37–39.
- Spraunienė B., 2008, Apibrėžtumo kategorija ir jos tyrimai lietuvių kalbotyroje. – *Lietuvių kalba* 2.
- Valeckienė A., 1971, Anaforiniai įvardžiai – daiktavardžių variantai. – *Baltistica* 7 (2), 139–145.
- Valeckienė A., 1998, *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičius Z., 1966, *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z., 1994, *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Z., 1990, *Lietuvių kalba XVII–XIX a.* Lietuvių kalbos istorija IV. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z., 1981, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2.* – Vilnius: Mokslas.
- Žulys V., 1984, Asmeninių įvardžių morfeminės analizės klausimu. – *Kalbotyra* 35 (1), 93–99.
- Žulys V., 1969, Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje. – *Baltistica* 5 (2), 167–176.

Santrauka

Kajetono Aleknavičiaus knygelės „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ (1904 m.) įvardis

Magistro darbe tyrinėjamas Kajetono Aleknavičiaus knygelės „Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“ (1904 m.) įvardis. Darbe siekiama išsiaiškinti, kaip pakito XIX a. pab. – XX a. pr. įvardis, kaip įvardis funkcionuoja ir kokių įvardžių vartojimas dominuoja tekste. Darbe remiamasi lyginamuoju metodu. Įvardžiai nagrinėjami pagal Alberto Rosino įvardžių klasifikaciją. Darbe nesitenkinama vien tik morfologinėmis įžvalgomis. Įvardis tyrinėjamas ir funkciniu, semantiniu, kontekstiniu aspektu. Šiuo darbu atskleidžiami įvardžio vartojimo ypatumai, papildomi įvardžio tyrinėjimo rezultatai. Pastebima, kad visi knygelėje rasti įvardžiai paveldėti iš baltų prokalbės ir vartojami dabartinėje lietuvių kalboje. Iš konteksto aiškėja ne tik įvardžio funkcijos ir semantinės grupės, bet ir išryškinamas lietuvių paveikslas.

Summary

The pronoun of Kajetonas Aleknavičius book „Pritikimai, pasakos, veselios and giesmes“ (1904)

Master thesis explores the pronoun of Kajetonas Aleknavičius book „Pritikimai, pasakos, veselios and giesmes“ (1904). The paper aims to examine how the pronoun changes in the end of nineteenth century and the twentieth century to the present day, also how the pronoun is functioning and what pronouns are dominating in the text. Pronouns are examined according classification of pronouns by Albertas Rosinas. The paper reveals not only morphological insights. The pronoun is analyzed in functional, semantic, contextual aspects. This work reveals features of pronouns, additional of results pronoun research. It is seen that all pronouns found in the book are inherited from Proto-Baltic language and are used in the present. The context reveals not only the functions of pronoun and semantic groups, but also the picture of Lithuanian ir revealed.

**Įvardžių formų rodyklė Kajetono Aleknavičiaus kūrinyje
„Pritikimai, pasakos, veselios ir giesmės“**

Asmeniniai įvardžiai	Participiniai įvardžiai	<p>asz (4₁₀, 4₂₁, 5₈, 5₁₆, 7₂₀, 8₁₄, 8₂₄, 9₁, 11₁₆, 12₂₄, 13₁₂, 13₁₈, 14₂₁, 14₂₄, 17₁₆, 19₂₇, 20₅, 20₁₇, 21₂, 22₁₆, 22₁₈, 27₂₁, 28₁₇, 28₂₂, 32₅, 33₁₆, 35₁, 35₂, 35₂₀, 35₂₃, 35₂₉, 37₄, 40₂₁, 46₂₇), mano (3₉, 10₃, 14₁₇, 20₂₆, 21₁₇, 32₁₅, 34₁₆, 34₂₆, 35₄, 35₆, 45₁₄, 49₃, 50₃), man (4₂, 5₁₇, 8₂₇, 9₈, 9₂₂, 9₂₇, 12₁₇, 12₂₇, 13₁₄, 14₁₇, 15₃, 18₅, 19₄, 19₉, 20₁₂, 20₁₆, 20₂₇, 21₂₅, 27₂₄, 27₂₈, 28₂₇, 29₂, 30₂₀, 32₃, 32₂₁, 33₄, 33₁₁, 33₂₁, 34₂₄, 36₁₈, 37₅, 37₆, 38₃, 39₂₁, 40₁₉, 45₂, 45₂₈, 46₂₈, 47₃), pas man (16₁₆, 53₂₀), už man (45₁₇), mani (3₂₂, 10₁, 28₁₈, 28₂₀, 35₁₂), mes (4₁₂, 6₂₆, 7₆, 13₆, 15₂₅, 16₁₉, 17₁₉, 22₂₂, 23₇, 25₁₅, 25₁₉, 30₂₂, 33₅, 42₂₁, 43₁₁, 51₁₇, 54₁₇), męs (39₂, 39₉, 39₁₁), musu (3₁₄, 3₁₉, 4₁₄, 4₁₆, 6₁₉, 6₂₂, 7₄, 7₉, 12₂₅, 15₂₀, 16₂₂, 17₉, 17₂₅, 19₇, 19₁₂, 19₁₅, 19₂₃, 20₁₆, 21₂₆, 25₉, 25₁₀, 31₁₇, 38₁₅, 41₈, 51₂₅, 54₁₅), mum (11₁), mumis (13₇, 51₁₉), pas mumis (21₁₃, 24₁₃, 41₂₃), pas mums (26₁₅), mus (5₁₄), pas mus (7₂₇); tu (12₁₃, 13₂₃, 15₇, 19₁₄, 23₁, 25₁, 25₂₂, 27₁₇, 27₁₉, 32₁₁, 33₃, 41₁₉, 41₂₃, 45₁₃, 45₂₂, 47₉, 47₁₅, 48₅, 51₁₁, 51₂₃, 51₂₇, 53₂₄, 54₁₁), tavo (5₁₈, 7₁₈, 10₁₇, 10₂₂, 13₂₄, 15₁₀, 15₁₃, 24₁₄, 24₁₇, 24₂₂, 25₁₉, 29₁₃, 29₂₂, 30₄, 30₁₉, 36₄, 45₉, 45₁₂, 54₁₈), tau (5₄, 5₂₂, 5₂₄, 6₅, 6₆, 6₉, 9₁₈, 9₂₁, 12₁₁, 12₁₉, 13₁₁, 14₂, 15₄, 17₁, 18₇, 24₂₁, 25₃, 26₈, 26₂₆, 27₂, 27₁₃, 28₁, 33₁₆, 35₂₅, 36₃, 37₁₃, 37₁₉, 45₆, 47₁₁, 49₂₅, 51₁₅), ant tau (25₂₆), pas tau (26₂₅), isz tau (25₂₈), tavę (12₁₆, 41₁₈), tavęs (3₅), tavi (17₁₉, 24₂₄, 49₁₃, 51₁₃), pas tavi (31₁₈), jus (9₃, 29₇, 39₁₇, 42₃), jusu (4₂, 7₁₁, 8₈, 9₄, 9₁₂, 22₁₆, 24₂, 25₁₈, 30₁₂, 31₉, 31₁₃, 33₁₈, 42₂₀), jumis (22₁₅), pas jums (9₁₁); tamsta (16₁₈), tamstai (20₇), tamistai (28₁₇)</p>
----------------------	-------------------------	---

	Neparticipiniai įvardžiai	<i>jis</i> (4 ₁₈ , 7 ₁₈ , 13 ₄ , 18 ₂ , 28 ₁₀ , 30 ₂₀ , 32 ₂₅ , 34 ₁₂ (2x), 36 ₂₁ , 36 ₂₃ , 36 ₂₄ , 46 ₁₂ , 49 ₁₇), <i>jo</i> (4 ₂₆ , 7 ₂₆ , 30 ₂₁ , 54 ₄), <i>jam</i> (16 ₁₁ , 16 ₁₇ , 18 ₃ , 18 ₂₁ , 20 ₅ , 20 ₁₀ , 50 ₆), <i>ji</i> (21 ₁₀ , 21 ₁₂ , 32 ₁₅ , 34 ₅ , 36 ₁₅ , 45 ₃ , 45 ₂₈ , 47 ₃ , 47 ₂₆ , 48 ₁₁ (2x), <i>pas ji</i> (12 ₃), <i>ju</i> (8 ₆ , 14 ₂₈ , 40 ₈), <i>jiems</i> (40 ₈), <i>jom</i> (38 ₅)
	Sangražiniai įvardžiai	<i>saves</i> (38 ₁₂), <i>savo</i> (3 ₂₅ , 4 ₂₂ , 6 ₈ , 6 ₂₆ , 7 ₆ , 11 ₄ , 11 ₁₈ , 16 ₂ , 16 ₂₆ , 18 ₁₈ , 20 ₂₄ , 21 ₅ , 21 ₁₁ , 22 ₂₀ , 28 ₈ , 29 ₂₁ , 30 ₂ , 30 ₇ , 31 ₂₈ , 40 ₂₀ , 41 ₄ , 42 ₂₆ , 45 ₁₀ , 50 ₂₃), <i>sau</i> (3 ₈ , 16 ₈ , 18 ₁₃ , 22 ₁₇ , 22 ₂₄ , 23 ₄ , 26 ₂ , 36 ₆ , 41 ₂₃ , 44 ₁₂ , 46 ₁₄ , 52 ₂₄ , 53 ₂₆ , 54 ₁₂), <i>ant sau</i> (46 ₁₅), <i>savę</i> (35 ₂₈), <i>ant savi</i> (45 ₁₃), <i>prie savi</i> (42 ₂)
	Rodomieji įvardžiai	<i>anie</i> (3 ₂₄), <i>anq</i> (5 ₈), <i>jis</i> (37 ₉ , 38 ₁ , 38 ₁₅); <i>jam</i> (37 ₂₄ , 52 ₂₂), <i>ji</i> (36 ₅ , 37 ₂₀ , 37 ₂₆ , 37 ₂₇ , 38 ₇ , 41 ₁₁ , 41 ₁₃), <i>jai</i> (39 ₁₁); <i>sziočia</i> (4 ₈); <i>szitas</i> (9 ₅ , 33 ₉ , 44 ₁₅), <i>szito</i> (8 ₄ , 22 ₁₅ , 27 ₅ , 29 ₂₄ , 36 ₁₃), <i>szitu</i> (13 ₁₃ , 15 ₂₅ , 39 ₂₀), <i>szitom</i> (42 ₂₀), <i>szitoi</i> (27 ₂₆); <i>tas</i> (13 ₁ , 14 ₈ , 19 ₁₆ , 28 ₁₆ , 33 ₁₃ , 37 ₂₁ , 49 ₁₈), <i>to</i> (4 ₁₄ , 23 ₁₅ , 24 ₂ , 30 ₁ , 48 ₁₀ , 48 ₁₄), <i>isz to</i> (54 ₂₄), <i>nuo to</i> (46 ₂₅), <i>tq</i> (37 ₁₇ , 44 ₂₃ , 45 ₇ , 48 ₂₀ , 48 ₂₇ , 51 ₂₁), <i>ant tq</i> (48 ₂), <i>ta</i> (4 ₅ , 5 ₁₅ , 14 ₂₀ , 22 ₅ , 24 ₂₀ , 34 ₁₃ , 47 ₂₄), <i>toji</i> (3 ₃), <i>ant tos</i> (34 ₂₀), <i>tie</i> (12 ₁ , 17 ₁₁ , 35 ₁₅ , 44 ₁₂), <i>ant tu</i> (16 ₂₃), <i>tiems</i> (9 ₂₆), <i>tais</i> (15 ₁₇ , 30 ₈ , 42 ₂₄); <i>tokiu</i> (8 ₁₉), <i>tokiam</i> (54 ₂₁)
	Skiriamieji įvardžiai	<i>kitas</i> (35 ₁₅ , 55 ₃), <i>kito</i> (29 ₂₃), <i>kitu</i> (15 ₂₄ , 24 ₁₅ , 28 ₁₉ , 37 ₁₅ , 38 ₈), <i>kita</i> (19 ₂₀), <i>kitai</i> (22 ₂₃), <i>kiti</i> (9 ₂₅ , 24 ₁₁ , 33 ₁ , 41 ₈ , 44 ₄), <i>kitiemis</i> (12 ₂₆), <i>kitus</i> (36 ₂₃), <i>kitos</i> (8 ₁₈ , 10 ₇ , 27 ₈ , 53 ₆)
	Emfatiniai įvardžiai	<i>pats</i> (7 ₂₆ , 35 ₂₁ , 38 ₁₃), <i>ant pati</i> (30 ₂₄), <i>paczios</i> (27 ₁₉)
Kogniciniai įvardžiai	Klausiamieji (nekonstanciniai) įvardžiai	<i>kas</i> (3 ₁ , 4 ₅ , 6 ₂₀ , 10 ₂₆ (2x), 11 ₆ , 11 ₁₂ , 11 ₂₂ , 11 ₂₄ , 16 ₉ , 24 ₂₄ , 28 ₂₅ , 29 ₁₈ , 34 ₅ , 36 ₁₂ , 39 ₂₈ , 40 ₂₆ , 43 ₂₃ , 49 ₁₆ , 50 ₇ , 51 ₁₆), <i>kasgi</i> (46 ₂₂), <i>ko</i> (4 ₁ , 7 ₁₆ , 11 ₁₂ , 18 ₃ , 20 ₁₀ , 20 ₂₃ , 23 ₂ , 25 ₁₁ , 28 ₃ , 29 ₁₀ , 36 ₃ , 37 ₁₈ , 44 ₁₀), <i>keno</i> (33 ₉ , 49 ₂₁), <i>kam</i> (8 ₁₁ , 21 ₂₂ , 25 ₂ , 25 ₈ , 43 ₂₆), <i>kamgi</i> (46 ₂₁), <i>kq</i> (41 ₂₇ , 42 ₃ , 45 ₆ , 47 ₉), <i>ka</i> (9 ₂₁), <i>ku</i> (39 ₁₃ , 43 ₂₁), <i>ant ku</i> (30 ₄), <i>kuo</i> (48 ₁₂ , 51 ₈)

Kogniciniai įvardžiai	Konkreteji klausiamieji įvardžiai	<i>katro</i> (9 ₂₀); <i>kelois</i> (23 ₅); <i>kokis</i> (13 ₁ , 17 ₂₄ , 19 ₅ , 21 ₁₅ , 33 ₈ , 45 ₉ ,), <i>kokio</i> (25 ₅ , 32 ₁), <i>isz kokio</i> (51 ₁₃), <i>kokiu</i> (54 ₁₂), <i>koki</i> (11 ₁ , 18 ₇ , 26 ₁₈ , 27 ₈ , 39 ₂₇), <i>kokē</i> (10 ₁₄ , 10 ₂₇ , 22 ₅ , 35 ₉ , 48 ₂₇), <i>kokie</i> (19 ₁₀), <i>kokios</i> (45 ₁₅), <i>kokies</i> (11 ₈), <i>kokieis</i> (30 ₁₂)
	Bendrumo įvardžiai	<i>abu</i> (12 ₁₅ , 13 ₆), <i>visas</i> (34 ₂₆), <i>visa</i> (41 ₁₁ , 52 ₃), <i>visu</i> (29 ₉ , 49 ₁₀), <i>viso</i> (16 ₁₉), <i>visą</i> (3 ₁₈), <i>visi</i> (5 ₂ , 5 ₁₃ , 11 ₁₀ , 18 ₂₄ , 24 ₁₀ , 26 ₂₄ , 44 ₅ , 44 ₉ , 48 ₉ , 49 ₁₇ , 54 ₅), <i>visiems</i> (11 ₅ , 11 ₁₃), <i>visus</i> (11 ₉ , 34 ₁₁), <i>visais</i> (30 ₂₆), <i>visos</i> (8 ₁₆ , 27 ₇), <i>visas</i> (22 ₂₂)
	Reciprokiniai įvardžiai	<i>viena kitai</i> (13 ₃), <i>viena kitu</i> (53 ₂₂)
	Neigiamieji įvardžiai	<i>niekas</i> (31 ₁₂)
	Reliatyviniai įvardžiai	<i>kas</i> (5 ₁ , 14 ₅ , 22 ₂₀ , 25 ₄), <i>ko</i> (37 ₉ , 41 ₁₈), <i>keno</i> (35 ₁₇), <i>kam</i> (15 ₂₁), <i>ku</i> (40 ₈); <i>kuris</i> (21 ₄ , 47 ₁₇ , 49 ₂₄), <i>kuriam</i> (51 ₂), <i>kurioi</i> (14 ₁₀), <i>kurios</i> (54 ₁₆)